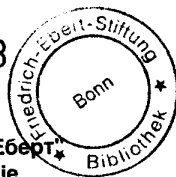

ИНВЕСТИЦИИТЕ И ФИНАНСИРАЊЕТО
НА РАЗВОЈОТ ВО
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Investiciите i finansiranjeto
na razvojt vo Republika
Makedonija

A 98 - 05883

Фондација "Фридрих Еберт"
Канцеларија Скопје
Скопје, Ноември 1997

Tranzicijata vo Republika
Makedonija :
Namšni sšbiti ; 1

Издавач:
Фондација "ФРИДРИХ ЕБЕРТ"
Канцеларија Скопје
Бул. Партизански Одреди бр.89
91000 Скопје, Република Македонија

Лектор:
Марија Станкова

Стручна редакција: *red*
д-р Благоја Наневски
д-р Весна Стојанова

Редакција:
Милинка Трајковска

Техничка обработка:
Миле Митровски

Печат и реализација:
"АМК Макдизајн" - Скопје

Тираж: 750 примероци

*Blagoja
Nanevski*

...

СОДРЖИНА

I. РЕФЕРАТИ

1. **акад. д-р Никола Кљусев**
ИНВЕСТИЦИИТЕ И ОЖИВУВАЊЕТО НА
ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ..... 9
2. **д-р Благоја Наневски**
ФИНАНСИСКИ ПРЕТПОСТАВКИ НА
РАЗВОЈОТ И ИЗВОРИ НА
СРЕДСТВА ЗА ИНВЕСТИЦИИ..... 17
3. **д-р Александар Петровски**
ИНВЕСТИЦИОНАТА ПОТРОШУВАЧКА 39
4. **д-р Антонија Никифоровска**
СТРАНСКИТЕ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ ВО 59
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

II. ДИСКУСИИ

1. **проф. д-р Тихомир Јовановски**
СТАБИЛНОСТ БЕЗ РАЗВОЈ ИЛИ
РАЗВОЈ СО СТАБИЛНОСТ 83
2. **проф. д-р Методија Несторовски**
СОЗДАВАЊЕ НА УСЛОВИ ЗА ПОВОЛНА
ИНВЕСТИЦИОНА КЛИМА 89
3. **м-р Борис Блажевски**
ПРОМОТИВНИ АКТИВНОСТИ ЗА
ПРИВЛЕКУВАЊЕ НА СТРАНСКИ
ИНВЕСТИЦИИ 99
4. **проф. д-р Горги Чепујноски**
ИНВЕСТИЦИИТЕ ВО КВАЛИТЕТОТ
И РЕИНЖЕНЕРИНГОТ ВО
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА 105

5. д-р Јасмина Буцевска ФИНАНСИРАЊЕ НА РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНИЈА	119
6. м-р Љерка Тот - Наумова ПРОЦЕСОТ НА ФОРМИРАЊЕ НА КАПИТАЛОТ ЗА РАЗВОЈ НА ПРЕТПРИЈАТИЈАТА ВО УСЛОВИ НА ТРАНЗИЦИЈА	123
7. м-р Коста Стојменовски СТРАНСКИТЕ ИНВЕСТИЦИИ И ЕКОНОМСКИОТ И ПОЛИТИЧКИ РИЗИК	128
8. м-р Татјана Петковска - Мирчевска ТРОШОЦИ И ЕФЕКТИ ОД ИНВЕСТИРАЊЕТО ВО МАРКЕТИНГ-ИСТРАЖУВАЊЕТО НА НОВИ ПРОИЗВОДИ	131
9. д-р Митко Камчевски ИНВЕСТИРАЊЕТО ВО НАУЧНО- ИСТРАЖУВАЧКАТА ДЕЈНОСТ, ИНВЕСТИРАЊЕ ВО ФУНКЦИЈА НА РАЗВОЈОТ	137
10. проф. д-р Никола Ацковски НЕПОВОЛНАТА СОСТОЈБА НА ИЗВОРИТЕ ЗА ФИНАНСИРАЊЕ НА РАЗВОЈОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	141
11. Владимир Павлески МОЖНИ ИНТЕРВЕНЦИИ ВО СТОПАНСКИОТ И ОПШТЕСТВЕНИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	146

ПРЕДГОВОР

Процесот на транзиција наметна повеќекратни промени во општествениот и економскиот живот во Република Македонија. Општо е прифатено уверувањето дека овој процес ќе биде подолготраен и сложен и ќе се манифестира во повеќе области. Од посебно значење и интерес се промените во областа на економијата, каде што системската и сопственичката трансформација, воспоставувањето пазарна економија и новото окружување налагаат менување на развојната и на економската политика и нивно приспособување кон новонастанатите услови.

Обемот и изворите на финансирање на инвестициите се еден од наизначајните фактори на стопанскиот развој. Транзицијата и институционалните промени што таа ги наметна предизвикаа значително опаѓање на обемот на производството и на домашниот бруто-производ на Република Македонија, пораст на невработеноста, намалување на животниот стандард на населението и пораст на дефицитот на билансот на плаќањата. Инвестиционата активност е мошне ниска, а обемот на финансиското штедење недоволен. Освен тоа, изменетото окружување наметна промени во концепцијата на економскиот развој и во структурата на стопанството и нивно приспособување кон новите услови. Потребата, пак, од забрзан економски развој и намалување на безработноста, на преден план го исфрла проблемот на инвестиционата потрошувачка, на нејзиното значење, на можностите и изворите за нивно финансирање, како и на насоките на идната инвестициона политика.

Објавувањето на овој зборник е дело на соработката на Економскиот институт - Скопје и на Фондацијата Фридрих Еберт, Канцеларија Скопје. Во зборникот се презентирани рефератите и дискусиите од научниот собор "Инвестициите и финансирањето на развојот во Република Македонија", одржан на 13.XII.1996 година во Економскиот институт - Скопје. Објавувањето на зборникот го финансираат Фондацијата Фридрих Еберт - Канцеларија Скопје и Економскиот институт - Скопје со финансиска поддршка на Министерството за наука на Република Македонија.

ФОНДАЦИЈА ФРИДРИХ ЕБЕРТ

ЕКОНОМСКИ ИНСТИТУТ - СКОПЈЕ

Директор:
Марк Мајнاردус

Директор:
Александар Петроски

РЕФЕРАТИ

Акад. Никола Кљусев, МАНУ - Скопје

ИНВЕСТИЦИИТЕ И ОЖИВУВАЊЕТО НА ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ

(значење, можности и насоки)

Големиот надворешен долг претставува тежок товар врз слабите плеки на нашето стопанство. Блиската историја не подучува дека големите инвестициони долгови према странство создадоа таква тешка обврска пред нашето општество што тоа не може денес да го понесе. Оттука, постојано сме во потрага по репрограмирање на долговите. Секое репрограмирање носи нови обврски на идните генерации. Па, ако феноменот кредит - како рентниерски капитал - претставува тешка обврска за нашето стопанство тогаш несомнено се поставува прашањето на другите извори. Оттука и потрагата по изнаоѓање на нови можности за заеднички вложувања и за директни инвестиции од надворешни партнери. Тоа, можеби, претставува една од надежните излезни солүции во оживувањето на нашиот развој.

Пред да дојдат заедничките вложувања, односно да се доближат директните инвестиции, се бара мошне ситуирана состојба во секој поглед: економска, политичка, социјална. Никој денес во меѓународното движење на капиталот не се насочува кон земји, несигурни или со повисок коефициент на кризни и социјални потреси. Оттука, решавањето на феноменот на директните инвестиции и нивното доближување, кај нас, налага создавање на општествена, социјална и политичка клима која ќе биде афинитетна за привлекување на директни партнери од странство.

Надежите сега - засега се недоволни. Речиси сосема епизодна е стапката на внатрешните инвестиции кај

нас. Таа уште не дава надеж за заживување на развојниот циклус. Оттука, навистина отворајќи се кон светот, ние треба да понудиме такви инвестициони проекти и да изградиме таков институционален систем кој ќе отвори простор за привлекување на директни инвестиции. А, пред сè, тука е во прашање фискалниот систем на земјата којшто треба да овозможи олеснителни околности на оданочувањето на странските инвестиции и системот на концесиите. Ние сè уште во доволна мера не сме ги разработиле механизмите и инструментите за еден нов систем на концесии, а тоа е судбината на недоволно развиените земји.

Сакале или не, своето национално богатство, своите евтени фактори на развојот, како што е трудот, гладниот пазар и слично мора да бидат временски на овој начин ставени на располагање на надворешни иницијативи, за да се привлечат дополнителни капитални во земјата. Тие концесии треба да бидат поттикнувачки стимул за развојот и оживувањето на стопанството, додека со механизмите на фискално-монетарната политика, а од друга страна и со сите други придружни појави со коишто треба да биде регулиран инвестициониот сектор, треба да создадат клима и можности за привлекување на надворешни инвестиции.

Тука се поставуваат некои прашања, теоретски и практични. Имено, дали денешната генерација е способна да ја плати цената на лишувањето за новите инвестиции. Секое инвестирање претставува лишување од конкретно задоволство, а тоа значи дека генерацијата која создавала определена вредност не може да биде трајно лишувана од благосостојбата на својот стандард, со стегане на ременот. Таа генерација нужно треба да има и поттикнувачки стимул за зголемување на продуктивноста. Оттука, мерката која се бара околу распределбата на доходот и поттикнувачкиот стимул на таа спирала на развојот се состои во тоа, да се одмери тежината на обврските во развојните амбиции на тековните

генерации, за да може да се создадат можности за динамизирање на тој развој.

Јасно е дека таа цена на лишување нашата генерација веќе ја плаќа, односно ги плаќа гревовите на промашените инвестиции на минатите генерации. А, тоа значи 1.750 милиони американски долари долг кон странство, кое заедно со други дубиози се дига на две милијарди, на што треба да се додаде и уште една милијарда долг према домашните граѓани на замрзнатите девизни средства. Тоа е таа цена на лишувањето на оние, да ги наречеме авантуристички потези со кои минатите генерации со една несолидна инвестициона политика создавале производни фондови, создавале фабрики, да ги гледаме само како споменици и мртви неискористени капацитети денес. Оттргнувањето од нив е болно, но мора и тоа да се решава, мора да се знае што е она што е создадено, неспособно, што треба да оди во музеј, а што е она што има надежни импулси за живот, да се бараат можности за модернизација и оживување. Тоа е едно од големите искушенија на инвестиционата политика на државата.

Што е она што треба ново да се создава и изградува? Дојдовме до сознание дека низа капацитети создадени во досегашниот развој во одделни дејности и гранки претставуваат реални шанси што можат да бидат искористени. Особено таа насока на оживувањето на развојот треба да ја видиме во технолошко-производното затворање на примарниот аграрен и преработувачко-прехранбен комплекс, со цел да се добие здрава храна за дома и надвор. Станува збор за неколку спојки и за нови домени. Македонија располага со металопреработувачки капацитети, така што дел од машинската индустрија може сите средства, сите орадија за работа за земјоделството да ги произведува (од рала, сеалки, жнеалки, до системи за наводнување итн.). Тоа значи дека нашата металопреработувачка и машинска индустрија е способна да го затвори технолошкото снабдување со орадијата за работа на примарниот, аграрниот сектор.

Второ, аграрниот сектор благодарение на досегашниот развој и богатството на природата, која е штедра на овој географски регион, дава шанси голем број на производи да може да бидат индустриски преработени како финални производи за пазар. Оттука, како трет домен се појавува активирањето на стотици изградени капацитети од прехранбениот комплекс, од мелници до пивари, од шеќерани до кланици, ладилници, тоа е едно море од капацитети разлеано речиси во секој град и во секое поголемо село. Прашање е како тој потенцијал кој денес се користи 10, 15 до 20% да биде рационално вклучен во механизмот на спиралата на оживувањето на стопанството што го очекуваме.

Четвртиот фактор е домашниот пазар кој на свој начин е задоволен и има шанси еден голем дел од тоа производство да биде извезено. Ако сакаме реално да зборуваме за ниската куповна сила која денес ја имаме во нашето население, треба да имаме предвид дека сепак избилството на аграрниот сектор ни дава шанса да живееме токму од овие елементи на животната егзистенција со која располага Републиката. Тоа е уште еден фактор повеќе кој со една добра организација во идната насока на развојот може да биде поттикнувачки импулс кон извоз на здрава храна.

Понатаму, во некои насоки на развојот цениме дека ние не можеме да го следиме темпото на техничкиот прогрес. Изостануваат ефектите во развојот на техничкиот прогрес во виталните гранки во кои тој може да даде најголеми ефекти, како што е електрониката, информатиката итн. Но, постојат оценки дека насоки на кои треба да се потпреме во развојот треба да бидат некои од нашите класични, традиционални гранки, а тоа е тутунската индустрија и нејзината модернизација и нејзиното оспособување кон поголем експорт. Тука, можеме да кажеме дека и надворешниот фактор се доближува, веќе покажува знаци на интерес, и да се надеваме дека во еден близок период тоа ќе го зголемиме.

Македонија е фолклорно раширена со разнобојни капацитети на текстилната индустрија. Среќна околност е што значаен дел од суровинскиот комплекс на текстилната индустрија можеме сами да го произведуваме преку нашата хемиска индустрија, и тоа од страна на "Хемтекс" и другите капацитети коишто даваат можности за текстилната индустрија. Нејзината реорганизација и устремување кон надворешниот пазар, не само по онаа сиромашна основа, робовски да се работи само преку лон системот туку преку своја наметната релација во тој произведен асортиман по понудена пониска цена на светскиот пазар или вклучување во трговските синири на големите куќи во светот коишто ќе го повлечат нашиот производот на надворешниот пазар.

Тргувајќи по ваквата логика, ние откриваме дека најболната страна на нашиот развој во процесот на инвестирањето, е како да се разреши металуршкиот комплекс во Македонија. Овој феномен сам за себе бара темелно испитување. Ние не можеме да одиме понатаму без расчистување со некои гиганти кои беа создадени (гиганти за наши прилики, инаку, за светските капацитети тоа се калиции): една железарница, една топлиница за олово и цинк, или "Југохром": тоа се сепак мали капацитети, но значајни за нас, затоа што мобилизирале огромни капитални. Оттука, се поставува прашањето: што е со нивната судбина и кои се можностите за развој на овој сектор? Доаѓаме до сознание дека некои од тие капацитети ќе мора темелно да се преиспитаат, и ако нема можности за нивно догледно оживување да се изврши генерална реконструкција и да се овозможи нивно дислоцирање или конечно ликвидирање.

Но, тоа е болан заклучок. Болан е затоа што ние не можеме да проголтаме таква тешка, горчлива пилула - лесно да затвораме наши големи капацитети. Тие треба да бидат преку системот, доколку дојде до рационална приватизација на тој домен да може на она што е витално во тие капацитети да се даде простор за експан-

зија, таму каде што не може, дали се тоа печки за топење, дали се валавници, дали се други погони, на свој начин ќе треба поинаку да се решаваат.

Во Македонија е присутно богатството на оловна руда, значајна е и цинковата која е нешто посиромашна, и оттука се појавуваат некои интереси, на покривите на нашиот топлински капацитет во Велес да може во блиска иднина да се проектира уште еден нов. Исто е прашањето за нашиот бакар и другите компоненти (злато и другите компоненти што ги крие), нашите рудни резерви, дали ќе треба да се оди на една комбинирана топлиница, олово-цинковно-бакарна или други варијанти, треба да се размислува во тој домен, веќе има и студиски истражување кои се дојдени на ниво на проекти, на физибилити студии.

Она што треба да биде од интерес во инвестициониот домен во корист на Републиката е, да се согледат можностите за преиспитување на нашето нагласено богатство во неметалниот сектор. Неметалното рудно богатство е со извонредно широка палета концентрирано на оваа мала територија. Оттука, треба рационално, генерациите што доаѓаат, да отвораат простор за користење на неметалните руди. Сега сме во тек со истражувањето на стратегијата на развојот токму на овој домен, но ние не би можеле сега дефинитивно да изнесуваме свои ставови. Сè ова е една визионерска концепција, сега пак треба да се вратиме на прашањето, како да се поставиме пред искушението кое ни го наметнува големиот технолошки предизвик.

Наша оценка е дека Македонија доцни три технолошки циклуси. Тоа значи, од 1980 година, кога почна кризата, до 1995-96 година. За оваа деценија и пол во Македонија немаме технолошки инвенции, немаме иновациони процеси кои ќе ја следат динамиката на технолошкиот прогрес. Па, оттука постојаното доцнење во вбризувањето на нова технологија нè фрла во амбисот на инфериорноста. Како да се смогне сила да се надмине таа инфериорност? Ние и во нашите идни

инвестициони настојувања, независно колку ќе бидат поттикнати од приватната претприемачка иницијатива или од можни заеднички инвестиции и слично, не ќе можеме да дојдеме до највисока технологија. Комплексот на технолошката иновација и конкуренцијата пред која ќе бидеме изложени, претставува основниот стожерен проблем пред кој треба да биде темелно концентрирано вниманието на економската и техничка наука кај нас. Прашање е како да се смогнат сили и како да се види Македонија пред големиот технолошки предизвик и конкуренцијата во услови на оживување на циклусот на развојот.

Во наши услови недостасува креацијата, инвентивната способност. Ниедна инвенција во нашите лаборатории и институти не доживеала иновационен процес, иновациона примена. Тоа значи, сите можни иновации денес и во иднина ќе подлежат под увоз. Тоа, од своја страна, повторно значи дека високиот коефициент на технолошката зависност ќе трае долго. Оттука, што ќе купуваме ние од надвор, на инвестициониот домен - која опрема, кое оружје за работа, која технологија? Највисока?! Тоа е утопија, затоа што највисоката технологија ја задржуваат земјите кои ја креираат и ја доживуваат првата апликација, затоа што по основниот закон на економијата, тие со неа да остваруваат екстра профит. Само кога тенденциски почнува да паѓа екстра профитната стапка кон граничната ефикасност на капиталот, кон просечната профитна стапка, само тогаш може ние да се појавиме како купувачи на опрема или технологија. Па дури и тоа е прашање: дали и тогаш можеме пред налетот на големите интереси и на опкружувањето. Оттука, треба да се избере, како да се воспостави таа спрега меѓу технолошката интензивност и конкуренцијата за која зборував, како и спрема еден друг фактор, а тоа е спрема факторот труд, спрема вработеноста.

Во тие лавиринти ќе се движиме ние, затоа што пред технолошката интензивност ќе се создаде една огромна ограничувачка сила, а тоа е ефтиниот фактор на

трудот. Пред евтениот фактор на трудот тешко е дека ќе дојдеме до технолошка интензивност. Овој проблем не може да биде пренебрегнат, затоа што неговото пренебрегнување ја подига социјалната тензија. Ако, евентуално, едно општество не е способно да ја оцени состојбата на факторот труд, тоа општество ризикува да се самоуништи, затоа што социјалните импулси наплатени во негативна енергија можат да го срушат системот како таков. Сите овие проблеми пред кои сме исправени, претставуваат реален домен пред кој треба да се искажат значењето и улогата на инвестициите во оживувањето и нивното насочување во нашиот скроман македонски амбиент.

* * *

Д-р Благоја Наневски, Економски институт - Скопје

ФИНАНСИСКИ ПРЕТПОСТАВКИ НА РАЗВОЈОТ И ИЗВОРИ НА СРЕДСТВА ЗА ИНВЕСТИЦИИ

1. Односи во распределбата и во финалната потрошувачка

Општествениот производ подолго време бележи негативни стапки на растеж. Во 1995 година реалниот општествен производ во споредба со остварениот во 1989 година изнесува само 42.1%. Во 1994 и 1995 година овој пад е забележително помал (за 4%, односно 2% реално намалување) и покажува дека, стопанството, иако побавно од претпоставеното и саканото темпо, постепено се консолидира и прилагодува на новонастанатото опкружување. Во 1996 година се очекува, конечно, да се оствари реален стопански раст.

Структурата на општествениот производ во последните неколку години претрпе забележителни промени. Учеството на приватниот сектор забрзано расте за сметка на општествениот сектор. Во 1993 година учеството на приватниот сектор изнесува 25.9%, додека според некои истражувања тоа во средината на 1996 изнесува околу 65%. Овие промени имаат забележителни ефекти врз формирањето на средствата за инвестиции, врз обемот на инвестициите и врз целокупната инвестициона политика.

Ваквата динамика на пораст на општествениот производ и промените во неговата структура се отсликуваат во глобалната политика на распределба на општествениот производ и врз акумулацијата. Во глобалната распределба на општествениот производ во Република Македонија, акумулацијата (нето деловниот вишок) има

релативно скромно значење. Нејзиното учество во трошковната структура на бруто општествениот производ се движи од -0.8% во 1990 година, -7.5% во 1991, -2.5% во 1992, додека во 1993 година е остварен позитивен раст од 0.4%. Учесството, пак, на вишокот на производството во вредносната структура на општествениот производ изнесува 40.1%, 40.8%, 48.6% и 48.7%, додека нето платите бележат учество од 49.6%, 48.0%, 35.2% и 37.2%.

Изнесените податоци покажуваат дека по 1993 година во глобалната распределба на општествениот производ се води политика на поддржување на акумулацијата за сметка на нето платите на вработените. Оваа констатација за изменетата политика спрема акумулацијата може да се види и од промените што се случува во областа на издвојувањата за амортизација. Во вредносната структура на општествениот производ, амортизацијата учествува со 10.3%, 11.2%, 16.2% и 14.1%¹.

Меѓутоа, независно од изменет однос спрема акумулација во глобалната распределба на општествениот производ, ваквите, релативно ниски, стапки на издвојување на средства за финансирање на развојот не се доволни за динамизирање на стопанскиот растеж, за остварување на неопходните промени во стопанската структура и за намалување на невработеноста. Особено загрижуваат појавите на минимална и на негативна акумулативност на стопанството коишто го изразуваат опаѓачкиот тренд на ефикасноста на стопанисувањето и на функционирањето на стопанскиот систем. Според сегашните состојби, коишто во добар дел произлегуваат од проблемите во транзицијата и изменетото надворешно опкружување, релативно ниски стапки на акумулативност треба да се очекуваат и во наредните години.

Структурата на формирање на акумулацијата во последните неколку години забрзано се менува во

корист на сè поголемото учество на приватниот сектор. Според некои проценки, во средината на 1996 година, приватниот сектор на стопанството учествува со околу 70% во формирањето на вкупната добивка. Наталошни промени во структурата на формирањето на акумулацијата треба да се очекуваат со завршувањето на процесот на сопственичкото трансформирање. Промените во сопственоста ќе наметнат брзо приспособување на финансискиот пазар на новите услови и активирање на механизмите за мобилизација и трансфер на акумулацијата кои се својствени на пазарните економии.

Како резултат на изменетите односи во глобалната распределба на општествениот производ, а и на увозот на странска акумулација, инвестиционата потрошувачка во последните неколку години бележи константен реален пораст. Во 1994 година таа е за 8.6% реално поголема од 1993, а во 1995 година реално порасна за 7.0% во однос на претходната година. Инаку, во периодот 1989-1993 година, со исклучок на 1992, инвестициите бележат негативна динамика на пораст. Учесството на инвестициите во бруто општествениот производ во 1993 година изнесува 18.0%, во 1994 година 15.8%, а во 1995 година 17.3%. Притоа, како основен извор за финансирање на инвестициите се амортизацијата и средствата од странство, додека учеството на акумулацијата е релативно мало и недоволно.

Учесството на инвестициите во општествениот производ е на ниво на учеството на амортизација, што значи дека со сегашниот обем на инвестициона потрошувачка може да се обезбеди само проста репродукција на основните средства. Акумулативната способност на поголемиот дел од општественото стопанство е мошне ниска и во многу стопански области негативна, што укажува на малите можности за финансирање на инвестициите од сопствените извори. Меѓутоа, независно од неповолната состојба во областа на акумулативната способност, реалниот пораст на инвестициите во последните години охрабрува и покажува дека македонското

¹ Податоци на СГМ 1995, стр.189 и 223

стопанството постепено излегува од фазата на дезинвестирање.

Политиката на поддржување на акумулацијата во глобалната распределба на општествениот производ што се применува по 1993 година не се остварува со зголемување на акумулативната способност на стопанските субјекти, туку преку намалување на учеството на другите видови на потрошувачка, во прв ред врз издвојувањата за општествена и лична потрошувачка кои, општо земено, реално опаѓаат. Лимитирањето на реалните плати на вработените во општествениот сектор на стопанството претставува еден од основните инструменти за намалување на личната потрошувачка и за остварување на макроекономските цели на економската политика. Инаку, платите бележат негативна стапка на пораст веќе неколку години (на пример, просечната плата во 1994 година е реално пониска за 14.1% од просечната плата во 1993, додека во 1995 таа е реално пониска за 4.5% во однос на 1994). Ваквите движења покажуваат дека платите делувале на намалување на личната потрошувачка и дека не ги загрозувале останатите облици на потрошувачка.

Реалното намалување на платите во општествениот сектор на стопанството доведе до опаѓање на животниот стандард, чиј видлив резултат е намалената вкупна лична потрошувачка. Меѓутоа, иако повеќегодишната криза, намалувањето на реалните плати и стагнатите стапки на растеж предизвикаа снижување на понудата на стоки за потрошувачка, што доведе и до намалување на обемот на личната потрошувачка, состојбата на домашната вкупна лична потрошувачка е релативно поповолна во споредба со состојбата во јавната и во инвестиционата потрошувачка. Тоа делумно е резултат на останатите лични примања на населението, на платите на вработените во приватниот сектор од стопанството, а делумно и на сивата економија.

Покрај намалувањето на реалниот обем на личната потрошувачка, влошена е и нејзината структура.

Многу достигнувања во личната и општествената потрошувачка се девалвирани. Според некои проценки реалните плати и реалната потрошувачка се на нивото што го имале во седумдесетите години. Како резултат на ваквите движења во личната потрошувачка е тоа што таа, од своја страна, не делува стимулативно врз зголемувањето на инвестиционата потрошувачка и забрзувањето на стопанската активност и развојот.

Политиката на поддржување на акумулацијата во глобалната распределба на општествениот производ се манифестира и врз јавната потрошувачка која, општо земено, бележи негативни стапки на реален растеж. Така, покрај тоа што е остварено значително намалување на дефицитот во буџетот (од 11.1% од општествениот производ во 1993 година на само 2.6% во 1994) јавните приходи бележат реален пораст од 63.2% во 1994 година во однос на 1993, додека во 1995 во однос на претходната година тие се помали за 9.1%².

Нерамномерната динамика на растеж на општествените приходи во однос на порастот на општествениот производ укажува на недоследноста на политиката во областа на општествената потрошувачка. Општата определба на макроекономската политика за сведување на финалната потрошувачка во рамки на реалните можности на стопанството, придонесе за значително намалување на јавните приходи. Со тоа, значително опадна повратното влијание на општествената потрошувачка врз импулсирањето на стопанскиот развој и врз зголемувањето на акумулацијата.

2. Финансискиот пазар и мобилизацијата на паричниот капитал

Една од основните карактеристики на развиените пазарни стопанства е мошне големата мобилност на факторите на производството. Големата мобилност на

² Податоци од Годишните извештаи на НРБМ за 1994 и 1995.

овие фактори, особено на финансиските средства, придонесува за забрзување на стопанскиот растеж во овие земји. Во Република Македонија, слично на повеќето земји во развој, постои релативно мала мобилност на факторите на производството - состојба која мошне неповолно се одразува на економскиот развој.

Развиените пазарни економии имаат изградено разгранет и ефикасен систем на банкарски и небанкарски финансиски, како и развиен примарен и секундарен финансиски пазар. Тие креираат мноштво финансиски инструменти и користат ефикасни механизми при интегрирањето на финансиските текови, што, од своја страна, придонесува за максимално апсорбирање и мобилизација на општествената акумулација и формирање на обемен, квалитетен и по структура соодветен финансиски потенцијал, што ефикасно и оптимално се алоцира по пат на заеми или други форми на пласмани. Ликвидноста е значајна компонента во работењето на која и се придава посебна важност и е запазена во голема мера. Не постојат институции и регулатива за заштита на кредитите, а инструментариумот за заштита на штедните влогови е во развој.

Во Република Македонија релативно малку е истражувана проблематиката на финансискиот пазар и на придонесот што тој може да го оствари врз развојот на стопанството во услови на пазарно стопанисување. Кај нас, финансискиот систем е со сиромашна структура, а банкарските финансиски институции имаат доминантно место во креирањето, мобилизирањето и пренасочувањето на финансиските фондови. Во рамките на банкарските установи застапени се комерцијалните банки од универзален тип и штедилниците; од небанкарските финансиски посредници постојат друштва за осигурување на имоти и лица, а од неодамна функционира и берза на хартии од вредност. Инвестициони фондови, пензиски фондови и слични небанкарски финансиски посредници коишто се занимаваат со мобилизација на

заштедите и со промет на хартии од вредност сè уште не се формирани.

Вкупната понуда на финансискиот пазар во Република Македонија во периодот на транзицијата е релативно мала и недоволна да ги задоволи потребите што ги поставува потребниот динамичен стопански развој. Од своја страна, пак, намалената понуда на финансиски средства не предизвика поголеми нарушувања во односите помеѓу понудата и побарувачката на финансискиот пазар. И при значително намалена понуда на финансиски средства, институциите на организираниот финансиски пазар - и тоа банките и штедилниците - не се во можност да ги пласираат целокупните мобилизирани парични средства. Ваквата состојба се јавува поради намалената побарувачка на финансиски средства условена од опаднатото ниво на стопанска активност, изменетите услови на опкружувањето, од промените во вложувањата кои во релативно поголема мера се насочуваат на обртни средства, од номинално високите каматни стапки и повеќекратно зголемените расходи за финансирањето, како и од намалената ликвидност на претпријатијата која неповолно се одрази врз нивната кредитна способност. На тој начин, при намалена понуда на финансиски средства и намалена побарувачка, е воспоставена релативна рамнотежа на финансискиот пазар.

Меѓутоа, иако е воспоставена рамнотежа помеѓу понудата и побарувачката на финансиски средства, постојат значителни износи на финансиски средства коишто не се јавуваат на финансискиот пазар. Тоа покажува дека постојната структура на институции на финансискиот пазар не ја обезбедува потребната мобилизација на заштедените финансиски средства, постои релативно ниска мобилност на мобилизираните фондови, а покрај тоа, сеприсутно е и прашањето на успешноста при алокацијата на овие фондови. Ваквата состојба укажува дека банките и другите небанкарски финансиски организации сè уште не се оспособени да делуваат во

условите што ги поставува пазарната економија. Во голема мера се присутни инструментите и формите на работење од претходниот период, што се јавува како пречка за нивното побрзо приспособување на новото опкружување. Недостасуваат институции, инструменти и форми со кои не само што ќе се збогатат облиците на штедење и инвестирање, туку ќе се оствари и поголема успешност во алокацијата на финансиските средства.

Присутните слабости во организирањето и функционирањето на финансискиот пазар во земјата, го оневозможуваат "напојувањето" на стопанството со толку потребните финансиски средства за инвестиции. Тоа налага изградба на нова, современа и адекватна структура и организација на финансискиот пазар, која ќе овозможи поефикасно остварување на мобилизирањето, концентрацијата и алокацијата на финансиските ресурси, како и функционирање на овие институции во согласност со современите барања и стандарди.

Реално е да се претпостави дека во Република Македонија во догледно време не може да се изгради и успешно да функционира финансиски пазар врз пазарни основи. Во сегашните економски и финансиски состојби во коишто се наоѓа нашето стопанство, пазарните методи на мобилизација на акумулацијата не би ги дале саканите позитивни финансиски ефекти, а во определени подрачја би делувале контрапродуктивно. Затоа, финансискиот пазар треба да се изградува во зависност од постојните специфичности, како и од објективните текови и детерминанти на понудата и на побарувачката на финансиски средства.

Во мобилизацијата на паричните заштеди и трансферот на акумулација, во блиска и подалечна иднина, главна улога ќе имаат банките. Република Македонија има релативно добра мрежа на банки која ја покрива целокупната територија на државата. Меѓутоа, кога се набљудува квалитативниот аспект на нивното работење, постојат повеќе слабости од објективен или субјективен карактер. Претходниот систем и повеќе-

годишната стопанска криза оставија длабоки траги врз билансите на банките и нивната организациона способност. Присутни се значителни дубиози во нивните биланси, превработеност, високи трошоци во работењето, неадекватна политика на каматни стапки, имаат неусогласена политика на пласмани и организациона поставеност која не одговара на современите барања. Меѓутоа, независно од ваквата состојба, во догледно време, банките и понатаму ќе ја задржат сегашната доминантна улога на пазарот на капитал.

Централното место на банките во рамки на финансискиот пазар произлегува од обемот на финансискиот потенцијал со којшто располагаат и од недоволната развиеност на другите финансиски институции кои се занимаваат со прибирање и пласман на финансиски средства. Банките се основен носител на мобилизацијата и трансферот на капитал. Тие го формираат најголемиот дел од вкупната финансиска понуда и имаат монопол во прибирањето и пласирањето на целокупната расположива општествена акумулација. Во оваа насока ќе делува и релативно поголемото присуство на странски кредити кои во најголем дел ќе се пласираат преку банките.

Штедилниците и сличните финансиски организации имаат посебно место во финансискиот пазар на Р.Македонија. При состојба на ниска акумулативност на стопанството и висока задолженост во странство, заштедите на населението се основниот извор на парична акумулација за финансирање на инвестициите, особено ако се имаат предвид големите износи на странски конвертибилни валути што населението ги држи кај себе. Меѓутоа, довербата на населението во банките и во целокупниот финансиски систем е на ниско ниво, што условува најголемиот дел од заштедите да се тезавираат. Појавите на банкротства на некои штедилници и приватни банки уште повеќе ја намалија довербата на населението во финансискиот систем. Освен тоа, во работењето на еден поголем дел од штедилниците е

присутен спекулативниот карактер. Тоа придонесува штедилниците релативно малку да се присутни на финансискиот пазар и во вкупната понуда на финансиски средства.

Поради лошото искуство со тн. заработени девизни заштеди и загубената доверба за штедење во домашните банки, враќањето на довербата на населението претставува еден од приоритетните услови за успешно функционирање на целокупниот финансиски пазар. Недоволно осмислените и палијативни решенија кои се нудат на "старите" девизни штедачи и големата неизвесност и присутниот ризик, предизвикаа населението заштедите да не ги депонира во банките или во другите штедни установи, туку да ги чува кај себе, неадекватно да ги троши или истите да ги префрла во странските банки. Ваквата состојба укажува на мошне ниската ефикасност на постојните финансиски институции во мобилизирањето на овој најзначаен домашен извор на парична акумулација, којшто, поради конвертибилниот карактер на валутите има исклучителен квалитет и нуди повеќекратни предности.

Релативно ниското ниво на учеството на штедењето на населението во општествениот производ од околу 15% е резултат не само на намалените примања на населението и на опаднатиот животен стандард, туку и на недовербата кон постојните институции кои се занимаваат со прибирање на паричните заштеди на населението. За враќање на довербата на штедачите, потребни се такви методи со кои на прво место ќе биде поставена сигурноста и заштитата на влоговите. Во таа смисла, треба да се очекува позитивното влијание на инструментариумот на заштита на штедните влогови коишто е во фаза на изградба. Меѓутоа, практиката и искуството во развиените земји нудат и многубројни други форми со кои се развива и се поттикнува парично штедење на населението.

Поради големото значење што го имаат во мобилизирањето на паричните заштеди на населението,

општата клима на сигурност и довербата што ја создаваат, заедно со забележителните резултати што тие ги остваруваат во решавањето на повеќе egzистенцијални прашања на населението, во развиените земји државата води посебна грижа за штедилниците. Таа развива посебна политика на заштита и поттикнување на работењето на штедилниците со помош на даночната политика и други мерки. Ваквиот покровителски однос на државата ги прави штедилниците мошне атрактивни за штедење, за што зборува обемот на прибраните средства и нивното учество во формирањето на вкупната финансиска понуда, како и стабилноста на нивниот пораст.

Присутната недоверба во домашните банки и штедилници и потребата од итно забрзување на инвестиционата активност, налагаат примена на посебни методи во активирањето на заштедите на населението, особено на тезаврираните, конвертабилните валути. За тоа поволни услови нуди малото стопанство, каде што се потребни релативно мали вложувања за набавка на потребната опрема. Освен тоа, треба да се очекува и развивање на ортакчиот настап, со што ќе се изврши концентрација на заштедите и ќе се формира потребниот капитал. Меѓусебното позајмување на пари, исто така, ќе биде во функција на концентрацијата на средствата и на зголемувањето на инвестиционата потрошувачка во малото стопанство.

Во развиените пазарни стопанства, емисијата на хартии од вредност претставува мошне употребан метод за прибирање на средства за инвестиции. Овој метод има повеќе предности, во споредба со банкарските кредити, и се користи како за инвестирање во постојни капацитети, така и за изградба на нови. Во Р.Македонија, во блиска иднина, овој метод на формирање на средства за инвестиции ќе има скромно значење. Повеќе објективни причини делуваат во таа насока, и тоа: незавршениот процес на приватизација, ставот на голем број претпријатија да не се проширува

бројот на акционерите со лица кои не се вработени во претпријатието, неискуството и ниското ниво на едукација на населението за ваков начин на инвестирање на сопствените заштеди, како и создадената недоверба кон финансиските институции и нецелосно изградената правна регулатива. Во иста насока ќе делува и присутниот странски капитал кој се очекува да се влива во земјата за финансирање на мали и средни претпријатија и за изградба на инфраструктурни објекти.

Небанкарските финансиски посредници имаат значајно место во развојот, комплексноста и стабилноста на пазарот на капитал. Овие организации ја зголемуваат мобилизацијата на финансиски средства, ја забрзуваат мобилноста на капиталот и придонесуваат за подобрување на конкуритивноста на финансискиот пазар. Искуството покажа дека постои цврст корелативен однос помеѓу развојот на банките и небанкарските посредници. Тие паралелно дејствуваат на пазарот на капитал, а нивната активност во голема мера е комплементарна. На повисок степен на развиеност на финансискиот систем се зголемува значењето, улогата и придонесот на небанкарските финансиски посредници. Основна задача на овие финансиски посредници е да овозможат сигурен и поволен пласман на ситните заштеди на населението. Поради малиот ризик на вложувањата овие небанкарски посредници имаат помалку офанзивен карактер на финансискиот пазар. Ваквата определеност условува тие во нивните портфели да имаат голем број на разни видови хартии од вредност што овозможува растурање на ризикот и релативно стабилни приноси за акционерите.

Кај нас, сè уште не се формирани и не е изградена потребната регулатива за небанкарските посредници од типот на инвестициони и слични фондови. Фондот за развој кој беше формиран кон крајот на осумдесеттите години и којшто требаше да претставува никулец во развојот на инвестиционите фондови, е укинат и присоединет кон Агенцијата за трансформација. Оваа празнина

во финансискиот пазар се уште е непополнета, а негативните ефекти од непостоенето на инвестициони фондови особено се чувствуваат во развојот на акционерството.

Потребата од формирање на вакви посредници, покрај другото, се наметнува и поради неискуството на широките слоеви од населението во манипулирањето со хартии од вредност. Освен едукативната и консултантската функција, од значење е и придонесот што овие посредници може да го дадат во враќањето на довербата во финансискиот систем. Во таа смисла особено се наметнува потребата пензискиот фонд и капиталот на осигурителните друштва да се трансформираат и прилагодат на пазарни услови на работење.

Осигурителните друштва, исто така, релативно малку се присутни на пазарот на капитал. Во Р. Македонија постои солидна мрежа на осигурителни друштва кои ја покриваат целокупната територија на државата, меѓутоа, слично како кај банките, и тука се присутни многубројни последици од претходниот систем. Во најголемиот број случаи, во овие друштва се јавува проблемот на превработеноста, на високите трошоци во работењето, неадекватната политика на пласмани итн. Особено недостига добро осмислен систем на лично осигурување, посебно во врска со заштитата на реалната вредност на влоговите.

Неразвиеноста на финансискиот пазар во Република Македонија го наметнува релативно поголемото ангажирање на државата во мобилизацијата и пласманот на финансиските средства. Тоа произлегува од постоењето на повеќе приоритетни стопански дејности и гранки, регионалниот развој, потребата од вложувања во инфраструктурата условени од промената во опкружувањето, како и нови вложувања во некои приоритетни дејности во кои приватниот капитал нема економски интерес. Ваквата улога на државата ја налага и широко распространетата недоверба на населението во домашните банки и другите штедни установи.

Учеството на државата во инвестиционата активност треба да се остварува преку разни државни фондови и агенции каде што финансиските ресурси се формираат со помош на фискални методи или со учество на државата на пазарот на капитал. Овие институции вршат директен трансфер на капитал во определени стопански дејности и региони за кои не е заинтересиран приватниот капитал. Индиректниот трансфер на капитал државата може да го врши со помош на даночната политика, политиката на каматни стапки и слични инструменти со кои се субвенционира кредитирањето. Со тоа се избегнуваат недостатоците и нерационалностите на директното кредитирање од страна на државата при буџетското формирање на средства за инвестиции. Државата на индиректен начин го стимулира инвестирањето со целосно или делумно ослободување од данок кога остварениот профит наместо за дивиденда се поттикнува да се вложува во развојни цели. Во иста насока делува и политиката на амортизација. Ваквите и слични мерки во многу земји се покажаа како мошне корисни за зголемување на штедењето и самофинансирањето.

3. Други домашни извори за финансирање на инвестициите

Реалната акумулација претставува еден од стратешките фактори на идниот развој на Р. Македонија во услови на ниска акумулативност на стопанството и недоволна ефикасност во мобилизацијата на штедењето. Интегралниот развој на стопанството налага стабилност во формирањето на инвестициониот потенцијал по пат на спојување на акумулацијата и амортизацијата. Во таа смисла, амортизацијата треба да добие адекватно место како извор за финансирање на инвестициите.

Сегашните недоволни состојби во областа на акумулативната способност на стопанството делумно се предизвикани и од неадекватниот третман што го имаше

амортизацијата. Во тек на еден подолг временски период основните средства не се амортизирани во согласност со нивната вредност и степенот на моралното застарување. Со ваквата политика на амортизација, при високи стапки на инфлација, значително е намален финансискиот потенцијал на стопанството. Поради неадекватната амортизација доаѓаше до прелевање на фиксен капитал во личната потрошувачка, со што еден значителен дел од капиталот дефинитивно е изгубен за репродукцијата.

Во развиените земји амортизацијата претставува еден од битните елементи во формирањето на средства за инвестиции. Ваквото значење на амортизацијата е поради релативно кратките рокови на отпишување на основните средства, каде што стапките изнесуваат просечно 60-80% во споредба со околу 20% колку што изнесуваат кај нас. Со примената на високи стапки на амортизација, претпријатијата полесно можат да ги набавуваат и применуваат новите техничко-технолошки решенија.

На тој начин, средствата на амортизацијата, во најголем дел, служат за финансирање на проширената репродукција, и тоа, околу 70% од издвоената амортизација се користи за нови инвестиции, а само остатокот од 30% за замена на постојните основни средства. Меѓутоа, иако учеството на амортизација во средствата за инвестиции е значајно, овие средства претставуваат релативно мал извор во формирањето на масата на инвестициони средства. Така, според некои извори, средствата за амортизација во развиените земји во вкупните средства за инвестиции учествуваат со 35-55%.

Активирањето на основните фондови, нивното поцелосно искористување и ставањето во функција на развојот, претставува еден од најзначајните развојни потенцијали на македонското стопанство на краток и долг рок. Со вклучувањето во производството на неискористените и недоволно искористените капацитети, исто така, се создаваат претпоставки за зголемување на масата на акумулацијата. Вредноста на неискористената

опрема, во прв ред во општествениот сектор на стопанството (надвор од технолошката норма на можната искористеност), е многу голема и содржи значителни потенцијали. Искористеноста на вградената опрема во индустријата се проценува на околу 30-40%, и независно од степенот на застареноста и амортизираноста, со нејзиното користење може да се остварат значителни производни резултати и да се остварат и други развојни ефекти.

Причините за ваквата состојба се многубројни и истите треба да се бараат во решенијата на стопанскиот систем, мерките на економската политика, промените во меѓународниот пазар, како и во другите чинители од макроекономско значење. Освен овие, врз искористеноста на основните фондови делуваат и бројни микро-економски чинители како што се квалитетот на извршените подготвителни работи и реализацијата на инвестицијата, успешноста на маркетиншките истражувања, оспособеноста на персоналот, успешноста на менаџментот и другите чинители од субјективна природа. Сè повеќе доаѓа до израз значењето на организацијата во работењето и на субјективниот фактор во економскиот развој. Се зголемува улогата на системите на управување со стопанскиот развој чие суштинско обележје претставуваат флексибилноста и приспособливоста, способноста за брзи промени, прифаќањето на најновите техничко-технолошки достигнувања итн. Способноста за приспособување и промени претпоставува не само голема мобилност на сите човечки и материјални чинители, туку и мобилност која овозможува таква комбинација на расположивите средства и ресурси со која ќе се остварат најдобри производствени и економски резултати.

Од пресудно значење за користењето на основните фондови ќе биде успешноста на остварувањето на процесот на сопственичкото реструктурирање на стопанството и воведувањето на елементите на пазарната економија. Меѓутоа, треба да се има предвид дека еден значителен дел од основните фондови со коишто

располага македонското стопанство не претставува реална основа за динамизирање на стопанскиот растез и за експанзија на извозот, а ниската цена на трудот не може да ги надомести структурните диспропорции и пропустите што се направени при увозот на опремата и технологијата.

Во тесна врска со поефикасното користење на основните фондови е воспоставувањето на пореални економски односи во проширената репродукција. Без реална економска цена овие категории немаат објективна економска вредност, поради што се добива погрешна слика за големината на трошоците на производството, за продуктивноста на трудот, компаративните предности на националното стопанство, за општествената рентабилност на инвестициите итн. Со добро осмислена и активна политика на цените во голема мера може да се делува и врз односите на примарната распределба, а со тоа и врз обемот на акумулацијата што ќе се создава. Тоа особено се однесува на вреднувањето на факторите на производството без чие адекватно вреднување не може да се води успешна инвестициона политика. Неводоенето сметка за обилноста и лимитираноста на одделните фактори на производството во минатото имаше мошне тежки последици врз динамиката на инвестиционата потрошувачка, врз структурата на стопанство и врз целокупниот развој.

Во формирањето на фондовите на акумулацијата, може да се користи и механизмот на цените. Со политиката на цените треба да се намали прераспределбата на доход помеѓу одделните стопански области, гранки и дејности и истото да се сведе на подносливи граници кои се компатибилни со остварувањето на саканата развојна стратегија и на високи стапки на развој. Дефицитното, пак, финансирање на инвестициите треба да се користи минимално, водејќи сметка за опасностите што ги носи инфлацијата. За поголемо користење на овој метод на формирање на средства за инвестиции, кај нас, не постојат неопходните системски, организациони, кадров-

ски и други претпоставки. Единствено со водење на политика на умерена, едноцифрена инфлација, може да се делува благотворно врз заживувањето на стопанската активност преку вештачкиот деловен оптимизам и книговодствената добивка што инфлацијата ја создава кај трансакторите.

Инфлаторното финансирање на инвестициите, коешто долго се применуваше во периодот пред 1991 година, не придонесе за забрзување на развојот и на вработеноста. Наместо овој метод на финансирање да го поттикне поцелосното искористување на расположивите фактори на производството и да послужи како средство за заживување на инвестиционата активност, крајните ефекти беа мошне негативни. Во голем број случаи примарната емисија се користеше за финансирање не само на проекти со долги рокови на изградба, туку и на проекти чие што ефектуирање не значеше пораст на понудата на стоки. Ваквата практика во инфлаторното финансирање на инвестициите, заедно со широката примена на примарната емисија за купување на социјалниот мир, предизикуваше не само високи стапки на инфлација и крупни нарушувања во штедењето и формирањето на средства за инвестиции, туку неповолно се одразуваше и врз релативните односи на цените, производството и врз економските односи со странство.

4. Финансиски извори од странство

Задолженоста на Република Македонија во странство е релативно висока, така што обврските за главнината и каматите што треба да се исплаќаат во наредниот период ќе претставуваат значајна ставка по која ќе се одлеваат девизи во странство. Според податоците на Народната банка на Македонија, на 31.12.1995 година долгот на државата за користените среднорочни и долгорочни кредити изнесува 1.235.97 милиони долари. Од овој износ, 1.074.00 милиони долари се однесуваат на обврски врз основа на главнина, 131.83 милиони на

достасана неплатена редовна камата и 30.14 милиони се затезна камата. Од вкупните обврски врз основа на главнина 88.68 милиони долари се достасани неплатени обврски кои заедно со достасаните неплатени обврски врз основа на камата изнесуваат вкупно 220.51 милиони долари достасан неплатен долг на државата. Од овој износ, 40.16 милиони се неизмирени обврски од 1992 година, 44.14 милиони од 1993 година, 63.60 милиони од 1994 година и 72.61 милиони од 1995 година. Достасаните неплатени обврски се однесуваат на обврски спрема кредиторите со кои се уште не се регулирани должничко-доверителните односи.

Големата задолженост во странство ги влошува условите за тековното функционирање на стопанството, и во значителна мера ги усложнува можностите за неговото реструктурирање. Дефицитот во тековниот биланс забрзано се зголемува, како последица на што на крајот на 1995 година е остварен дефицит во трговскиот биланс од 217 милиони долари и дефицит во билансот на услугите од 200 милиони долари.³ Забраното репродуктирање на надворешниот долг во прв ред е предизвикано од смалените извозни можности на македонското стопанство во услови на релативно повеќе изразена отвореност на домашниот спрема меѓународниот пазар. Се покажа дека нецелосно изградената стратегија на отвореност, односно заштитата на домашното стопанство, предизвика значително одлевање на доход и акумулација. Ваквата состојба на обврските во надворешниот долг и во тековниот биланс, го става идниот развој пред големи ограничувања и го наметнува прашањето од брзо претструктурирање и оспособување на македонското стопанство во правец на зголемување на извозот.

Новата геополитичка положба на Република Македонија, и определбата за отворено стопанство, наметнува менување на досегашните стратешки развојни

³ НБРМ Годишен извештај 1995, стр. 83 и 62.

приоритети. Тоа ќе го детерминира не само обемот на потребната странска акумулација, туку и формите и механизмите на овој трансфер. Освен тоа, и промената на стопанскиот систем, воведувањето на пазарната економија, заедно со сопственичкото реструктурирање, ќе наметне промена во структурата на изворите и механизмите на увоз на акумулација од странство.

Меѓутоа, поради релативно високиот надворешен долг, можностите за обезбедување на дополнителна странска акумулација се ограничени. Поради тоа, формирањето на акумулацијата од домашни извори треба да биде основа на идниот економски развој на Република Македонија. Користењето на странската акумулација може поволно да се одрази врз стопанскиот развој само ако претходно се создадат услови за зголемување на апсорпционата способност на стопанството за инвестиции, со што ќе се обезбеди нивна рационална употреба и ќе се постигнат адекватни развојни ефекти и девизен прилив.

Со оглед дека просторот за користење на странска акумулација за финансирање на развојот е ограничен, како неопходност се наметнува изградбата на еден рационален и целосен концепт на увоз на акумулација во идниот период. Релативно големата задолженост во странство, достасаните обврски за отплата на кредитите и заемите, високите обврски за камати, релативно малите извозни можности и новата геополитичка положба на Р.Македонија по самостојувањето, не само што ги стеснуваат можностите за потпирање на странска акумулација, туку ги определуваат и правците и намените на нејзиниот иден трансфер.

Високиот надворешен долг, како приоритетна ја наметнува потребата во текот на еден релативно краток период да се зголеми девизниот прилив на македонското стопанство. Тоа налага, увезената акумулација да биде во функција на заживување на извозот и на неопходните вложувања во инфраструктурата. Имајќи го предвид сето тоа, како и постоењето на значителни неис-

користени капацитети во основните фондови и во другите производствени фактори, увезената акумулација треба да биде во функција на отстранување на бројните тесни грла и слични реструктурирања коишто со мали вложувања и на краток рок ќе го зголемат извозот и приливот на девизни средства. Вложувањата во инфраструктурата се однесуваат на барањата што ги поставува геополитичката положба на Македонија како самостојна држава и неопходната модернизација на некои нејзини делови.

Исто така, ограничените можности за увоз на акумулација и стеснетите извозни можности на македонското стопанство, наметнуваат менување на структурата и механизмите на идната задолженост. Заедничките вложувања треба да претставуваат главен механизам на трансферот на странска акумулација, а во користењето на кредити основната ориентација да биде од меѓународните финансиски организации и владини институции кои нудат релативно поволни услови во врска со каматата, роковите, сопственото учество и др. Заедничките вложувања ќе обезбедат влијание на странскиот инвеститор врз одлучувањето и управувањето со претпријатијата, подобрување на менаџментот, организацијата, како и на вкупната економска ефикасност. Со овој механизам на трансферот на акумулацијата се избегнува и ангажирањето на државата во давањето гаранции и обврските што овие гаранции ги предизвикуваат.

Македонското стопанство има ниска конкурентска способност на пазарите со конвертибилна валута. Затоа, зголемувањето на искористеноста на основните фондови и на другите производствени фактори, и вкупното заживување на стопанската активност, треба да се остварува со релативно поголема соработка со земјите коишто имаат слично ниво на стопанска развиеност. Неводоенето доволно сметка за конкурентската способност ќе значи не само релативно мала искористеност на основните фондови и на другите про-

изводствени фактори, туку во определен број случаи тоа ќе предизвика и затворање на капацитети и зголемување на безработноста. Имено, искуството покажа дека еднаш затворените капацитети тешко може повторно да се активираат и стават во функција.

Од обемот на оспособеноста за апсорбирање на инвестиции во голема мера зависи остварувањето на саканата динамика на идниот развој. За ефикасно инвестирање потребни се добри програми и обезбедување на другите претпоставки кои ќе овозможат успешна подготовка и реализација на инвестиционите програми. Може да се каже дека во минатото, а и денес, релативно поголем е недостатокот од добри програми отколку од финансиски средства. Во тесна врска со прашањето за апсорпционата моќ на македонското стопанство за инвестиции е и обезбедувањето на солидна информациона база врз која ќе се донесуваат одлуките за насоките на идната инвестициона потрошувачка. Недостатокот од добри информации се јавува, како на макро, така и на микро ниво, а проблеми постајат, како во опфатноста, така и во валидноста на службените податоци.

* * *

Д-р Александар Петроски, Економски институт - Скопје

ИНВЕСТИЦИОНАТА ПОТРОШУВАЧКА (состојби и проблеми)

Стопанството во Република Македонија, како недоволно развиено, и во наредниот развоен период при формирањето на сопственичката и производствена структура ќе се соочува со бројни ограничувања, чие влијание ќе се манифестира во сè поостра форма. Поради тоа, се наметнува неопходноста од изнаоѓање на најсоодветна комбинација и мобилност на факторите на развојот, имајќи ја предвид нивната расположливост и значење во остварувањето на процесот на стопанскиот и вкупниот општествено-економски развој на државата.

Полето на истражување на сите развојни фактори (материјални и нематеријални) е широко и мошне комплексно. Тие, во зависност од степенот на развиеноста на стопанството, неговата производствена и сопственичка структура, имаат различно значење. Поради тоа, мошне тешко е да се определи нивниот приоритет според влијанието врз стопанскиот развој. Меѓутоа, сигурно е дека на инвестициите им припаѓа едно од челните места, и тоа анализирани не само од аспект на нивната големина, туку и од аспект на нивната структура, динамика на вложување, изворите на финансирањето, лоцирањето и нивната ефикасност и сл.

1. Обем на остварените инвестиции

Во последните пет години (1990-1994) за кои се располага со официјални статистички податоци за инвестиционата потрошувачка во нашата земја, може да се констатира дека мошне мал е обемот на инвес-

тиционите вложувања во нашата земја. Особено, малиот обем на инвестициона потрошувачка е присутен во првите три години од испитуваниот период, така што во 1992 година остварените инвестиции во Република Македонија по жител изнесуваат само 3,8 ДЕМ.¹ Во наредните две години инвестиционата потрошувачка во нашата земја нешто е зголемена, така што во 1994 година остварените инвестиции по жител го имаат достигнато нивото од 355,5 ДЕМ.

Малиот обем на остварените инвестиции се потврдува и преку нивното учество во општествениот производ кое во периодот 1990-1994 година за вкупните инвестиции се движи меѓу 10,8% и 12,5%, во општествениот сектор меѓу 10,9 и 13,72 и во приватниот сектор меѓу 6,2 и 10,7%.² Во шеснаесет европски земји процентот на инвестициите во бруто општествениот производ во 1990 година се движи меѓу 17,7% (Данска) и 27,0% (Швајцарија). Во Јапонија издвојувањата за инвестиции во предметната година изнесуваат дури 32,2%, во Канада 21,4% и во САД 16,1%³ од бруто општествениот производ. Ако се земе предвид малиот обем на остварениот општествен производ и неговата негативна стапка на раст од една страна, и нискиот процент на издвојување за инвестиции од друга страна, сам по себе се наметнува заклучокот дека нашата земја со ваков обем на инвестициона потрошувачка тешко ќе може да очекува да се надминат присутните проблеми и да се оствари стопански развој со позитивен предзнак.

¹ Наши пресметувања врз база на изворните податоци од: СГМ/95, Статистички преглед бр. 271 на Републичкиот завод за статистика и Билтен II/1996 на Народна банка на Република Македонија.

² Наши пресметувања врз база на изворните податоци од РЗС Статистички преглед бр. 259 и 272.

³ Извор: СГМ/95.

Табела 1

Остварени инвестиции во Република Македонија
според намена на вложувањата и облик на
сопственоста

во илјади ДЕМ

	1990	1991	1992	1993	1994
Вкупно остварени инвестиции	13.915,8	17.590,0	7.870,5	768.017,7	737.665,9
Производни дејности	6.582,6	8.899,1	3.812,7	392.769,2	468.663,8
Непроизводни дејности	7.333,2	8.690,9	4.057,8	375.248,5	269.002,1
Остварени инвест. во општествен сект.	6.580,7	8.994,4	3.362,3	321.009,0	401.320,9
Производни дејности	5.003,2	7.396,1	2.784,3	271.891,2	331.008,3
Непроизводни дејности	1.577,5	1.598,3	578,0	49.117,8	70.312,6
Остварени инвест. во приватен сектор	7.335,1	8.595,6	4.508,3	447.008,7	336.345,0
Производни дејности	1.579,5	1.503,0	1.028,5	120.878,1	137.655,5
Непроизводни дејности	5.755,6	7.092,6	3.479,8	326.130,6	198.689,5

Извор: Наши пресметувања врз база на изворните податоци од СГМ/95, Статистички преглед бр. 271 и Билтен II/1996 година на Народна банка на Република Македонија, во кој се публикувани просечните годишни курсеви. Во мај 1993 година извршена е деминација на денарот за 100.

Кога се говори за инвестиционата потрошувачка од аспект на стопанскиот развој, мошне значајно е пра-шањето на алоцираност на инвестициите во производствената и непроизводствената сфера, зашто, врз динамизирањето на стопанскиот развој непосредно влијание имаат остварените инвестиции во производствените дејности, додека инвестициите во непроизводствените дејности имаат посредно влијание преку формирањето на некои од развојните фактори, како што е инвестирањето

во образованието, науката и други нестопански дејности. Во првите четири години (1990-1993) од испитуваниот период само околу 50% од остварените инвестиции се реализирани во производствените, а другите 50% во непроизводствените дејности. Во 1994 година, учеството на производствените дејности во вкупно остварените инвестиции во Република Македонија е зголемено на 63,5%, а на непроизводствените дејности е намалено на 36,5%. Ваквата структурна промена во последната година од испитуваниот период укажува на една позитивна појава и дава надеж за едно посоодветно насочување на инвестициите во наредниот развоен период, зашто, стопирањето на падот на производството кој е присутен во последните години, и неговото заживување е можно само преку интензивирањето на инвестиционата потрошувачка во производствените дејности. Во спротивно, малиот обем на инвестиционата потрошувачка и несоодветната лоцираност на инвестициите, мошне неповолно ќе се одрази врз стопанскиот и вкупниот општествено-економски развој на земјата.

Вкупно остварени инвестиции = 100,0

Намена на инвестициите	Г о д и н и				
	1990	1991	1992	1993	1994
Производствени дејности	47,3 %	50,6 %	48,4 %	51,1 %	63,5 %
Непроизводствени дејности	52,7 %	49,4 %	51,6 %	48,9 %	36,5 %

Извор: Наши пресметувања врз база на изворните податоци од табела 1.

Презентираните податоци недвосмислено ја потврдуваат констатацијата дека во периодот по 1990 година, во Република Македонија, обемот на инвестиционата потрошувачка е мошне мал. Ако се има предвид состојбата на стопанството од аспект на неговата ангажираност во искористувањето на расположливите производствени потенцијали, неговата ефикасност во работењето и акумулативната и репродуктивната способност,

неговата конкурентност и учество на домашниот и странските пазари, односно неговите вкупни перформанси, може да се извлече заклучок дека и во наредното среднорочје нема битно да се зголеми инвестиционата потрошувачка во нашата земја. Поради тоа, во наредниот развоен период една од основните задачи е да се создаваат услови за отворање на процес на заживување, односно интензивирање на инвестиционата потрошувачка. Особено внимание треба да се посвети на зајакнувањето на сопствените извори за финансирање на инвестициите, што не значи откажување од странските инвестициони вложувања по сите основи.

2. Сопственичка структура на остварените инвестиции

При анализата на инвестиционата потрошувачка, особено во услови кога нашата земја веќе неколку години се наоѓа во процес на општествено-економски и политички промени, се наметнува прашањето на инвестиционата потрошувачка според обликот на сопственост. Учеството на општествениот сектор, во кој во последните четири години се вклучени: задружниот, мешовитиот и државниот сектор, во вкупно остварените инвестиции во Република Македонија се движи меѓу 42,7% и 54,4, а на приватниот сектор 45,6% и 57,3%.

Вкупно остварени инвестиции = 100,0

Облик на сопственост	Г о д и н и				
	1990	1991	1992	1993	1994
Општествен сектор	47,3 %	51,1 %	42,7 %	41,8 %	54,4 %
Приватен сектор	52,7 %	48,9 %	57,3 %	58,2 %	45,6 %

Извор: Наши пресметувања врз основа на изворните податоци од табела 1.

Во услови кога се остварува процесот на сопстве-

ничка трансформација во нашата земја, се очекуваше учеството на приватниот сектор во стопанските активности да се зголеми. Меѓутоа, во инвестиционата активност, во последните три години од испитуваниот период, а особено во последната година приватниот сектор покажува определена воздржаност во инвестиционата потрошувачка. Причини за ваквата појава има повеќе. Меѓу нив, како најзначајни би можеле да се истакнат: недоволната оформеност на приватниот сектор (техничко-технолошки, институционално и правно, организационо и сл.), недоволното познавање на управувањето со приватниот сектор, остварувањето на процесот на доприватизација на општествениот капитал, ниската акумулативна и репродуктивна способност, отежнатите услови за обезбедување на туѓи (домашни и странски) извори за финансирање на инвестициите и сл. Ваквите и слични потешкотии во приватниот сектор во извесна смисла ќе бидат присутни и во наредните неколку години, што недоволно ќе се одразува врз инвестиционата активност во овој сектор.

Сопственичката структура на остварените инвестиции во производствените дејности во периодот 1990-1994 година во Република Македонија значајно се разликува од структурата на вкупните остварени инвестиции.

Остварени инвестиции во производствените дејности = 100%

Облик на сопственост	Г о д и н и				
	1990	1991	1992	1993	1994
Општествен сектор	76,0 %	83,1 %	73,0 %	69,2 %	70,6 %
Приватен сектор	24,0 %	16,9 %	27,0 %	30,8 %	29,4 %

Извор: Наши пресметувања врз основа на изворните податоци од табела 1.

Воздржаноста на приватниот сектор во финансирањето на инвестиции во производствените дејности е посебно изразена во овој период. Додека во вкупните остварени инвестиции овој сектор учествува со околу

50% во производствените инвестиции, учеството на приватниот сектор е значајно помало и се движи меѓу 16,9% и 30,8%. Ова укажува дека, приватниот сектор е помалку заинтересиран за инвестирање во развојот на производството. Додека, пак, учеството на инвестициите од овој сектор во вкупно остварените инвестиции во непроизводните дејности, а тоа се разни услужни дејности во сферата на посредувањето, застапувањето, сервиси, менаџички, штедилници и сл. е далеку поголемо и се движи меѓу 73,9% (1994) и 86,9% (1993).

Презентираната сопственичка структура на остварените инвестиции во Република Македонија, вкупно, производствени и непроизводствени, ни дава за право да констатираме дека приватниот сектор во изминатиот петгодишен развоен период покажува определена воздржаност во инвестирањето, особено во производствените дејности. Ова појава се очекува да биде присутна и во наредните неколку години, додека не се надминат присутните дилеми кај сопствениците на капиталот и ограничувањата од системско-правен карактер и целосната доприватизација на општествениот и државниот капитал.

3. Структура на остварените инвестиции во производствените дејности според намена на вложувањата

Структурата на остварените инвестиции по стопански дејности и гранки претставува значаен индикатор за согледување на остварувањето на предвидените приоритети во развојот на одделните стопански дејности и гранки. Меѓутоа, во услови кога настануваат значајни општествено-економски и политички промени, и во услови кога стапката на стопанскиот развој е со негативен предзнак, каков што е случајот со македонското стопанство, мошне тешко можат да се определат приоритетите во стопанскиот развој. Оттаму, структурата на остварените инвестиции во нашата земја е детерминирана од

повеќе фактори. Меѓу позначајните се вбројуваат: сопственичката и производствена структура на стопанството; неговата акумулативна способност; структурата на остварениот општествен производ по стопански дејности и гранки; обемот на расположливите средства за финансирање на инвестициите; очекуваната ефикасност на инвестиционите вложувања; расположливоста и мобилноста на другите фактори на развојот; стратешките определби во развојот и мерките на економската политика; законската регулатива; можностите за поголема мобилност на средствата наменети за финансирање на инвестициите; структурата на изворите за финансирање на инвестициите и др.

Во испитуваниот период (1990-1994), структурата на вкупно остварените инвестиции по стопански дејности е нешто променета. Имено, учеството на остварените инвестиции во земјоделството во вкупно остварените инвестиции во производствените дејности во Република Македонија е намалено од 15,7% во 1990 година на 9,3% во 1994 година. Додека, пак, учеството на остварените инвестиции во трговската дејност е зголемено од 6,6% на 10,9%. Остварените инвестиции во сообраќајот и врските изнесуваат околу една четвртина од вкупно остварените инвестиции во производствените дејности. Да истакнеме дека, ова стопанска дејност во создавањето на општествениот производ учествува со околу 5,5%. Учеството на реализираните инвестиции во индустријата и рударството се движи од 30,8% во 1990 година до 43,9% во 1992 година, за повторно да се намали на 31,8% во последната година од испитуваниот период. Учеството на ова стопанска дејност во создавањето на општествениот производ во нашата земја се движи околу 44%.

Структурата на остварените инвестиции по стопански дејности во општествениот сектор, споредена со структурата на вкупно остварените инвестиции во нашата земја, е нешто поинаква. Имено, учеството на остварените инвестиции во земјоделството е помало и се движи меѓу 6,0% (1990 год.) и 4,3% во последната година

од испитуваниот период. Исто така намалено е и учеството на остварените инвестиции во трговијата, така што во 1994 година тоа изнесува 2,5%.

Поголемиот дел од остварените инвестиции во производствените дејности од приватниот сектор се реализирани во: земјоделството - со учество од 46,6% (1990) до 21,2% во 1994 година; трговијата - со учество од 9,9% во 1990 година до 31,1% во последната година од испитуваниот период; и сообраќајот, чие учество се движи меѓу 14,3% и 16,2%.⁴

Иако во повеќе претходни истражувања, при определувањето на приоритетите во развојот, земјоделството е поместено меѓу првите стопански дејности, според структурата на остварените инвестиции во ова дејност не е остварен предвидениот приоритет. Напротив, остварените инвестиции укажуваат дека инвестирањето во развојот на земјоделството, гледано апсолутно, и релативно е значајно намалено. Развојот на одделните индустриски комплекси, дефинирани како приоритети во вкупниот стопански развој и неговото реструктурирање, претпоставува и зголемување на учеството во инвестиционата потрошувачка. Резултатите од остварените инвестиции укажуваат, дека и во ова стопанска дејност предвидувањата не се остварени. Имено, учеството на индустријата во вкупно остварените инвестиции во производствените дејности во Република Македонија во последните години - наместо да се зголеми, тоа е намалено.

За сметка на стопанските дејности и гранките во нив, кои беа посочени како приоритети во развојот, во испитуваниот период, поголема инвестициона активност се бележи во развојот на сообраќајната инфраструктура во нашата земја, и во електростопанството. Секако развојот на овие дејности не е незначаен во оствару-

⁴ Изнесените показатели за структурата на остварените инвестиции претставуваат наши пресметувања врз основа на изворните податоци од: СГМ/95, Статистички преглед бр. 271 на Републичкиот завод за статистика и Билтен II/96 на Народна банка на Република Македонија.

вањето на стопанскиот и вкупниот општествено-економски развој. Меѓутоа, резултатите од ваквата насоченост на инвестиционата потрошувачка може да се очекуваат во некој подоцен период, за разлика од насочувањето на инвестициите во развојот на приоритетните производствени дејности, чии развој е посебно значаен за нашата земја, ако сакаме да го зголемиме производството, да ја подобриме производствената структура и да станеме поконкурентни на домашниот и на странските пазари.

4. За развојните приоритети

Пишувањето за развојните приоритети во македонското стопанство во сегашни услови, кога стапката на развојот на истото во еден подолг временски период е со негативен предзнак, и кога настануваат значајни општествено-економски промени, а како резултат на тоа и промени во целокупниот стопански систем, е исклучително тешко. Определувањето на приоритетите во стопанскиот развој, посебно е отежнато ако се има предвид дека во македонското стопанство, дел од дејностите и гранките кои требаше да бидат носители на стопанскиот развој стагнираат или се со негативен предзнак во својот развој.

Прашањето на определувањето приоритетите во развојот на македонското стопанство, во услови кога неговиот развој се проектираше за поширокиот поранешен домашен пазар (на ниво на поранешна Југославија) и во тогашните општествено-економски услови, постојано беше предмет на проучување. Економската наука во нашата земја, како резултат на ваквите проучувања, има свои сознанија, мислења и ставови во врска со ова прашање, искажани во бројни трудови. И последните истражувања на оваа проблематика кои завршија во 1990 година го имаа предвид југословенското стопанство, југословенскиот пазар и меѓурегионалната и меѓурејубличката поделба на трудот. Поради тоа, при определувањето на приоритетите во развојот, односно

при определувањето на структурниот развој на стопанството на нашата земја, покрај другите критериуми се имаше предвид и соодветно вклучување на Републиката во меѓурегионалната и меѓурејубличката поделба на трудот. Ваквиот приод во истражувањата - од една страна, и степенот на развиеноста на македонското стопанство и застапените дејности и гранки во него - од друга страна, како и теоретските сознанија, придонесоа да се дефинираат дејностите и гранките кои треба да добијат приоритет во развојот.

Според последните истражувања, како носители на стопанскиот развој на Република Македонија се посочуваат следниве.⁵

1. Производство и преработка на обоени метали;
2. Металопереработувачка дејност;
3. Машиноградба;
4. Производство на сообраќајни средства;
5. Производство на електрични машини и апарати;
6. Производство и преработка на хемиски производи; и
7. Производство на прехранбени производи и пијалаци.

Во овие истражувања, исто така, истакнато е значењето на производството на електроенергијата, развојот на црната металургија, развојот на текстилната индустрија и некои други индустриски гранки карактеристични по определени индикатори, како и развојот на земјоделството и другите стопански дејности. При определувањето на носечки стопански дејности и индустриски гранки, земени се предвид повеќе квантитативни и квалитативни аспекти, како што се: капиталоинтензивноста, трудоинтензивноста, технолошкиот развој, енергетската интензивност, увозната зависност и извозните можности и други критериуми карактеристични за

⁵ Група автори, *Економскиот развој на Р. Македонија во периодот 1991-1995 година (преструктурирање на стопанството)* - сводна студија, Економски факултет - Скопје, Економски институт - Скопје, Правен факултет - Скопје, Економски факултет - Прилеп, Скопје, 1990 год. стр. 114.

македонското стопанство. Притоа се имаше предвид дека тоа представува составен дел од вкупното стопанство на поранешна Југославија.

Од завршувањето на истражувањата во кои се изнесени мислењата и ставовите во врска со реструктурирањето на стопанството преку определувањето на приоритетите во развојот на одделните стопански дејности и гранки во нив, поминал е периодот за кои се однесуваа препораките и предвидувањата. Од интерес е, како за економската наука, исто така и за развојната политика на државата, во доменот на стопанството и одделните стопански дејности и гранки да се изнесат некои сознанија за остварувањата на препораките и предвидувањата. Имено, според определени индикатори, како што се: учеството на предвидените приоритети во развојот во остварените инвестиции, во создавањето на општествениот производ, во вработеноста и сл. може да се констатира дека предвидувањата во основа не се остварени. Ова укажува дека определувањата на приоритетите во стопанскиот развој е мошне сложено и тешко прашање и бара продлабочени проучувања, особено кога станува збор за определување на развојните приоритети во мошне нестабилни стопански движења, какви што се присутни во последниве години во нашата земја.

При пишувањето на овој труд се поставуваат повеќе прашања, и тоа од аспект на расположливите информации и податоци: за условите на стопанисување; за вкупните општествено-економски и политички услови во нашата земја, за технолошкиот вишок кај вработените и зголемениот број на невработени; за акумулативната и репродуктивната способност на стопанството, за расположливите средства за финансирање на инвестициите и инвестиционата потрошувачка; за остварените производствени структурни промени и за многу други аспекти. Овие прашања непосредно се поврзани и влијаат врз определувањето на приоритетите во развојот. Она што во овој труд може да се изнесе е, укажување на можните

развојни приоритети со определени претпоставки за нивното остварување. Врз определувањето на развојните приоритети во стопанството во наредниот период во голема мера ќе влијае сопственичката структура на стопанството и големината на очекуваниот профит што треба да го добијат сопствениците на капиталот. Според тоа, повеќето од критериумите кои во изминатиот период беа земени предвид при определувањето на дејностите и гранките кои треба да добијат приоритет во развојот, во новите услови на стопанисувања можат да бидат поместени или изоставени.

Имено, при определувањето на некои трудоинтензивни гранки како приоритети во развојот во поранешните услови се имаше предвид да се создадат услови за вработување на расположливата неангажирана работна сила во нашата Република. Овој критериум, во услови на изменета сопственичка структура на капиталот, тешко може да има позначајно влијание при утврдувањето на развојните приоритети. Сопственикот на капиталот при проектирањето на развојот е заинтересиран за инвестирање и развој во оние дејности и гранки кои обезбедуваат поголем профит, а не во оние дејности и гранки со чии развој ќе се решава и проблемот на невработеноста, без разлика дали бројот на невработените се зголемува и се создаваат услови за зголемување на социјалните тензии во државата. Во изминатиот период, при определувањето на приоритетите во развојот на дејностите и гранките, исто така се имаше предвид нивното влијание врз зголемувањето на ефикасноста во работењето и развојот на вкупното стопанство, побрзиот пораст на просечната продуктивност на трудот во земјата и сл. Во услови на приватна сопственост на капиталот, при проектирањето на развојот во прв план се ставаат интересите на сопственикот на капиталот. Доколку проектираниот развој обезбедува остварување на таквите интереси, тој ќе инвестира во соодветната дејност, односно гранка, без разлика со каков интензитет тоа ќе влијае врз ефикасноста на развојот на

вкупното стопанство. Исто така, во изминатиот период еден од критериумите при определувањето на приоритетите во економскиот развој претставуваше балансирањето на структурата на стопанството на ниво на земјата. Во сегашни услови овој критериум ја губи својата суштина, бидејќи нашето стопанство е релативно мало и интересот за остварување на профит е далеку поголем од оној за балансирање на структурата на стопанството. Ова е особено значајно во услови кога се очекува да профункционираат пазарните законитости, и кога се наметнува потребата од поинтензивно отворање на стопанството кон странските пазари.

Доколку на сопственикот на капиталот инвестирањето во развојот на капиталointензивните и енергоинтензивните дејности и гранки му обезбедува повраќање на инвестициите со определена добивка, по покривањето на зголемените трошоци поради специфичностите на ваквите дејности и гранки, тој ќе најде можности и ќе се определи за вложување во нив. За него не е од пресудно значење обемот на потребните инвестиции и енергетската зависност на земјата. Негова главна водилка е можноста за остварување на добивка од соодветното инвестирање. Исто така, просторниот аспект не претставува значаен критериум при определувањето на приоритетите во развојот во остварувањето на процесот на реструктурирањето на стопанството во услови на приватна сопственост на капиталот. Тоа е прашање кое треба да го регулираат други институции во државата.

Ова се само некои размислувања за критериумите при определувањето на приоритетите во остварувањето на стопанскиот развој во различни општествено-економски услови на стопанисување. Нивното поместување или изземање бара продлабочени проучувања во кои треба да бидат земен предвид повеќе аспекти поврзани со инвестиционата потрошувачка и определувањето на приоритетите во развојот.

Без разлика на сопственичката структура на стопанството и општествено-економските услови на стопанисување, структурната ориентација во развојот, од анализираните аспекти на техничко-технолошката развиеност, претставува појдовен критериум. Имено, степенот на техничко-технолошката развиеност е основен критериум при определување на местото и значењето на одделните дејности и гранки во процесот на развојот и реструктурирањето, во конкурентската способност и, во крајна линија, во можноста за повраќање на инвестициите и остварување на добивка. При анализата на овој критериум се земаат предвид светските достигнувања, а посебно е значаен кога станува збор за развој на пропульзивните дејности и гранки.

Во сегашните општествено-економски услови во нашаа земја, при приоритетот во развојот, покрај техничко-технолошкиот аспект, од пресудно значење се и расположливите извори за финансирање на развојот. Во услови на децентрализирана акумулација, и недостиг на сопствени извори за финансирање на инвестициите, како и сè потешките услови за користење на туѓи извори во рамките на приоритетните дејности, предност во развојот ќе добијат оние стопански гранки, или она производство, за чии развој е потребен помал обем на инвестиции, а ефектите можат да се очекуваат за пократко време. Според тоа, во сегашните услови не може да се говори за развој на одделни комплекси во индустријата, земјоделството или во другите стопански дејности, бидејќи непостоенството на трајни и сигурни извори за финансирање на инвестициите значајно го заострува прашањето за определување приоритети во развојот на одделните стопански дејности и гранки. Притоа, неопходно е да се изврши разграничување меѓу оние приоритети за кои се потребни крупни инвестициони вложувања за чие финансирање покрај сопственото потребно е да се користат и дополнителна акумулација од странство, и оние приоритети за чии развој се потребни помали инвестиции кои ќе можат да се финансираат од

сопствената акумулација. Развојот на приоритетите за кои во затворањето на финансиската конструкција е потребна странска акумулација, веројатно ќе мораат да причекаат некои поблагоднија времиња, кога ќе се создадат општествено-економски, политички, системски, законски и други претпоставки и услови за ангажирање на странски капитал во нивниот развој.

Додека, пак, за помалите инвестициони вложувања потребно е да се утврдат приоритети врз основа на соодветни објективизирани критериуми, што ќе придонесе, во извесна смисла, да се ублажи недостигот на инвестиции. Вложувањата кои во соодветниот период се помалку значајни ќе бидат одложени, така што ќе се реализираат најнеопходните. Ваквиот приод е неопходен, бидејќи обезбедува концентрација на и онака малиот обем на средства за финансирање на инвестициите, односно се избегнува широкиот фронт на инвестирање, бидејќи за тоа и не постојат услови, а воедно се намалува ризикот за објективно затворање на конструкцијата на финансирањето на развојот на дефинираните приоритети.

Ако сме се определиле развојот на земјоделството да претставува најприоритетна задача, тогаш подецидно треба да се утврдат гранките, а во нив и производите кои имаат компаративни предности. Во таа смисла, треба да се земат предвид: создадената материјална основа, расположливоста на другите фактори на производство, географските, почвените, климатските и други природни услови со кои располага Република Македонија, а од друга страна треба да се има предвид и инвестиционата интензивност. Притоа, за секој проект, односно инвестиција, аналитички треба да се согледаат условите и можностите, како и економската оправданост, мерена според критериумите на светските финансиски институции, бидејќи просторот за неуспеси е веќе исцрпен. Секако, во услови на изменета сопственичка структура на капиталот во земјоделската и во другите

дејности, овие и други аспекти ќе бидат земен предвид при инвестирањето.

Имајќи ги предвид природните услови, степенот на развиеноста на земјоделството во Републиката, во наредниот развоен период, покрај житариците, посебно внимание треба да му се посвети на инвестирањето во производството на градинарските и индустриските култури (тутунот, афионот, памукот и сл.) карактеристични за македонското поднебје. За развојот на ваквото производство потребни се помали инвестициони вложувања, а може да се очекува економските ефекти да бидат повисоки, особено кај оние култури кои се наменети за странскиот пазар, посебно ако се има предвид дека овие гранки не се капиталointензивни, додека природните услови претставуваат компаративна предност за нивниот развој.

Со еколошките нарушувања, кои во современиот свет секојдневно се присутни и го водат човештвото кон равет на самоуништување, производството на биолошки чиста и здрава храна е неопходно. Во последно време, ваквите производи се мошне барани не само за директна исхрана на населението, туку и за исхрана на добиточниот фонд кој се користи за производство на бројни прехранбени производи. За ваквиот вид производство, покрај на домашниот пазар, мошне голем интерес постои и на странските пазари. Природните услови и степенот на еколошката загаденост на просторот на Република Македонија, се уште овозможуваат отворање на процесот на ваков вид производство, особено во ридско-планинските и пограничните неискористени површини. Притоа, треба да се истакне дека за ваквиот вид на производство инвестиционите вложувања се релативно мали, а може да се очекува висока акумулативност, со оглед на големата побарувачка на биолошки чиста и здрава храна.

Развојот на сточарството, исто така претставува неопходност и треба да биде поместен во приоритетите при инвестирањето, доколку сакаме да го ублажиме

недостигот од одделни прехранбени производи. Огромните пасишта кои се наоѓаат на различна надморска височина, постојните ливади и можностите за трансформација на дел од напуштените земјоделски површини во вештачки ливади од тревно-детелински смеси-лутус и експерзата која може да вирее на поголеми надморски височини, претставуваат реална можност за интензивирање на одгледувањето на сите видови добиток. Покрај досегашната застапеност, во идната структура на сточниот фонд, посебно место при инвестирањето треба да добие развојот на стопанисувањето со крупен добиток. Неопходноста од развојот на сточарството (ситен и крупен добиток) се наметнува и поради тоа што во Републиката веќе постојат изградени индустриски капацитети за преработка и финализација на овој вид на производство. Изградените индустриски кланици и капацитетите за преработка и производство на месо и месни производи, капацитетите за преработка на млеко и производство на млечни производи, капацитетите за преработка на кожи и производство на финални производи, капацитетите за преработка на волна и производство на финални производи, претставуваат значајна материјална основа за динамизирање на развојот на оваа стопанска дејност и тоа без поголеми инвестициски вложувања. Исто така, треба да се истакне дека дел од производството претставува значајна ставка во покривањето на дефицитот во меѓународната размена на македонското стопанство.

Степенот на развиеноста на туризмот и угостелството е несоодветен според можностите кои произлегуваат од геоположбата и природните услови со кои располага Република Македонија. Изградените капацитети од оваа дејност претставуваат основа врз која треба да се интензивира натамошниот развој. Инвестициите треба да бидат насочувани кон развојот на оние гранки кои ќе овозможат валоризација на природните и културните вредности со кои располага Републиката. Во таа смисла, развојот на транзитниот туризам, кој не е

условен од крупни инвестициони вложувања, претставува можност која треба да се искористи во наредниот период. Понатаму, инвестициите треба да бидат насочени кон развојот на оние гранки од туризмот како што се: здравствениот, планинскиот (летен и зимски), ловниот и сл., кои во досегашниот развој во извесна смисла, биле запоставени, иако природните богатства тоа го овозможувале и тоа со мали вложувања.

Сегашните неповолни услови (кои се очекува да бидат присутни и во поблиска иднина) за обезбедување на средства за финансирање на инвестициите, фактички го определуваат насочувањето на инвестиционата активност во развојот на индустријата. Имено, расположливите извори за финансирање на развојот се минимални, така што тие би можеле да обезбедат некои проширувања, модернизација и ревитализација на дел од постојните капацитети од оние индустриски гранки кои во досегашните истражувања се определени како приоритетни. За некои поголеми инвестициони зафати во оваа дејност во наредното среднорочје не може да се говори се додека не се создадат услови за користење на дополнителна акумулација од странство.

Инвестиционата активност во другите стопански дејности на Републиката, исто така, ќе биде мошне ограничена од веќе истакнатите неповолни услови за обезбедување на соодветни извори за финансирање на инвестициите. Меѓутоа, и во вакви отежнати услови, расположливите можности треба да се искористат во финансирањето на развојот на веќе дефинираните приоритети во останатите стопански дејности, за чии развој е потребен помал обем на инвестициски средства.

Ако сакаме да го отвориме толку очекуваниот процес на развојот на приоритетните дејности и гранки и развојот на вкупното стопанство, најприоритетно што треба да се направи е создавање на услови за активирање и соодветно искористување на веќе расположливите производствени и други капацитети. Основна причина што дел од капацитетите не се во активна

состојба, а оние што се активни недоволно се искористени, е големата неликвидност на македонското стопанство, која е присутна во еден подолг временски период. Надминување на ваквата состојба треба да се бара преку создавање на поволни услови за обезбедување на обртни средства и активирање на неактивираниот дел од расположливите капацитети. Ова ќе придонесе за зголемување на бројот на вработени, зголемување на производството и воопшто интензивирање на стопанската активност во нашата земја. По ваквото интензивирање на користењето на постојните производствени и други потенцијали со кои располага Република Македонија, ќе може да се говори за определување на приоритетните дејности и гранки и отворање на еден нов инвестиционен циклус во развојот на македонското стопанство.

* * *

Д-р Антонија Никифоровска, Економски институт-Скопје

СТРАНСКИТЕ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Поимот на странските инвестиции е мошне комплициран. Во него се преплетуваат многубројни и многуслојни односи. Треба да се потцрта дека странските инвестиции, а меѓу нив и оние директните, се блиску поврзани со надворешната трговија, финансиските текови и со трансферот на технологија, при што странските директни инвестиции длабоко го засегаат стопанскиот растек и развојот на една земја.

Главна карактеристика на странското директно инвестирање се состои во тоа што, тие се насочени предимно на контролата и управувањето со претпријатијата во странство, што се остварува со целосна или делумна сопственост на овие претпријатија. Притоа, вложувачот или самиот основа свое претпријатие или прибавува веќе постојно. Меѓутоа, како што нагласува Saul Lizando, не е наполно јасно во што се состои контролата на една фирма. Општо земено, како претпријатија на директно инвестирање се земаат оние во кои процентот на странската сопственост е над определен лимит, обично меѓу 10 и 25%.

Што се однесува до дефиницијата на странските директни инвестиции (СДИ) во еден преглед на UNCTC се смета дека, постои висок степен на меѓународна согласност да се користи дефиницијата дадена во Balance of Payments Manual на ММФ според која: "Директното странско инвестирање се однесува на она инвестирање кое се прави за да се придобие траен интерес во едно претпријатие кое дејствува во подруга

економија од онаа на инвеститорот при што целта на инвеститорот, е да има ефективен глас во управувањето со претпријатието".

Литературата за СДИ е мошне обемна, но сепак досега не е изградена конзистентна теорија за нив. Така, различно се сфаќаат мотивите за СДИ. Марксистичките автори за овој проблем главно сметаат дека, мотив за странско директно инвестирање е поволната разлика во профитните стапки меѓу матичната земја и земјата домаќин. Од друга страна, другите теоретичари тврдат дека максимализирањето на профитот не претставува главен и единствен мотив за инвестирање во странство. Во оваа смисла, од голема полза може да биде прегледот на германските странски инвестиции што го дава Сојузот на германските индустрии, во кој се дава рангирање на мотивите за странско директно инвестирање:

1. Развојот на нови пазари;
2. Обезбедувањето на постојните пазари;
3. Растежот и потенцијалот на странските пазари;
4. Давањето услуги;
5. Подготовката за единствениот европски пазар;
6. Ниските трудови трошоци;
7. Предимствата на земјата домаќин како извозна база;
8. Ниските даноци;
9. Реакцијата на увозните бариери;
10. Повисоките профитни стапки;
11. Намалувањето од ризиците на девизниот курс;
12. Локалните набавки;
13. Помалите административни пречки;
14. Повисоката флексибилност на пазарот на трудот;
15. Пристапот кон владините набавки;
16. Повисоката продуктивност;
17. Поттикнувањата за инвестиции;
18. Подобрите можности за истражувања и технологија;
19. Подобрата инфраструктура и

20. Подобрата квалификација на трудот.¹

При анализата на рангирањето на мотивите за странско инвестирање направена во овој преглед, паѓа в очи дека повисоките профитни стапки завземаат релативно ниско место, имено тие фигурираат на десеттото место. Потоа може да се разбере зошто СДИ се насочени предимно во развиените земји додека земјите во развој се запоставени, наспроти очекувањата на теоретичарите од првата половина на XX век. Според Klaus Smit, традиционалната литература мотив за странски инвестиции гледала во пристапот кон пазарот, што донекаде е во согласност со гледиштето на приведениот поглед на мотивите даден од германските индустријалци. Од своја страна, C. Kindelberg на прво место го става оплодувањето на капиталот (профитната стапка), при што смета дека извозот на капиталот зависел од исполнувањето на две претпоставки: прво, профитната стапка во странство мора да биде поголема од домашната, како што и претпријатијата во странство во кои се вложува капитал да мораат, по правило, да остваруваат поголеми профитни стапки од истите такви претпријатија во земјата во која се вложува.

Како и да е, кој мотив ќе преовладува во поттикнувањето на странското инвестирање зависи и од специфичностите на гранките во кои се вложува, земјите домаќини и земјите вложувачи, интересот на сопственикот на капиталот и неговите интереси итн.

Главни носители на СДИ, како што се укажува погоре, се транснационалните компании. За да ја сфатиме подобро улогата на транснационалните компании во странското директно инвестирање, овде е местото да се проанализира самиот поим на оваа значајна појава во меѓународниот економски живот. **Транснационална компанија** е израз кој означува здружение (компанија, од фр.

¹ /German Foreign Direct Investment (1976-1990), Bundesverband der Deutschen Industrie, S.V. Köln, 1991/.

compagnie - друштво, здружение) кое своите цели ги остварува преку trans националните граници. Наместо овој израз, често се употребуваат и други, како на пример, мултинационални компании, транснационални претпријатија итн. Последниов е многу употребуван во странската литература. Ние се одлучивме за изразот како во насловот, за да го потцртаме наднационалниот карактер на ТНК, бидејќи во овој феномен особено во последните децении, излегуваат на површина неговите својства да дејствува безразлично од нацијата од која потекнува директното инвестирање, додека терминот **интернационален**, кој е често во употреба, не укажува на надминувањето на националното ниво како суштинска карактеристика на ТНК. Од друга страна, секако дека претпријатие е термин посоодветен на содржината на поимот за кој станува збор, но ние се одлучивме за терминот компанија, поради тоа што изразот транснационална **компанија** е пораширен во странската литература од изразот транснационално **претпријатие** (англ. enterprise - претпријатие, иницијатива, потфат).

Кога се одговара на прашањето што е ТНК, треба да се има предвид комплицираноста на поимот па, според тоа, и можноста да се ставаат во него различни содржини: економски, социолошки, филозофски итн., што е прилично тешко. Постојат различни теории кои се обидуваат да одговорат на ова прашање но тие не даваат целосен одговор, туку обрнуваат внимание само на некое својство или група својства, истакнуваат само еден или друг нивен аспект. Голема тешкотија во обидот да се определи што е ТНК претставува и чувствителноста на дејноста на ТНК, од што произлегува можноста, во сфаќањето на овој поим да се одразат интересите и интересите на авторите, нивната социјална положба или идеолошка позиција. Без оглед на сето ова, ние ќе се сложиме со сфаќањето дадено во **Кодексот на Обединетите нации за поведението на ТНК** каде што на транснационалната компанија се гледа како на: "претпри-

јатија" без оглед на земјата од која потекнуваат и нивната сопственост, вклучувајќи приватна јавна или мешовита, кои опфаќаат единки во една или повеќе земји без оглед на правната форма и областите на активностата на овие единки, и кои дејствуваат под системот на одлучување што дозволува кохерентна политика и заедничка стратегија преку еден или повеќе центри на одлучување во кој единките се така поврзани, со сопственост или на друг начин, што една или повеќето од нив да можат да се способни да вршат значително влијание на активностите на другите и, особено, да споделуваат знаење, ресурси и одговорности со другите.

Оваа, службено прифатена од Обединетите нации, дефиниција е мошне обемна и опфаќа повеќе аспекти на една ТНК: организации, правни, технолошки итн. Не се прави разлика меѓу приватните и јавните ТНК. Исто така, со оваа дефиниција се надминува сфаќањето дека во ТНК се одлучува од еден центар. Доминацијата на матичното претпријатие се заменува со сепосебното влијание и споделувањето на знаењето, ресурсите и одговорноста. На тој начин, поимот на ТНК, во однос на тоа како некогаш се сфаќал, денес е значително изменет.

Се покажува дека состојбата на СДИ, како мерка на производните капацитети на ТНК во странство во 1992 година има достигнато до речиси 2.000 милијарди долари. Преку 170.000 странски афилијации од околу 37.000 матични фирми оствариле приближно 5,5 билиони долари на вредноста на продажбата во ситот свет во 1990, наспроти на светскиот извоз на стоки и услуги во износ од 4 билиони долари, од што 1/3 има карактер на интрафирмска трговија. Годишниот обем на тековите на странските директни инвестиции расте рапидно во текот на 80-тите години и во почетокот на 90-те.

Важно е дека и приливот на странските директни инвестиции расте и во земјите, при што овој прилив е нееднакво географски распределен. Во 1993 година СДИ

во земјите во развој го достигнаа рекордното ниво од 66,6 милијарди долари.

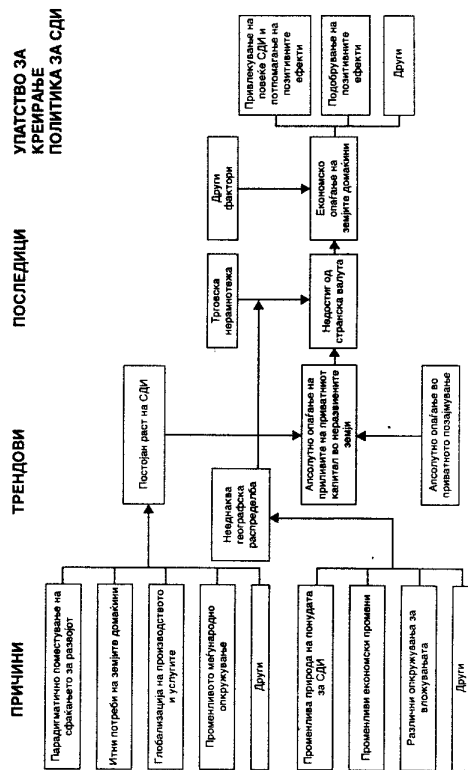
Во земјите во развој странските директни инвестиции од 1983 година наваму се во пораст, за разлика од земањето кредити кое е во опаѓање до 1989 година, за потоа во 1991 година да порасне на 58,4 млрд долари а во 1992 да падне пак на 36,2 млрд долари.

Приливите на странските директни инвестиции во 80-те години беа нееднакво распоредени во земјите во развој. Така, во Азија тие изразито се слеваа со тоа што достигнаа до 55,5% од сите приливи во земјите во развој. На второ место, во овој поглед, доаѓа Јужна Америка со 23,7%, и Средниот Исток со 12,3%, а на Африка отстапаат 6,2% и на Европа 2,3%.

Постојаниот пораст на СДИ во земјите во развој и нивниот нееднаков географски распоред од 1983 година се објаснува со различни причини. Според Husang Amirahmadi и Weiping Vu, причините за овој пораст се во парадигматичното поместување на сфаќањето на развојот, итната потреба од економски пораст на земјите домаќини, глобализацијата на производството и услугите, и променливото меѓународно опкружување, додека нееднаквата географска распределеност тие ја припишуваат на променливата природа на понудата на СДИ, во варирачките економски услови, различните опкружувања за вложување и други. Трендовите овие автори ги предвидуваат во постојното странско директно инвестирање, апсолутното опаѓање на приливите на приватниот капитал во земјите во развој и апсолутното опаѓање во приватното позајмување. Последиците од ова се: трговска нерамнотежа, недостиг од странска валута и економско опаѓање на земјите домаќини. Од ова се заклучува дека, политиката треба да се насочи кон привлекување на повеќе СДИ и потпомагање на позитивните ефекти, подобрување на трговскиот биланс итн. Види (Слика 1).

Спомнатите автори ги разгледуваат поподробно овие појави. Така, поместувањето во сфаќањето на развојот тие го гледаат во тоа што додека во 60-те и 70-те

Слика 1. Концептуална рамка за СДИ во неразвиените земји

Извор: Hooshang Amirahmadi and Weiping Wu, Foreign Direct investment in Developing Countries in "The Journal of Developing Areas" (Western Illinois University), 2/1994

години на нашиот век доминирала теоријата на зависноста, според која социјалниот и економскиот развој на неразвиените земји бил условуван и доминиран од надворешни фактори какви што биле империалистичките земји, и дека продирањето на ТНК во економијата на земјите во развој водела кон понатамошен неповолен развој. Тоа во овие земји предизвикало недоверба и претерана контрола на СДИ, при што во некои случаи се доаѓало до потполна автархија и национализација на странскиот капитал. Оваа теорија почнала да губи почва во доцните 70-ти и 80-те години кога се јавила теоријата на меѓузависноста која почнала да преовладува и предизвикала сфаќање дека СДИ може да придонесе за развојот на земјите во развој. Промената дојде до израз и во сфаќањето дека приватизацијата треба да навлезе во сите пори на економијата, зашто тенденцијата на брзоот развој на државниот сектор во 60-те и 70-те години не ги даде очекуваните резултати. Така, доаѓа до враќање на пазарните механизми во земјите во развој, при што приватните претпријатија кај нив стануваа движечки фактор на нивните економии и им се дава слобода во дејствувањето. Ефектите на овој пристап дојдоа до израз во новоиндустријализираните земји, а од 90-те години оваа тенденција спектакуларно се засили со крахот на земјите на командната економија, во бишеиот Советски сојуз и од него зависните земји на Средна и Источна Европа, кои сега се на пат на т.н. транзиција.

Кај земјите во развој во овој период се јавува потреба да го надминат застојот во економскиот развој во доцните 70-ти и 80-те години - следен со политичка нестабилност. Кон ова се надоврза должничката криза, како и строгите мерки барани од ММФ и Светската банка кои ги поттикнуаа овие земји да ја нормализираат својата економија за да се поддржи политичката стабилност. За ова беа потребни производи кои можеа да се најдат само на странските пазари (суровини, полуфабрикати, опрема итн.), што бараше странска валута која можеше да се добие или од извоз, од земање кредити или од СДИ.

Бидејќи првите два извора се покажаа неуспешни или, во секој случај, недоволни, остануваа СДИ кои од земјите во развој и оние во транзиција се гледаат како сеопшт лек за сите неволји.

Меѓутоа, како и со здравјето на луѓето така, и со здравјето на економијата за панацеја не може да стане збор. И кон СДИ треба да се пристапува претпазливо и мудро и тоа: со тоа што проблемот на СДИ добро ќе се проучи теориски и практично, користејќи ги искуствата на другите земји. Во оваа смисла, Johan H. Dunning им препорачува на политичарите кои се одговорни за проценувањето на цената и на корисноста на СДИ постојано да ги имаат предвид следниве две препораки: првата се однесува на историски и географски работи. Да се учи од успехите и неуспехите во минатото на земјата и од другите земји. Притоа да не се робува на овие успеси и неуспеси. Да изградат политика која е единствено погодна за нивната сопствена посебна ситуација и потреби. Второ, да бидат претпазливи во однос на обопштувањата за последиците од СДИ, зашто нивните ефекти варираат не само од видот на СДИ што се преземаат, туку и согласно со целите на земјата домаќин, економската политика што тие ја следат и алтернативите на СДИ што им се отворени.

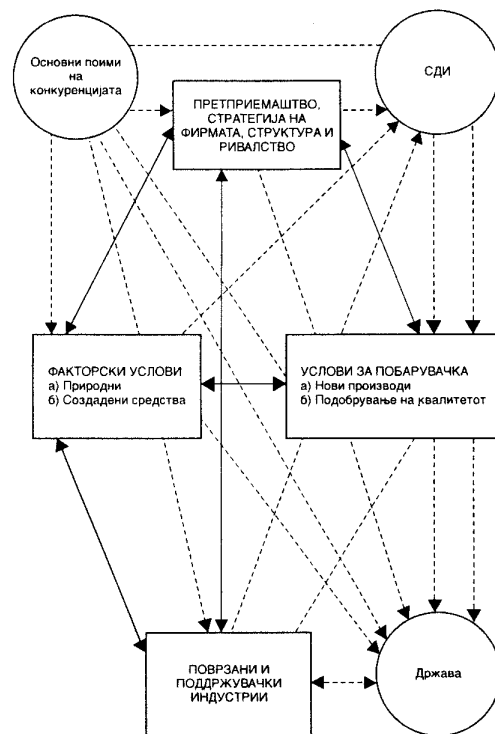
Според Dunning, главен критериум со кој една влада ќе ги оценува СДИ во 1990-те години е, колку тие потпомагаат да се зголеми продуктивноста и конкурентноста на ресурсите на нивната земја и способноста да создаваат нови средства. Конкурентноста може да се оствари на пет начина: ефикасно производство на сите производи; иновирање на нови или подобрување на постојните производи; процеси и организациони структури; поттикнување на подобра распределба на ресурсите и способностите меѓу секторите; освојување нови пазари; и наголемување на брзината или намалување на трошоците на структурните промени, а посебно оние карактеристични за технолошката промена.

ТНК можат да придонесат за да се постигнат овие цели на следниот начин. Тие можат да достават ресурси и способности кои инаку не можат да се добијат или можат да се добијат со поголеми трошоци. Тие можат да го насочат инвестирањето кон активности што се сметаат за најсоодветни од домашните и меѓународните пазари. Тие можат да делуваат поволно на И и Р и да се воведат нови организациони техники и да се забрза процесот на учењето кај домашните фирми. Понатаму, СДИ можат да ја стимулираат ефикасноста на снабдувачите и конкурентите, да го наголемат квалитетот на стандардите, да воведат нова работна практика и да отворат нови извори за набавки, како и пристап кон нови пазари, и подобро да ја оспособат земјата домаќин да навлезе во конкурентските предимства на другите нации. Важно е и тоа што СДИ може да воведат нов менаџмент и работна култура и да ги охрабрат прекуграничните конкурентски сојузи и мрежи. Накусо, СДИ можат заемно да дејствуваат и со постојните конкурентски предимства на земјата домаќин да влијаат на идните конкурентски предности на многу различни начини.

Johan H. Dunning (Слика 2) ги прикажува начините на кои СДИ заемно дејствуваат со конкурентските предимства на една земја. Таа слика претставува адаптација и проширување на познатиот ромб на Michel Porter.

Оваа слика покажува, меѓу другото, дека не само што СДИ преземени од ТНК можат да ги засегнат четирите компоненти на ромбот на Porter, туку и улогата што ја игра државата и менталитетот на конкуренцијата. Тоа може да се стори, на пример, со влевањето повеќе верувања и дејности што се пазарно ориентирани, како и со стимулирањето на претприемчивоста и работна етика која поповолно влијае на конкурентноста. Треба да се истакне дека Dunning особено инсистира на тоа дека, користа што произлегува од СДИ особено, не и главно, зависи од: прво, типот на инвестициите и, второ, од карактеристиките на земјата домаќин. На некои од овие

Слика 2. Ромб на конкурентски предности

Извор: Porter Модифициран од Johan H. Dunning

карактеристики владите на земјата домаќин можат значително да влијаат.

Во литературата се сретнуваат повеќе типови на СДИ. Овие типови се преставени во табела 1.

Табела 1.

Четири главни типа на СДИ

Барање (природни) ресурси а) Физички б) Човечки ресурси	Главни мотиви за почетни СДИ
Барање пазари а) Домашни пазари б) Соседни пазари	
Барање ефикасност Рационализација на производството за да ја користи економијата на специјализацијата и на обемот а) Посредни вредносни вериги б) Паралелни вредносни вериги	
Барање стратешки (создадени) средства Да се унапредува регионална или глобална стратегија а) Технологија б) Организациони способности ц) Пазари	Главните мотиви за подоцнежните СДИ

Извор: Johan Dunning, *Multinational Enterprises and Global Economy*, Wokingham, Addison - Wesley, 1993.

Во врска со табелата, треба да се одбележи дека во 60-те и 70-те години СДИ беа главно од првиот и вториот тип, т.е. од типот на барање природни ресурси и барање пазари, како и тоа дека овие СДИ беа насочени во секторите какви што се оние на автомобилската индустрија, електрониката за широка потрошувачка, како и за

канцелариска опрема. Од своја страна, во 80-те и почетните 90-ти години СДИ стануваа се повеќе од 3 и 4 тип.

Прогнозата, како различните типови на СДИ ќе придонесуваат за наголемувањето на конкурентноста на земјите домаќини во иднина прикажана е во Табела 2.

Табела 2

1. Барање Природни ресурси	а) Создавање комплементарни средства (технологија, менаџерски и организациони вештини)
	б) Пристап кон странски пазари
	ц) Можност да се добијат локални "споредни" ефекти врз снабдувачите, на пример секундарни процесирачки активности
	д) Издигање на стандардите на квалитетот
2. Барање пазари	а) Како (а) горе
	б) Обратни снабдувачки врски и одгледување на низа поврзани активности
	ц) Како - (д) но и зголемувајќи ги очекувањата на потрошувачите за квалитетот на производите
	д) Стимулирање на конкуренцијата
3. Барање ефикасност	а) Подобрена поделба на трудот: поттикнување на конкурентското предимство на земјата домаќин
	б) Како 1 (б)
	ц) Како 1 (ц)
	д) Како 1 (д) и 2 (ц)
4. Здобивање стратешки средства	а) Придобивање нов финансиски капитал
	б) Како 1 (а)
	ц) Како 2 (д)
	д) Како 3 (д)

Извор: Johan Dunning, *Multinational Enterprises and Global Economy*, Wokingham, Addison - Wesley, 1993.

СДИ, од кој и да е тип, на свој начин придонесува за зголемување на конкурентската способност на земјата домаќин, на пример со трансферот на ресурси и способности, со примерот што го покажуваат и сл. Од своја страна, со барањето на рационализирани и стратешки средства може да доведе до отворање на нови извори на снабдување и нови пазари, да го стимулира домашното претприемништво и да води кон поефикасна структура, со повисока вредност на распоредувањето на ресурсите.

Факторите што влијаат на лоцирањето на СДИ во една земја, дадени се во Табела 3.

Фактори што влијаат на лоцирањето на СДИ

- * Просторната распределба на природните и создадените ресурси со кои се располага како и на пазарите
- * Цените на инпутите, квалитетот и продуктивноста (на пр. труд, енергија, материјали, компоненти, полуфабрикати)
- * Трошоците на прекуграничниот транспорт и комуникациите
- * Поттикнувањата и погрчувањата на инвестирањето (вклучувајќи ги барањата на перформансата итн.)
- * Вештачките бариери (на пр. контролата на увозот) на трговијата со добра и услуги
- * Социјалните и инфраструктурните услови (трговски, законски, образовни, транспортни и комуникации)
- * Идеолошките, јазичните, културните, деловните, политичките разлики во целата земја
- * Економиите на централизацијата, односно децентрализацијата на И и Р, производството и маркетингот
- * Економскиот систем и стратегија на владата: институционалната рамка за алокација на ресурсите
- * Добрите можности за интерактивно учење меѓу снабдувачите и потрошувачите, и меѓу конкурентите

Извор: Johan Dunning, *Multinational Enterprises and Global Economy*, Wokingham, Addison - Wesley, 1993.

Меѓутоа, СДИ немаат само позитивни страни, и кај нив можат да се забележат негативности. Општо земено, споредени позитивните и негативните страни од искуствата на владите, наодите на бизнисмените како и обоп-

штувањата на истражувачите, можат да се сумираат како во Табела 4.

Табела 4.

Некои позитивни и негативни ефекти на СДИ

Позитивни	Негативни	Карактеристики на земјата домаќин
1. Со достигнување на позитивни ресурси и способности, односно капитал, технолошки мајерски вештини, пристап на пазарите	Може да достават повеќе мали или погрешни видови ресурси и средства. Можат да ги прекратат странските пазари, во споредба со оние услужувани од домашните фирми	Трошоци и достапност на локални ресурси и способности, особено оние што се комплементарни со оние доставувани од странски фирми
2. Со влевање ново претприемништво, менаџерски вештини, работна култура и дополнителна конкурентност	Претприемачките менаџерски стилови и работа може да не се добројдени од локалните фирми и работна сила. Воведувањето на странски деловни постапки може да доведе до индустриски нереди. Лошите видови на конкуренција можат да доведат до монопол, со стремее кон антиконкурентски и/или рестриктивни деловни практики	Политиката водена од владите домаќини да се поддржува докажаното претприемништво и работна етика насочена кон потрошувачите; карактерот и ефикасноста на пазарите на капитал; ефикасноста на усвоената политика за поддржување на конкуренцијата
3. Со повеќасна алокација на менаџерските ресурси, конкурентските стимулации и додатните ефекти на снабувачот за потрошувачите, тие можат да ги зголемат домашните ресурси и способности и продуктивноста на домашните форми исто така можат да создадат нови и подобри можности за вработување.	Можат да го ограничат издигањето на домашните ресурси и способности со стеснување на локалното производство на дејности со помала вредност и со увезување на главниот дел од продажбите	Формата и ефикасноста на макроорганизационата политика и административниот режим. Посебно приходите во изглед да се извлечат од СДИ зависат од тоа колку владите домаќини ќе создадат соодветна законска, комерцијална (вклучувајќи го сметководството) и комуникациска инфраструктура; следењето на соодветна воспитна и технолошка политика

4. Со придонес на домашниот национален производ (ГНП), преку 1-3 од погоре и со создавање дополнителен приход од даноци за владата	Со намалување на БНП преку 1-3 од погоре и со трансферот на определувањето на цените и други средства за намалување на даноците за домашната влада	Види 1-3 погоре и со погодна политика од страна на даночните власти на владата домаќин за да се намали злоупотребата на трансферот на определувањето на цените
5. Со подобрување на платниот биланс преку супституција на увозот, генерирање извоз или настојувањето на СДИ за ефикасност	Со вложувањето на платниот биланс преку ограничувањето на увозот и поттикнување на увозот и со истиснувањето на домашните фирми кои повеќе извезуваат а помалку увезуваат	Потреба да се има далекусежен увид на поведението кон извозот на странските афилијати. Клучниот проблем не е платниот биланс <i>по потреба</i> туку придонесот на СДИ за економскиот пораст и стабилност
6. Со подобро поврзување на домашната економија со глобалниот пазар, со поттикнување на поефикасна меѓународна поделба на трудот	Со поттикнување на поделба на трудот врз <i>статично</i> компаративно предимствена земјата домаќин (спроти другите земји) според гледиштето на фирмата што инвестира што не е конзистентно со компаративното <i>динамичко</i> предимство според гледиштето на земјата домаќин	Како 3 погоре - а посебно зависи од тоа колку земјата домаќин може да се придржува на политика која ги поттикнува фирмите што инвестираат да ги подобрува активностите што создаваат вредност
7. Со подиректно излагање на домашната економија на политичките и економските системи од другите земји; и на вредностите на странските домаќинства, односите кон работата, индустриските односи и власт од страна на странските работници; на различните обичаи на странските општества	Со причинување на политички, општествени и културни немири и поделеност; со воведување на неприфатливи вредности (на пример во однос на рекламирањето, деловните обичаи, трудовите обичаи и еколошките стандарди) со директно мешање на странските компании во политичкото уредување или изборен процес на земјата домаќин	Дали е општеството доволно силно и стабилно за лесно да се приспособи на невојските промени. Исто така, силата и квалитетот на прописите и нормите што ги определува владата, природата на целите на земјата домаќин и како таа ги согледува односите меѓу економскиот растек, политичкиот суверенитет и културна автономија

Извор: Исто како Табела 4.

Успехот на СДИ, како што се гледа, во голема мера зависи и од условите во земјата домаќин. Така, на пример, тој зависи од макроекономската политика што таа ја води, од индустриската политика и политиката на трансферот на технологија. Преголемите рестрикции во увозот, политиката на супституцијата на увозот, затвореноста кон странските пазари, исто така, неповолно влијаат. Од друга страна, и ТНК вложувањата во една земја треба да ги усогласат своите интереси со интересите на стопанството на земјата домаќин. Вистинските проблеми се состојат во тоа што, ниедна извозно ориентирана економија не може и не треба да ја избегне соработката со ТНК, како и во тоа да се создаде активна стратегија и политика кон СДИ која оваа политика ќе ја вклучи во зголемувањето на домашните конкурентски предимства и способности. Како последица на превладувањето на негативниот и позитивниот однос кон СДИ кој не се заснова врз факти е често недостатокот на национална стратегија и политика кон СДИ и пасивниот приод на земјите во развој во овој поглед. Многу големо е искушението да се примени односот на "чекај и види".

Досега изминаа пет години откако започна пресвртот на политичкиот и економскиот систем на земјите во Средна и Источна Европа. Овие земји се најдоа пред основниот проблем, имено: како да се дојде до дополнителна акумулација бидејќи тие беа сосема економски исцрпени. Овој недостиг особено се чувствуваа а и понатаму ќе се чувствува. Големите очекувањата од приливот на странскиот капитал, посебно на оној приватниот. Очекувањата мошне малку се исполнија. Тоа се должи на фактот што драматичните промени во овие земји предизвикаа и големи потреси: голем пад на производството, фрлантен пораст на невработеноста, висока инфлација, пад на животниот стандард и големи платно - билансни тешкотии. Особено многу се очекуваше од приливот на СДИ. Меѓутоа, тој прилив на капитал зависи од кредитната способност и политичките услови на една земја, од јасно и смело водената политика на

транзицијата, од јакнењето на извозниот сектор на стопанството, и тоа дали земјата веќе успеала да добие средства на меѓународниот пазар на капиталот, - нето приливот на СДИ во овие земји многу ги изневери очекувањата, како на оние земји кои ги даваат, така и кај земјите што ги примаат.

Ситуацијата на приливот на СДИ во земјите во транзиција е следната. Тој, од 367 милиони во 1990 год. порасна на 5 милиарди долари во 1993 година. Кумулативно погледнато тие изнесувале 13 милиарди дол.

Овие средства беа инвестирани во 50.000 странски афилијации. Според прифатените, но не и стварно изведените СДИ, вкупниот прилив изнесува 19 милиарди долари во некои 100.000 странски афилијации.

Разликата меѓу регистрираните и оние што се активни странски афилијации произлегува од фактот што многу регистрирани странски проекти се реализираа многу претпазливо - поради несигурноста во домашните економски и политички прилики. Во периодот од 1-ви октомври 1991 до 31 март 1993 година директните инвестиции во новосоздадени компании (Greenfield investments) изнесуваа помалку од 10% од вкупните СДИ фондови просечната големина на странските афилијации во овој регион е мала. Додека афилијациите во развиените земји просечно инвестираат странски еквити капитал по компанија средно 18 милиони долари, во земјите во развој овој просек изнесува 4 милиони долари, додека, пак, во земјите во транзиција овој просек на инвестирањето е 260.000 долари. Така, на пример, во Унгарија само 4% од проектите во кои се ангажирани странски инвеститори преминува милион долари.

Карактеристично е, понатаму, што повеќето од инвестициите, односно 90% се концентрирани во Чешка, Словачка, Унгарија и Полска, односно само 80% во две земји: Унгарија и Чешка. Нееднаквоста е фрапантна.

Што се однесува до секторската распределеност на СДИ во земјите на Средна и Источна Европа, индустријата има повеќе од половината на странскиот капи-

тал. Во некои земји приливот во индустријата е концентриран само на еден потфат. На пример, во Чешка и Полска повеќе од половината од нивните индустриски СДИ се во еден единствен проект - во автомобилската индустрија.²

Општо земено, способноста на земјите од Централна и Источна Европа да привлекуваат и искористуваат значајни инвестициони приливи беше попречена од повеќе фактори види (Табела 5).

Табела 5.

Пречки за СДИ во земјите од Централна и Источна Европа во %

- Недостиг на информации за можните партнери	97
- Тешкотии во процената на потенцијалите на локалните пазари	89
- Сложената законска структура	71
- Нетранспарентност на стопанството	67
- Недоволна стабилност на политичката/економската ситуација	44
- Нетранспарентност на процесот на одлучувањето	36
- Јазични бариери	21

Извор: "Економска политика", 2235, 6 февруари 1995, стр. 40.

И покрај релативно ниската просечна улога на СДИ во Централна и Источна Европа, придонесот на СДИ за економиите во транзиција сепак ќе е поголем отколку што покажува стварната големина и релативната важност на овие инвестиции. Така, СДИ во најважните индустрии се чини дека потпомогнале на индустрискиот развој. Понатаму, ТНК од Западна Европа посебно имаат помогнато да се востановат нови трговски врски меѓу Централна и Источна Европа од една страна, и Европската унија од друга страна. Важен придонес на ТНК е и трансферот на модерна технологија и менаџерско умевање кон странските афилијации.

² Види: Word Investment Report 1994.

Странските директни инвестиции и ТНК, покрај директниот придонес, вршат индиректна улога (која тешко може да се измери) во установувањето на пазарната економија: во создавањето нови институции, во приватизацијата и во конкуренцијата.

Што се однесува до првото, присуството на ТНК создава импулс за создавање нови или модернизирани закони што се: закони за претпријатијата, банкротирањето, оданочувањето, сметководството и репатријација на печалбите.

Приватизацијата е, несомнено, централен проблем на транзицијата. Таа овде значи преод од еден систем на општествено - економски односи во друг. Транснационалните корпорации можат да имаат директен и индиректен ефект врз создавањето на структура на приватна сопственост. Директно, овој придонес се огледа во пружањето потребни финансиски средства за купување на државните претпријатија. Индиректно, тој доаѓа до израз така што ТНК можат да ги охрабрат приватните претприемачи преку давање пример како работи приватно претпријатие. Успешната приватизација може да послужи како сигнал на странските инвестиции дека во земјата постои волја кај управните фактори да ја прифатат и да ја поддржат приватната економска активност која, од своја страна, може да ги потпомогне понатамошните СДИ. Во Централна и Источна Европа, СДИ имаат одиграно важна улога во процесот на приватизацијата. Меѓутоа, таа улога варира од земја до земја. Меѓу 1988 и 1992 година просечно 67% од приливите на СДИ во овој регион беа поврзани со приватизацијата. Во Полска, приходите од приватизацијата во која се ангажирани странски инвеститори од 1988 до 1992 година изнесувале 491 милиони долари, што изнесува 45% од вкупниот прилив на СДИ во оваа земја.

Меѓутоа, во земјите на Централна и Источна Европа приватизацијата има пројавено и негативни страни. Така, најзабележлив пример дава случајот со General Electric, која го има затворено откупениот Tungsram

во Унгарија, иако тој работел профитабилно. И за процесот на приватизацијата важи она што се кажа погоре за успешноста на странските директни инвестиции во земјите во развој.

Треба да се истакне дека трансферот на технологија во бивша СФРЈ се одвиваше претежно во форма на лиценци и увоз на опрема, додека другите форми, а пред сè директните инвестиции беа оневозможени поради идеолошки причини.

Покрај ова, и правната регулатива не одеше во прилог на одвивањето на трансферот на технологија преку најповолните форми, како за претпријатија така и за земјата воопшто. Во оваа смисла, решителен чекор напред се направи со донесувањето на Уставот на Република Македонија во 1991 година, каде со член 31 и член 59 на странските вложувачи им се дава право на сопственост во нашата земја и гаранција за правото на слободно изнесување на капиталот и добивката од земјата. Ова право е уште позасилено со тоа што Уставот изрично забранува овие права да се одземаат со каков и да е друг закон или пропис. Во 1993 година е донесен Законот за странските вложувања, со кој им се дава право на странските вложувачи да можат да вложуваат средства во домашно претпријатие, да основаат мешовито претпријатие, како и свое сопствено, на начин и услови како и оние што важат за домашните вложувачи.

Исто така, важен е и Законот за концесии со кој учеството на странскиот капитал во нашата земја уште повеќе ќе се засили, а со тоа и трансферот на технологијата што нужно ќе го следи ова учество, како и пренесувањето на вештините на современиот менаџмент.

Меѓутоа, правната регулатива е само рамка во која може успешно да се врши процесот на технолошкото усовршување на нашето стопанство и успешниот трансфер на технологија кое тоа задолжително го бара. Голем хендикеп претставува политичката ситуација во која се наоѓа нашата млада Република. Воопшто опкружувањето е такво што неа ја прави една од земјите со највисок

ризик за вложување. Оттргнувањето од таа ризична состојба ќе биде процес кој и понатаму ќе се одвива, и од неговиот успех и брзина на остварувањето ќе зависи и тоа дали нашата земја ќе ги искористи предимствата на својата географска, централна положба на Балканот и пошироко, како и работливоста и другите својства на нашите работни луѓе и природни ресурси.

СДИ се таков вид на меѓународна економска дејност која е најчувствителна на можните ризици од неуспех, и затоа на приликите во една земја која евентуално би ги привлекувала реагираат, така да се каже, сеизмографски.

Од ова произлегува дека, СДИ долго време кај нас ќе играат мошне незабележителна улога, како што впрочем и до сега беше случај. Тоа може да се илустрира со фактот што во нашата земја до 1988 година беа склучени само 8 договори за тогаш тн. заеднички вложувања со странски партнери. Други форми на странски вложувања воопшто не постоеја.

* * *

ДИСКУСИИ

СТАБИЛНОСТ БЕЗ РАЗВОЈ ИЛИ РАЗВОЈ СО СТАБИЛНОСТ

Денешниов научен собир има мото - тема: "Инвестициите и финансирањето на развојот во Република Македонија". За да можам да се вклопам во тоа мото - тема ќе се обидам Вашето внимание да го свртам на стабилноста и стопанскиот развој во секоја пазарна економија, па според тоа и во Република Македонија којашто е на пат да ги остварува карактеристиките на пазарна економија.

Стопанскиот развој и стабилноста на националната економија се значајни компоненти на макро-економската политика на секоја национална економија. Имено, секоја добра, односно комплексна макроекономска политика во себе ги содржи следниве цели:

- одржување на што е можно повисока стапка на стопански раст во рамките на полното користење и на најдобра комбинација на факторите на производството;
- одржување на високо ниво на производство (во границите на материјалните можности) и релативно висока стапка на вработеност;
- одржување на стабилност на општото ниво на цените, во согласност со структурните промени во стопанството и со движењето на цените на светскиот пазар;
- одржување на стабилност на девизниот курс на домашната валута, односно рамнотежа во билансот на плаќањата.

Втор пристап во разгледувањето на целите на макроекономската политика може да биде од аспект на: а) одржување на внатрешна монетарна рамнотежа, кога стапката на инфлацијата е релативно стабилна; б) одржување на надворешна монетарна рамнотежа, кога девизниот курс е релативно стабилен и реален и кога нема релативно висок дефицит или суфицит во билансот на плаќањата; и в) одржување во исто време на внатрешна и надворешна рамнотежа.

Трет пристап во разгледувањето на целите и на задачите на макроекономската политика може да биде од аспект на: а) макроекономската политика може да се конципира и остварува со така наречени вградени стабилизатори, односно ех ante стабилизациона макроекономска политика; и б) макроекономската политика со конципирање и остварување на стабилизациона политика, односно ех post стабилизациона политика.

И, четврт пристап во разгледувањето на целите и задачите на макроекономската политика според кој таа може да се остварува: а) како стабилизациона макроекономска политика без да се остварува динамичен стопански развиток; б) како стабилизациона макроекономска политика со истовремено остварување на динамичен стопански развиток; и в) како динамична макроекономска политика со однапред детерминирана стабилност, со остварување на таканаречена динамичка стабилност, односно со остварување на политика на економска динамика со економска стабилност.

Како одговор на прашањето, кои се детерминантите на макроекономската политика, би спомнале дека во економската политика се познати повеќе детерминанти. Ке упатам на некои од нив:

1. економската, социјалната и политичката констелација во националната економија;
2. динамиката на стопанскиот растез и нивото на стопанскиот развиток;

3. основните правци и цели на развојната стратегија на националната економија;
4. степенот на стабилноста на националната економија;
5. степенот на пазарноста на националната економија, односно доминацијата на приватната (акционерската) сопственост (степенот на приватизација);
6. степенот на развиток на елементите на финансискиот пазар;
7. степенот на отвореност на националната економија кон другите национални економии;
8. дали националната економија има или нема параметри за странско инвестирање, за привлекување на странски инвестиции; и
9. ако станува збор за земја во транзиција која има амбиции да влезе во Европската унија, дали таа земја ќе може да остварува доволна компетитивност, и да остварува развиток на демократијата и демократските односи.

Кога станува збор за макроекономската политика во Република Македонија, ќе упатам на неколку мои сознанија:

Прво, во Република Македонија не се подготвени и прифатени, до овој момент, два многу значајни документи: 1. долгорочна развојна стратегија, и 2. долгорочна комплексна макроекономска политика, иако за нивна подготовка постојат сите услови (интелектуални и технички).

Второ, во Република Македонија, цело време по политичкото и економското осамостојување, се остварува дневна макроекономска политика. Во почетокот се остварува антиинфлациона макроекономска политика (ех post антиинфлациона политика), а сега се остварува дури и дефлациона макроекономска политика. Во почетокот се остваруваше макроекономска стабилизациона политика со три сидра (монетарна политика, политика на девизен курс и контрола на потрошувачката). Подоцна, со две сидра (политика на девизен

курс и контрола на потрошувачката). Сега се остварува само со едно сидро (политика на девизен курс).

Трето, цело време во Република Македонија макроекономската политика и воопшто економијата е во втор план во однос на политиката. Се остварува таканаречена политизирана економска политика место економизирана политика (политика базирана на динамичка и здрава економија).

Четврто, цело време во Република Македонија се остварува макроекономска ex post стабилизациона политика која има свои добри (позитивни) но и некои негативни резултати. Според моето согледување, позитивни резултати што заслужуваат респект се: а) намалена стапка на инфлацијата од 1935% во 1992 година на 3% во 1996 година; б) стабилизирани девизниот курс на денарот на околу 27 денари за една германска марка. Станува збор за два добри индикатора кои секако позитивно влијаат на вкупноста на карактеристиките на секоја национална економија, според тоа и на карактеристиките на националната економија на Република Македонија. Исто така, според мое согледување, како резултат на предолгото остварување на рестриктивна макроекономска политика (во определено време дури и дефлациона макроекономска политика) во националната економија се остваруваат определени резултати кои немаат позитивни карактеристики и влијанија. Ке спомнам неколку: а) подолг временски период се остварува негативна стапка на растеж, се остваруваат дефлаторни движења, односно не се остварува планираната стапка на стопански растеж на општествениот бруто производ; б) се одржува стабилен (неменлив) девизен курс на определено ниво на растење на цените на мало (намалување на куповната сила на денарот) и во услови на осетен дефицит на трговскиот и во билансот на плаќањата; в) во сите години од политичкото и економското осамостојување на Република Македонија се остварува перманентен дефицит во трговскиот биланс и во билансот на плаќањата. Тоа може

да претставува солидна основа и потреба за поголемо задолжување на Република Македонија во странство. Оваа согледување е доста значајно ако се има предвид фактот дека, поголем дел од дефицитот е остварен за увоз на потрошувачки добра, а не фактори за производство и за динамизирање на националната економија; г) се остварува релативно висока стапка на внатрешна неликвидност (монетарна анемија) и надворешна неликвидност на Република Македонија; д) се остварува релативно висока стапка на невработеност; е) се формира неадекватната социјална структура во Република Македонија која може да претставува основа и детерминанта за социјални, дури и за политички немири во земјата.

Петто, во вкупноста на макроекономската политика и во долгорочната развојна стратегија во Република Македонија, се дава предност на макроекономската стабилизација, а не на динамизирањето на стопанскиот развојот. Имено, место да се остварува динамичка рамнотежа, се остварува статичка стабилност. Со таквиот пристап, макроекономската политика не ги остварува основните цели и задачи за коишто стана збор во почетокот на моето излагање. Со тоа, сметам дека е второстепено и прашањето во врска со инвестициите и финансирањето на развојот во Република Македонија. Во иднина, стравот да не се оди во динамизирање на стопанскиот развојот за да не се наруши приодот на остварување на стабилен, а не реален девизен курс на денарот и на идеализираната, а не реална стапка на инфлација го води стопанството во рецесија и статичка стабилност. Сметам дека, во иднина таквиот пристап треба да се напушти и да се даде примат на динамизирањето на стопанскиот развојот, да се даде примат на реалните, а не на монетарните фактори (монетаристичкиот пристап), да се даде примат на зголемувањето на понудата, а не на кратењето на побарувачката, да се даде примат на извозот и извозното стопанство (на домашното стопанство), а не на увозот и задолженоста во странство. Не сум сигурен во тоа дека во досегашната

економска политика во светот некоја неразвиена национална економија, или национална економија во развој да се развивала ако по секоја цена се одржува таканаречен стабилен девизен курс на националната валута со висок степен на рестриктивност на монетарната политика, со висок степен на неликвидност, со високо ниво на дефицит во билансот на плаќањата и висока стапка на невработеност. Сметак дека, таквиот пристап претставува еден вид алхемија во конципирањето и остварувањето на макроекономската политика.

* * *

Проф. д-р Методија Несторовски, Економски факултет - Скопје

СОЗДАВАЊЕТО НА УСЛОВИ ЗА ПОВОЛНА ИНВЕСТИЦИОНА КЛИМА -ПРЕТПОСТАВКА ЗА ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА ИНВЕСТИЦИИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА-

Инвеститорите, менаџерите и претприемачите носат инвестициони одлуки оценувајќи ја големината на дисконтираните очекувани нето готовински приливи од проектот. Доколку тие, вклучувајќи ги и ризиците од инвестирањето, очекуваат задоволително високи нето приливи (надежи од инвестирањето) може да се очекува дека ќе се динамизира инвестирањето во земјата. Или, се додека маргиналната ефикасност на капиталот (интерната стапка на рентабилноста) на проектите е повисока од каматната стапка на пазарот на капитал, инвеститорите имаат добра причина за инвестирање. Тоа се познати теориски и практични сознанија за однесувањето на инвеститорите во пазарно стопанство.

Врз обемот и динамиката на инвестирањето во нашата земја влијаат многубројни фактори. Целата констелација од испреплетено, взаемно дејство на факторите ја претставува општата инвестициона клима. Таа има големо поле на растегливост: од појава на крајна воздржливост за инвестирање (низок обем и пад на инвестиционите стапки), па се до појава на интензивно инвестирање (висок обем и високи инвестициони стапки).

Поаѓајќи од оценката за вкупните состојби во нашата економија, од тежината на наталожените проблеми од претходниот период, од создадените нови проблеми во актуелната фаза на преод кон нов општествен систем, и од трајната потреба за отворање перспектива

за долгорочен развоен процес преку кој би се дошло до посакуваниот нов квалитет на животот, на Република Македонија и е потребна особено активна и агресивна инвестициона политика, која мора да обезбеди апсолутен и релативен раст на инвестициите и нивна повисока економска ефикасност. Тоа може да се постигне со создавање и одржување поволна општа инвестициона клима.

Кои се основните стратешки детерминанти за создавање општа инвестициона клима во нашата земја?

Најзначајно од сè е, избор на проекти со доволно високи приноси. Приносите, во услови на пазарно стопанство и на самостојност на претпријатијата во водењето на развојната политика, се формираат на пазарот, а нивната големина зависи од успешноста на изборот на инвестициониот проект, од квалитетот на инвестиционата подготовка, од успешноста на комбинацијата на производните фактори. Тоа е предмет на работа на менаџментот на претпријатието, односно на претприемачот. Инвестирањето е секогаш следено со неизвесност и ризик. Но, меѓу основните карактеристики на менаџерот и претприемачот е вградена подготовеност да се судрат со ризикот, но не со слеп ризик, туку со пресметан, квантифициран ризик. Оттаму, првиот проблем е поврзан со квалитетот, остроченоста, способноста и креативноста на менаџерите и претприемачите за избор и реализација на инвестициони проекти. Висока инвестициона сума во рацете на неспособен менаџер, може да донесе пониски приноси отколку мала инвестициона сума во рацете на способен менаџер. Но, дури и во случаите кога станува збор за сериозни и способни менаџери и претприемачи, високата неизвесност и високиот квантифициран ризик ги одвраќа да реализираат инвестициони проекти, односно инвеститорите да вложуваат капитал. Значи, постојат битни фактори на инвестиционата клима кои се поврзани, не само со потесното пазарно опкружување, туку и со поширокото економско и општествено опкружување. Инвестиционото однесување е детермини-

рано од општата состојба во економијата, од степенот на стабилноста во економијата и од неоекономските ризици (политички ризик, социјални ризици) и, најмногу, од перспективите на развојот на земјата.

Стратешки елементи за создавање и одржување поволна инвестициона клима во нашата земја би биле следните:

Прво, одржување стабилност на економијата.

Во услови на стопанска нестабилност се јавува воздржливост од инвестирање. Секој сериозен инвеститор, кога планира реализација на проект, има две основни потреби: - првата, да дојде до што поефтин капитал, и втората, да има економски стабилно опкружување во кое ќе се одвива работата на проектот. Во услови на општа стопанска нестабилност, следена со висока инфлација, се губат параметрите на инвестиционото одлучување - ризикот е многу висок, а приносите недоволни да ги покријат ризиците, па инвеститорите се воздржуваат да инвестираат. Уште во фазата на подготовката на проектите, при оценката на економската ефикасност се раскинува врската меѓу инвестиционата сума и очекуваните приноси; дисконтната стапка станува особено проблематична за квантифицирање и таа ја губи вистинската функција како мерка на приносите, односно на цената на капиталот. Нивото на годишна инфлација од неколку проценти, особено предизвикана поради временско несопаѓање на инвестиционите циклуси, сè уште остава простор за инвестирање, дури и блага иницијативност, но, кога таа е повисока од десет проценти, веќе драстично ја смалува или сосема гасне иницијативноста за инвестирање. Затоа, за намалување на неизвесноста и ризиците во стопанисувањето, поставена стратешка цел на нашата економска политика, како што веќе е и осознаено од тековната економска политика, треба да биде одржувањето на економската стабилност во земјата на долг рок.

Второ, подготовка на системот и на инвестиционата политика, со нови инструменти, приспособени на новите пазарни односи, да го подржуваат процесот на инвестирање. Општо земено, најголемиот дел од системските закони се веќе донесени и новиот систем веќе ги доби формалните контури, но економската политика се уште го нема приспособено целиот инструментариум на потребата на инвестирањето во услови на пазарна економија. Нужен е преод од сегашната претежна активност на економската политика насочена кон обезбедување на надворешни извори за инвестирање, кон претежна политика со влијание врз нивото на нето приносите - преку **мерки на зголемување на нето-паричниот тек на инвестиционите проекти и со создавање инвестициони погодности.**

Нето-паричниот тек на инвестиционите проекти може да се зголеми со дејствување, од една страна, преку влијание врз смалување на **закупните трошоци на капиталот** и, од друга страна, со смалување на финансиските обврски на инвеститорите кон државата. Закупната цена на капиталот ја формираат повеќе фактори, а пред се набавната цена на капиталот и каматната стапка.

- **Набавната цена на капиталот** (искажана како цена на капиталното добро, или релативно, како однос меѓу набавната цена на капиталното добро и обемот на производството) го формира најголемиот паричен одлив на инвеститорот. Позначителен растеж на цените на капиталните добра негативно влијае врз обемот на инвестиционата побарувачка. Затоа, еден од најбитните фактори за зголемување на инвестиционата побарувачка е стабилноста на цените на инвестиционите добра и поволно влијание на мерките на економската политика врз смалувањето на набавната цена на инвестиционите добра. Паричниот одлив за плаќање на набавната цена на капиталното добро од странство може да се намали преку царински олеснувања. Смалувањето на царините ја

смалува набавната цена на увозната опрема. Со оглед на тоа што земјата е незначителен производител на опрема, треба да се води политика на крајно ниски царински стапки на опремата, а во оваа насока, и водење на политика на реален курс на денарот на долг рок, што стимулира сигурност на големината на трошоците за увозот на инвестициона опрема.

- **Каматната стапка** го формира трошокот на ангажирањето на капиталот. Доколку каматната стапка се формира на пазарот на капитал, таа станува вистински економски параметар за инвеститорите. Народната банка, преку својот вообичаен инструментариум, до одредено ниво влијае за одржување на ниски каматни стапки, но политиката на ниски каматни стапки на непосредните инвеститори треба да се пренасочи во буџетот, преку надоместување на дел од каматите на претпријатијата што инвестираат во развојните приоритети, во зголемување на вработеноста, зголемување на извозот и сл. Се разбира, реалните можности на буџетот, според определени критериуми, би го детерминирале обемот и ширината на надоместоците на дел од каматите. Но, битно е, во структурата на буџетот, како трајна определба, ваквата ставка во групата на развојните инструменти секогаш, да добива место меѓу најприоритетните во рангот.
- Висината на **оданочувањето на добивката** непосредно влијае на висината на очекуваните приноси и на мотивот за инвестирање, а соодветно на тоа, политиката на ниски даночни стапки ги стимулира инвестициите. Во овој правец, со последните промени во даночната политика, веќе нема резерви за натамошно намалување на општата стапка, а може да се преземаат олеснувања за одложено плаќање кај новите инвеститори, ослободувања во првите години по активирањето на производни капацитети и сл.

- **Субвенционирање на даночната обврска, одложено даночно плаќање (кредитирање), признавање на политиката на забрзана амортизација, изземање на инвестициониот трошок од даночната основица и други олеснувања - се значајни инструменти за зголемување на нето-паричниот тек на проектите.** Општо земено, може да се оцени дека инструментите на даночната политика, во последно време, веќе се мошне наклонети кон поттикнување на инвеститорите.
- **Преземање на кредитни гаранции** од страна на државниот буџет за инвестициони проекти преземени од претпријатијата, а кои позначително ја зголемуваат вработеноста или извозот.

Трето, прилагодување на законодавството за поддршка на зголемено инвестирање. Стабилноста на решенијата во правните прописи е битен елемент на инвестиционата клима. Законодавство кое недоволно ги штити деловните договори, странките во договорите, а особено штедачите и инвеститорите, генерира општа несигурност, посредно доведува до зголемување на каматните стапки поради растот на националниот ризик, и ја зголемува воздржаноста од инвестирање на домашните претпријатија и на странските инвеститори. Даночното законодавство кое, како што оценивме, веќе сега содржи многу стимулативни елементи за инвестирање, не смее да трпи чести промени. Со тоа би се создавала несигурност кај инвеститорите во проекцијата на даноците како калкулативни елементи на паричните одливи. Но, во сегашната фаза особено е потребно да се отвори процес на намалување на административните елементи во инвестициониот процес. Потребен е проект за целосна ревизија на сите прописи кои го регулираат инвестирањето, особено за градбата на објектите, на подзаконските акти за разните административни согласности и дозволи во насока на олеснувања на постапките за добивањето дозволи за локација, за документи за градба и за административните процедури во инвести-

циониот процес. Обезбедувањето на премногу дозволи и согласности, не само што чинат многу време и пари, туку создаваат неизвесност дали ќе се обезбедат, а тоа особено ги одвраќа инвеститорите. Со таквиот проект треба да се отстранат сите нерационалности и да се обезбеди побрз проток на инвестициониот процес. Во овие рамки, потребен е посебен зафат за опремување и континуирана обука на администрацијата за пресврт на нејзиниот однос од надгледувач и администратор, во нова, креативна улога во инвестициониот процес;

Четврто, забрзување на процесот на суштинска сопственичката трансформација на општествените стопански претпријатија. Во сегашната, почетна формална фаза, се јави воздржаност од инвестирање, во еден случај поради настојувањето да се прикаже што пониска вредност на капиталот кој се откупува, а во друг, поради непознатост или несигурност на идните сопственици. Дури откако ќе изминат роковите за плаќање на ратите по договорите за откуп или купување на претпријатијата, ќе може да се препознаат јасните и одговорни инвеститори, со здрав инвестиционен мотив;

Петто, забрзување на санацијата на банките и изградба на современ банкарскиот систем. Присутноста на сè уште несанирани банкарски институции неповолно влијае врз инвестиционата клима. Банките не одобруваат инвестициони кредити за фиксни средства бидејќи ризикот за долгорочни пласмани сè уште е голем, но и поради неизвесноста за судбината на трансформирањето претпријатија (нејасни сопственици во фазата на трансформацијата, чести смени на менаџери во претпријатијата, социјални потреси во претпријатието и сл.). Воздржливост на банките се јавува и поради нерегулирано сигурно обезбедување на кредитите. Од почнатиот процес на санација, со преземањето на некои дубиози настанати во минатото од страна на државата, на повидок се контурите на здрави покрупни банки кои ќе можат, во рамките на општите услови во стопанството, да станат стожери на вкупната инвестициона

активност во земјата. Но, најбитно е банките да развијат нов стил на однос кон инвеститорите, да креираат инвестициони идеи, да ги прифаќаат инвеститорите и, не само да пружаат информации, туку да ги водат инвеститорите низ фазата на инвестиционата подготовка и во фазата на реализацијата на проектите. Тогаш тие би биле вистински инвестициони банки;

Шесто, јавните инвестициони проекти што ги презема државата поволно влијаат на општата инвестициона клима - ја потенцираат инвестиционата клима и со нив, како секундарен ефект, настанува инвестирање од приватните инвеститори во стопански дејности, поврзани со проектите од јавниот сектор, и на тој начин делуваат врз заживувањето на вкупната стопанска активност. Но, тоа е случај доколку таквите јавни инвестициони проекти во крупната стопанска инфраструктура (енергетика, патна мрежа, водостопански објекти, сл.), се финансирани од обезбедени сигурни извори - сопствени или надворешни, што не прави застој во нивната реализација. Во спротивно, тие не само што не ќе бидат стожери на инвестиционата активност, туку можат да предизвикаат негативни ефекти, да создадат инвестициона лулузија која ќе проголта во неповрат инвестиции од низа комплементарни приватни проекти;

Седмо, доизградување на пазарот на капитал. Недоизградениот пазар на капитал се уште не ги дава клучните параметри за инвестиционото одлучување, за алтернативните инвестициони можности. Акциите на претпријатијата во фазата на откупот се резервирани за откупувачите или, пак, блокирани внатре во претпријатијата и не се предмет на промет. Недоволниот промет на капитал, од друга страна, не дава сигурни сигнали за просечните приноси на акциите во стопанството. Затоа, останува отворено прашањето: колкав принос е прифатлив за инвеститорот за конкретен проект? Покрај тоа, не постојат институции и механизми за мобилизирање на раситнетата заштеда кај граѓаните. Сето тоа ја дестимулира општата инвестициона клима;

Осмо, олеснувања и стимулирања на појава на нови, самородни претпријатија. По вистинскиот бран на појава на нови, самородни претпријатија, пред сè, поради крајно либерализираниот пристап (услови за регистрација на фирмите), се заострија условите за појава на нови фирми. Секое отежнување на влез на нови претпријатија на пазарот ќе предизвикува бегање кон облици на стопанисување во сивата економија. Од аспект на создавање на услови за поголема вработеност и раст на доходот, условите за регистрација на нови претпријатија треба уште да се либерализираат. Во таа смисла, државата преку своја институција (на пример, со Агенција за поддршка на малите претпријатија) треба да го преземе извршувањето на административната процедура за отворање мали бизниси и да изгради систем на стимулации за отворање нови фирми, со преземање на трошоците на регистрацијата и за обезбедувањето на нужните согласности и дозволи. Преодот кон олеснување на нови бизниси би одел до таму што би можело да се воведат и еден вид премии за основање нови фирми;

Деветто, формирање на информациона инфраструктура за поттикнување на инвестициите. Неопходно е да се изработи квалитетен проспект за презентација на инвестиционите можности во земјата за домашните и странските инвеститори, како и да се врши перманентно тековно информирање за условите на инвестирањето, за изворите на инвестициите, за проектите кои се во тек, за резултатите од реализираните проекти, за состојбите во прометот со капитал и сл. Посебно недостасува активен однос кон населението, кон индивидуалниот штедач. Во прво време потребно е да се реализира едукативен проект за запознавање со новиот систем на инвестирање, за елементите и структурата на пазарот на капиталот, а потоа да се пружаат редовни богати тековни информации за насочување на заштедата во инвестициони проекти. Токму тој наш домашен штедач, како потенцијален инвеститор, станува централна личност во формирањето на акумулацијата на земјата,

односно на идниот развој. На тој начин, штедачот дефинитивно ќе се заштити од невнимателно и крајно непресметливо ризично насочување на својата заштеда, а обезбедувајќи му постојано информации за алтернативите за инвестирање, преку слободата на изборот, но во услови на целосна информираност, да може да инвестира во квалитетни проекти. Изградбата на информационата инфраструктура за инвестирањето мора да биде грижливо спроведена од државата во соработка со домашната наука, а посебна, постојна или нова, институција оперативно да ги спроведе сите активности.

* * *

М-р Борис Блажевски, Министерство за развој на Република Македонија

ПРОМОТИВНИ АКТИВНОСТИ ЗА ПРИВЛЕКУВАЊЕ НА СТРАНСКИ ИНВЕСТИЦИИ

Во рефератите подготвени за овој научен собир, во уводните излагања и дискусијата беа изнесени согледувања и оценки за состојбите и проблемите во доменот на инвестициите и финансирањето на развојот на Република Македонија, како и насоки за надминување на присутните проблеми и за идните активности што корисно можат да послужат при конципирањето на макроекономската и развојна политика на земјата. Оттаму произлегува и актуелноста и значењето на овој собир.

Во досегашната расправа со право беше нагласено дека за оживување и интензивирање на инвестициите, тежишно место треба да се даде на користењето на директни странски вложувања во сопствени и мешовити претпријатија. Ова, поради ограничените домашни ресурси и тесните рамки за користење на странски кредити.

Со директните странски инвестиции се создава простор за зголемување на инвестициите, и врз таа основа реструктурирање и зголемување на производството и извозот, а се избегнува и стаплицата на презадолженост и компромитирање на надворешната солвентност на земјата.

За привлекување на директните странски инвестиции донесена е системската регулатива и се остварува макроекономската стабилност со што создадени се неопходните предуслови. Исто така, подобрено е и надворешното опкружување со што се намалуваат степенот на ризичноста на вложувањата.

Со Уставот на Република Македонија е предвидено, странските лица да можат да стекнуваат право на

сопственост и се гарантира слободно изнесување на капиталот и добивката.

Поаѓајќи од уставните определби во Законот за трговски друштва, предвидени се поволни услови под кои странско лице може да биде основач на друштво акционер, односно содружник, и поедноставена е постапката за оснивање на друштво, утврдени се правата на странски лица и слично.

Со Законот за царини е предвидено ослободување од плаќање царина на лица кои увезуваат опрема и резервни делови врз основа на влог на странско лице, а со Законот за добивка е предвидено обврската за плаќање на данок од добивка на правни и физички лица да биде намалена во висина на сразмерниот дел од добивката што му припаѓа на странското лице по основ на вложени средства за период од првите три години.

Со системските закони во доменот на економските односи со странство остварена е натамошна либерализација на размената и намалени се царинските стапки, а со Законот за концесии е предвидено дека концесија, може да се даде на домашно и странско лице (концесионер) во согласност со концесиониот акт.

Со мерките на макроекономската политика се остварува стабилност на цените и на курсот на денарот, што позитивно влијае за поголема заинтересираност на странските инвеститори за вложување во Република Македонија. Подобрено е и надворешното опкружување и намалени се ризиците за инвеститорите.

Во изминатиов период - од осамостојувањето на Република Македонија, иако на релативно ниско ниво, присутен е тренд на постојан пораст на обемот на директни странски инвестиции.

Општа карактеристика на странските инвестиции е дека тие се остваруваат пред сè во мали фирми и претежно во секторот на трговијата. Основен мотив за нивно вложување е пласман на готовите производи, односно реализација на извозот, а многу помалку остварување на производство за подобро снабдување на

домашниот пазар или извоз во трети земји. Во вкупните странски вложувања учеството на трговијата изнесува околу 80%. Учеството на странските вложувања во производните дејности се одржува на ниво од околу 10%.

Како што е познато, целта на странските директни инвестиции во основа е максимизирање на профитот, и во таа насока треба да се унапредуваат системските решенија и мерките на макроекономската политика. Притоа, секако треба да се имаат предвид и другите интереси, бидејќи во економската литература и во практиката покрај профитот се сретнуваат и други цели на директните странски вложувања: освојување на нови пазари, ниски трошоци на трудот, ниски даноци, локални набавки, помали административни пречки, повисока продуктивност, подобро квалификација на трудот и сл.

Тежиштето на активноста за привлекување на директни странски инвестиции, покрај на доградување на системската регулатива и подобрување на условите за инвестирање, треба да се даде особено на афирмирање на можностите на Република Македонија во светот за инвестирање и врз таа основа да се создаваат услови за поголема заинтересираност на странските инвеститори.

За оваа цел, во земјата се реализира проект за промоција на инвестициите. Овој проект се остварува со финансиска и стручна поддршка од две специјализирани агенции на Обединетите Нации: Програмата за развој и Организацијата за индустриски развој.

Сврзано со реализирањето на овој проект, во Министерството за развој формирана е посебна организациона единица, односно Одделение за промоција на инвестициите. Ова организациона единица треба да прерасне во Агенција за промоција на инвестициите, која ќе има комплексен делокруг на работа сврзан со странските инвестиции.

Одделението за промоција на инвестициите, кое претставува почетна фаза за формирање на Агенција за промоција на инвестициите, се предвидува да ги врши следните функции:

1. Помагање на потенцијалните инвеститори за нивно информирање во врска со можностите, условите и погодностите за инвестирање.
2. Вршење на сите активности за регистрирање на странските инвестиции и следење на нивната реализација.
3. Создавање на банка на информации - база на податоци за сите постојни претпријатија во Република Македонија и информации во врска со нивното производство, менаџерските тимови и слично.
4. Идентификација и подготвување на соодветни информации за можностите за инвестирање и промоција на инвестициите, што ќе претставува приоритетна задача на Одделението а подоцна и на Агенцијата.

Предвидено е Одделението за промоција на инвестициите да соработува со други министерства, и со Стопанската комора на Македонија и со Стопанската банка.

Предвидено е да се оствари обука на персоналот на Одделението за промоција на инвестициите и на другите учесници во реализирањето на проектот, со цел поуспешно подготвување на информациите за потенцијалните инвестициони проекти како и за методите и стратегиите за промоција на инвестициите. Притоа тежиштето ќе се даде на идентификација, формулирање и проверка на потенцијалните инвестициони проекти.

По обуката ќе се остваруваат активности за селектирање на претпријатијата кои имаат предлози за инвестиции, прибирање на прелиминарни информации и податоци за нивните тековни активности и инвестициони планови и пополнување на специјални формулари на УНИДО-профил за инвестициони проекти.

Се предвидува да се приберат инвестициони иницијативи на околу 200 претпријатија. По оваа активност ќе се оствари проверка на податоците за инвестиции од страна на Одделението за промоција на инвестиции со консултација на експерти од УНИДО. Во овие рамки ќе се посетат претпријатијата и ќе се побараат дополнителни

информации, со цел да се потврдат информациите содржани во профилот за инвестирање.

По овие активности ќе се изврши избор на 60 до 100 профилни инвестициони проекти кои ќе се печатат во посебна брошура. Оваа брошура ќе се дистрибуира преку мрежата на УНИДО на потенцијалните странски инвеститори.

Во рамките на овој проект ќе се подготви и Водич за инвестирање во Република Македонија. Ваков водич во рамките на активностите на УНИДО е подготвен во повеќе земји во транзиција.

Водичот ќе го подготват еден странски и двајца домашни експерти и во него ќе се даде општ приказ за економската состојба на земјата, а во тие рамки посебно на условите и можностите за странски вложувања. Притоа ќе се дадат и кратки изводи на постојаната системска регулатива. Сврзано со системската регулатива, се предвидува да се дадат предлози за измени и дополнувања на одделни решенија и воведување на нови, со цел надминување на одделни проблеми и создавање на услови за поголема заинтересираност на потенцијалните инвеститори за инвестиции во Република Македонија.

По подготвувањето на Водичот за инвестирање и Брошурата за потенцијалните инвеститори, во средината на 1997 година ќе се одржи форум на инвеститори. На него, се предвидува да се остварат пленарни седници и 100 до 120 деловни контакти помеѓу нашите претпријатија и странските инвеститори.

На форумот се предвидува да се дискутира за актуелната економска ситуација, процесот на приватизацијата, системските решенија и условите за инвестирање во Република Македонија, а да се остварат и билатерални средби.

Ќе се остваруваат активности за помагање на странските и домашните инвеститори во врска со взаемното информирање и во реализирањето на проектите. Се предвидува да се воспостави електронска врска меѓу Одделението во Министерството за развој и соодветната

служба во УНИДО - заради поддршка на домашните и потенцијалните странски инвеститори во иницирањето и реализирањето на деловните преговори. За оваа цел во проектот се предвидуваат средства за посета на наши менаџери на одделни странски потенцијални инвеститори за продолжување на меѓусебните контакти.

Активностите за промоција на инвестициите во Република Македонија кои се во тек се цени дека ќе дадат значаен придонес за поголемо привлекување на странските инвестиции во Република Македонија. Активностите во оваа насока не треба да се остваруваат само во рамките на овој проект, туку треба да бидат континуирани и комплексни. Само врз еден ваков пристап ќе се создаваат услови за сè поголемо привлекување на странски инвестиции во Република Македонија. Можности за ова постојат, останува тие да се искористуваат.

* * *

Проф. д-р Ѓорѓи Чепуноски, Економски факултет - Скопје

ИНВЕСТИЦИИТЕ ВО КВАЛИТЕТОТ И РЕИНЖЕНЕРИНГОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

1. Воведна белешка

Развојот на секоја земја, особено на економски недоволно развиените, како и земјите во транзиција, неминовно се поврзува со инвестициите и проблемите на нивното финансирање. Обемот на инвестициите што треба да ги овозможат промените што се неопходни, претставува појдовен услов без кој не се може. Сепак, обемот на инвестициите не е и единствениот фактор од кој зависи остварувањето на развојот. Расположивоста со останатите фактори на развојот, како и рационалноста и ефикасноста на нивното користење во дадените општествено - економски услови претставуваат подеднакво значајни детерминанти на развојот.

Воедно, екстерните фактори на развојот на стопанството, меѓу кои посебно значајни сегменти претставуваат макроекономската и монетарната стабилност, имаат незаменлива улога и значење.

Заради сето тоа, чувствуваме потреба во дискусијата, кога веќе не е можно поподробно да се образложат, барем во вид на основни поставки и тези, да се сврти внимание на нив и нивното значење.

2. Динамичката економска стабилност и инвестициите

Во економската теорија и практика, макроекономската стабилност, најчесто, се смета за неопходна претпоставка и услов за динамичниот развој. Сепак,

вака поставената теза претставува и своевидна противречност. Развојот сам по себе претставува постојано нарушување на постојната рамнотежа во стопанството, во односите меѓу одделните фактори, како и нарушувања на елементите и односите на стопанската структура. Според тоа, застапувањето за економската стабилност како услов за остварувањето на развојот значи само застапување за динамичка стабилност во макро-економските услови за стопанисување во кои стопанските субјекти свесно и навремено ќе можат да ги согледуваат своите сегашни и долгорочни интереси. Тоа значи дека стабилноста би се остварувала врз пазарните принципи и пазарната логика на стопанисувањето, како и врз одбегнувањето и отстранувањето на волунтаристичките административно - државни интервенции во нарушувањето на односите во производството, распределбата и потрошувачката во определен временски период. На тој начин, промените што настануваат во процесот на развојот би имале своја економска и пазарна логика што не го нарушува системот на вредностите и мотивите на стопанското работење. Во сообразност со тоа, организациите би можеле да ја градат и остваруваат стратегијата и политиката на сопствениот развој и развојот на земјата во целина. Само во такви услови би можело да се изградува соодветен функционален систем на пазарни вредности и ефикасни пазарни мотивации. Стабилниот монетарен систем, како и стабилните односи на девизниот пазар, стабилноста на цените заснована врз основа на стабилноста на макро-економските услови на стопанисувањето и стабилноста на односите на понудата и побарувачката на пазарот, се нејзини битни сегменти. Според тоа, динамичката економска стабилност не значи апсолутна непроменливост на елементите и односите во економскиот развој, туку променливост што произлегува од подолгорочните, а не краткорочните, манипулативни и спекулативни економски и пазарни односи. Посегањето по некаква повисока, "контролирана" инфлација, во овие околности, што би била насочена кон зголемување

на платежно способната побарувачка, односно потрошувачката на населението, а не кон реално зголемување на производството и реалните производствени фактори што би обезбедиле релативно брзо зголемување на производството, односно понудата на стоки на пазарот, блиското минато ни докажува дека ја повлекува разорната инфлациона спирала, дестабилизацијата и нарушувањето на макро и микро економските услови на стопанисувањето. Етатистичко административното регулирање на девизниот курс, во услови на промовираноста на "слободниот" пазарен девизен курс, чија стабилност државата ја штити во рамките на пазарната економска логика, психолошки може да делува контра продуктивно на мотивацијата на економскиот развој кај најголем дел од стопанството во реалниот сектор, особено заради фактот што најголем дел од него е нето увозник. Релативната добивка на нето извозниците брзо би се "истопила" во услови на малиот производствен потенцијал, институционалната неподготвеност и неконкурентност на надворешниот пазар, особено од аспект на нормите и стандардите на ISO-9000, односно ратифицираните системи за квалитет, како услов за конкурентност на меѓународните тендери за деловни зделки.

Оттаму, произлегува дека е гола економска илузија само со еднократната промена на девизниот курс да се очекува подобрување на економската положба на стопанството. Напротив, тоа би можело да има бројни негативни ефекти. Тоа ја зголемува неизвесноста и непредвидливоста на условите за стопанисување, посебно тие што произлегуваат и зависат од однесувањето на државата, ја нарушува стабилноста на односите и ја зголемува недовербата меѓу деловните партнери во земјата, особено меѓу увозниците и извозниците, ја нарушува мотивацијата за долгорочното деловно ангажирање во производствениот сектор на стопанството, ги нарушува фундаменталните параметри на инвестиционите програми и инвестиционото одлучување, дестабилиза- торски делува на пазарот и цените, како и на најголем

број други економски фактори. Не се за запоставување, исто така, негативните ефекти на мотивацијата во работењето во секторот на услугите, особено во "јавниот сектор", што би довело до глобално дестабилизирање на вкупните општествено економски, социјални, политички односи и пазарни односи. Сето тоа, тешко дека би можело да ја компензира времената добивка на малубројните нето извозни стопански субјекти. Таквиот едно-кратен акт би имал негативни реперкусии и во тој сектор, особено заради зголемувањето на илузијата дека, спасот за нив доаѓа и зависи од државната интервенција на курсот, со што би се зголемила нивната вештачка заштита на домашниот пазар и евентуелната конкурентска способност во извозот. Изгледа брзо ги забораваме поуците од најблиското минато и илустративните примери од најблиското соседство.

Динамичката стабилност, во современите услови, не се постигнува и не може да се постигне врз основа на спонтанитет на либералниот, или неолибералниот пазарен концепт на макроекономскиот развој. Таа не може да се постигне ниту само со постепеното, "лизгачко" пазарно зголемување на девизниот курс. Развиените пазарни стопанства во Европа и во светот, тоа го постигнуваат со подолгорочно развојно програмско и стратеско планско управување со развојот на макро и микро ниво. Примери за таквиот однос има многу, но најилустративни се: Франција, Холандија, Нордиските земји, Јапонија, "Малите азиски тигри" и сл., социјално пазарниот модел на Сојузна Република Германија, како и високо концентрираниот и пазарно институционализираниот развојно управувачки англо-саксонски модел на микро и макро економски развој. Евидентна е практиката на сите овие стопански системи по Втората светска војна, односно, со сегашниот речник кажано, во условите на "транзицијата", својот развој и процесот на обновата да го остваруваат врз основите на планското и програмско насочување, координирање и регулирање на макроекономскиот развој преку системот на индикативното национално

планирање. Во најголем број од овие земји континуирано се изработуваат и донесуваат среднорочни планови или програми за развој, со кои на долгорочни основи се усогласуваат и координираат условите, факторите и другите релевантни сегменти на економскиот и социјалниот развој на национално ниво. Нивното непостоење и лутањата во нашата земја на тој план, претставува една од основните причини за нестабилноста и палијативноста на мерките и активностите на економската политика. Таквата состојба неминовно продуцира волонтаризам, бирократизам и дневно административни мерки и инструменти за регулирањето на односите во стопанството, јавниот сектор, вработувањето, социјалниот сектор, увозот и извозот итн. Последиците се катастрофални, но не може да се очекува битно да се променат на подобро, туку напротив.

Сето тоа има непроценливи негативни ефекти врз сигурноста и мотивирањето за инвестиционото одлучување, како и врз процесот на репрограмирањето и обезбедувањето на изворите на средствата за инвестиции и нивното навремено, ефикасно и економски рационално реализирање и производствено функционирање.

Оттаму, основен предуслов за подобрувањето на условите на подрачјето на инвестиционата активност, што е за нас од витално значење, е обезбедувањето на соодветни претпоставки за погоре наведената динамичка економска стабилност на макро и микро ниво.

3. Домашната акумулација - основен извор за инвестициите

Теоријата и практиката недвосмислено потврдуваат дека основниот, односно доминантниот извор на средства за инвестиции за секоја земја, без исклучок, претставува домашната акумулација. Затоа, изгледа депласирано дури и да се истакнува ваквата теза. Сепак, кај нас не се ретки искажувањата, дури и од компетентни поединци, средини и државни нивоа, дека

"во актуелните околности, отворањето на развојниот циклус може да се обезбеди само преку надворешни финансиски извори" - меѓународните финансиски институции, приватни банкарски извори, заеднички вложувања и сл. Веднаш може да се истакне дека тоа е елементарна економска илузија што нема поткрепа ниту во теоријата ниту во практиката во светот и кај нас. Не би сакал, ниту можел, во оваа прилика поопстојно да го елаборирам овој проблем, како и причините за ваквото негово манифестирање. Тие можат да произлегуваат од реално тешката и навидум безизлезна состојба во нивото на вкупното работење на стопанството, а особено со остварувањето на доходот и акумулацијата, или од дневно политички и манипулативни побуди. Впрочем, тоа не е ни толку битно за нашиов предмет на елаборација. Битно е да се нагласи дека, не постои можност надворешните извори на средства да бидат реална основа за изградување и остварување на рационална национална стратегија и политика на економски и социјален развој. Практиката на меѓународното финансирање на инвестициите укажува на фактот дека тие се ориентираат во секторот на инфраструктурата - во магистралните сообраќајници, земјоделството, структурните реформи во некои сектори што се соочуваат со големи проблеми, популарно кажано во гаснење пожари од глобален карактер, како и делумно во социјалната сфера - помош и кредити.

Притоа, фактот што тие во периодот од осамостојувањето на Република Македонија не доаѓаат, односно не доаѓаат како што се очекувало, или во сообразност со очекуваните, или манипулативни лажни надежи, се настојува да се објасни и оправда со некои фактори на опкружувањето, нестабилноста на подрачјето, состојбите со приватизацијата и со некои други реални, или квази реални фактори што не зависат од нас, нашето однесување и работење. Секогаш причината се бара и се лоцира на екстерните фактори врз кои не можеме битно да влијаеме, та според тоа, тоа е наша судбина. Точно

таквиот однос, и подгревањето на таквата масовна психологија во стопанството и стопанствениците не води во безизлез. Во нашата практика, во рамките на поранешна СФРЈ, како и во поранешна Р. Македонија, инвестициите од надворешни извори не го надминуваат нивото од 10 - 15% во структурата на вкупните инвестиции. Се разбира, ако во одредени периоди целосно изостанува развојната инвестициона активност во земјата, средствата за инвестиции во инфраструктурата од надворешни извори можат да бидат доминантни, но тоа е само краткотраен несрекен случај и случај на несреќна земја. Средствата за развој на стопанството и јавниот сектор од надворешни извори, мотивирани од економски интереси, доаѓаат само во земји и услови каде се безбедни и сигурни во непреченото реализирање на стопанската активност. Активното инвестиционо ангажирање на домашниот капитал е еден од најсигурните показатели за тоа. Затоа, таму каде нема ангажирање на домашни извори за инвестиции, илузија е да се очекува да има надворешни. Заклучокот се наметнува сам по себе. Привлекувањето на поголемиот обем на така потребните и значајни средства за инвестиции од надворешни извори треба и може да се оствари само преку обезбедувањето на неопходните претпоставки и стимулирањето на интересот за домашната акумулација и домашните извори на средства за инвестиции. Таа задача, исто така, не може да се оствари со стихии, неорганизиран и парцијални дневно политички административни активности, мерки и инструменти, туку преку планско и програмирано управување, координирање и регулирање на комплексниот развој на ниво на државата.

4. Инвестициите во квалитетот и реинжинерингот

Инвестициите во квалитетот и реинжинерингот претставуваат следното значајно подрачје на ангажирање за обезбедувањето на рационален и ефикасен однос

во формирањето на оптималната структура на инвестициите и нивното користење. Квалитетот е мото и неопходен услов за успешното деловно работење во современите услови на пазарно стопанисување. Притоа, под квалитет не се подразбира само определени својства и карактеристики на производителите, туку перформансите на организираното, рационално, ефикасно и навремено работење во сите фази и елементи на деловното работење - од подготовката, бездефектното производство со минимални трошоци на работењето, маркетингот, реализацијата - до распределбата и потрошувачката. Таквото работење, со право се нарекува систем на totally управување со квалитетот - TQM. Тоа не се постигнува само по себе и стихийно, туку со постојано учење за TQM, односно со инвестирање во осознавањето на елементите, факторите и методите за изградувањето и обезбедувањето на totalното управување со квалитетот. За обемот и карактерот на потребното инвестирање во управувањето со квалитетот, само за илустрација, може да ни послужи следниот приказ:

организација без TQM	организација со TQM	организација со реинженеринг за TQM	организација од светска класа
-------------------------	------------------------	--	-------------------------------------

Достигнувањето од организација без TQM до организација од светска класа, во поглед на квалитетот, претставува неопходна претпоставка за натамошниот економски развој на нашата земја. За таа цел, потребни се инвестиции но далеку во помал обем, посебно со оглед на постојниот домашен интелектуален стручен и научен потенцијал.

Инвестирањето во реинженерингот претставува значаен тренд во современите технолошки развој. Реинженерингот се однесува на повеќе подрачја од развојот. Тој го опфаќа производствениот реинженеринг, институ-

ционалниот, стручно - образовниот, технолошкиот и тн. Инвестирањето на ова подрачје е вонредно значајно за секоја земја, а особено за помалу развиените и мали земји што немаат материјално финансиски потенцијал за инвестирање во нови техничко технолошки системи, но имаат веќе определена техничко производствена, организациона, управувачка и друга основа, па може со инвентивно и креативно технолошко усовршување и унапредување, со дополнително воведување на современи компјутерски модели и решенија, да се зголеми ефикасноста и рационалноста во работењето.

Инвестирањето на овие подрачја не само што би ја зголемило ефикасноста и ефективноста во работењето на постојните капацитети и новите инвестициони активности од домашни извори, туку би го зголемил рејтингот на економските субјекти и значајно би се зголемила привлечноста за инвестиционото ангажирање на капиталот од поквалитетни надворешни извори, што претставува очекувана желба и позитивен поттикнувачки фактор за динамизирањето на идниот развој. Тоа е особено значајно заради постоењето на определени индикации за актуелната расположивост на слободен капитал на меѓународниот пазар на капитал. Таквиот капитал е особено претпазлив, но подготвен да се ангажира само во земји и економски субјекти кои се стабилни, економски оправдани и кадровски екипирани. Еден од евидентните показатели за тоа претставува изграденоста и имплементацијата на системот за totalното управување со квалитетот според меѓународните стандарди ISO 9000, изградените и сертифицирани системи по ISO 9000 во досегашниот период, како и перспективите во таа насока во иднина.

* * *

Користена литература:

1. K. Ishikawa: What is Total Quality Control, Mc Graw-Hill, London, 1961
2. R.M.Hodgetts, F. Luthans, S.Lee: From Total Quality to Learning to World-Class of Organizational Dynamics, II Македонско-американски менаџмент форум, Скопје, 1994.
3. Harrington: The right way, European Conference for Quality, Helsinki, 1993.
4. В.Чепујоска, Ѓ.Чепујоски: Основи на управувањето со квалитетот, Економски факултет, Скопје 1993.
5. Ѓ.Чепујоски, В.Чепујоска: Управувањето со квалитетот во практиката, Економски факултет, Скопје, 1993.

Д-р Шабан Превала, Народна Банка на Р. Македонија

ЦЕНТРАЛНАТА БАНКА, ИНВЕСТИЦИИТЕ И РАЗВОЈОТ

Уште од почетокот би сакале да нагласиме дека, според местото што го има кај нас Народна банка на Република Македонија, придонесува во две насоки на планот на инвестициите и развојот и тоа:

- преку создавање на стабилни услови за нивно планирање и остварување; и
- преку нејзината монетарна програма што е составен дел на монетарниот систем на земјата.

Токму овие сегменти се посебен предмет на моите опсервации.

1. Клима или услови за стабилно работење и развој

Последниве години Народната банка на Република Македонија, партиципирајќи во остварувањето на економската политика на земјата, а во тој контекст и на макроекономската стабилизација, својата активност ја насочи главно врз:

- соборување на стапката на инфлацијата; и
- стабилноста на девизниот курс на денарот.

Резултат на мерките на Народна банка на Република Македонија е сведувањето на стапката на инфлацијата од околу 2.000% колку што беше во првата година по монетарното осамостојување (1992) на 9,2% во 1995 и на околу 2% во 1996 година. Од друга страна, односот ДЕМ - денар (1 ДЕМ: околу 27 денари) остана непроменет речиси три години.

Се разбира дека овие услови се заокружија и со мерките на планот на фискалната политика и политиката на платите.

Девизниот курс во изминатите години имаше улога на индикатор за оптималноста на курсот на монетарната политика, додека, почнувајќи од годинава поточно од IV-от квартал на 1995 година, девизниот курс на денарот беше експлицитно утврден како основен интермедијарен таргет на монетарната политика. Како таков останува и во наредниот период.

2. Остварување на монетарната политика

Примарна цел на монетарната политика во изминатите 2-3 години беше одржување на максималната ценовна стабилност. Таа политика, продолжи и во текот на оваа година. Во функција на таа цел (ценовната стабилност) беше и е кредитната политика. Така, вкупните домашни кредити на Народна банка на Република Македонија одобрени на банките во периодот јануари - октомври 1996 година остварија намалување од 533 милиони денари или за 15,3%. Притоа, се оценува дека кредитите на банките во првите десет месеци од годинава се зголемија за 632 милиони денари, додека нето кредитите на државата, заради порастот на државните депозити, во истиот период остварија намалување од 1.165 милиони денари.

Во рамките на кредитите одобрени од страна на Народна банка на Република Македонија на банките, основни инструменти преку кои се вршеше емисијата на примарните пари во периодот јануари-декември 1996 година, беа аукциите за продажба на депозити и откупот на државните хартии од вредност.

Народна банка на Република Македонија секој месец врши и ограничување (определување) на висината на пласманите на кредитите што ги одобруваат деловните банки. Во текот на 1996 година, со оглед на стабилните услови (стабилни цени и стабилен девизен курс на денарот), таа во овие рамки донесе акти што значат одредено релаксирање на монетарната политика. Тие се сведуваат на зголемување на лимитите на банките и

штедилниците за одобрување на кредити на стопанските и другите субјекти.

Меѓутоа, се оценува дека интересот за користење на кредити е недоволен поради се уште високите активни каматни стапки што ги применуваат банките и штедилниците. Овие последниве се оглушуваат и на се пониската есконтна стапка на Народна банка на Република Македонија која, на пример, годинава од 33% во јануари се сведе на 9,2% годишно последниве месеци со тенденција за натамошно снижување во наредниот период. Секако дека во прилог на снижувањето на каматните стапки ќе одат и заедничките мерки што ќе ги преземаат Владата и Народна банка на Република Македонија во текот на 1997 година.

Сопствените средства, директните странски вложувања и банкарските кредити, ќе придонесат за зголемување на инвестиционите зафати, а со тоа и за остварување на поставените цели на економската политика за 1997 година - одреден пораст на индустриското и земјоделското производство, како и пораст на општествениот производ за 5%.

3. Цели и задачи на монетарната политика во 1997 год.

На крајот збор два за конкретните цели и задачи на монетарната политика во 1997 година:

- монетарната политика заедно со мерките од другите области на економската политика ќе биде насочена кон одржување на инфлацијата на ниско ниво, така што порастот на цените на мало на крајот на 1997 година во однос на декември 1996 година да не биде поголем од 2%;

- согласно со проценетата побарувачка за пари и интермедијарната цел на стабилноста на девизниот курс на денарот во однос на германската марка, за остварување на наведените цели, со мерките на монетарната политика ќе се обезбеди зголемување на паричната маса за 9,1%;

- заради остварување на стапката на пораст на паричната маса до наведениот процент (9,1%), Народна банка на Република Македонија, покрај редовните инструменти на монетарното регулирање, ќе врши и ограничување (определување) на висината на денарските пласмани на банките и штедилниците во текот на 1997 година.

* * *

Д-р Јасмина Буцевска, Комерцијална банка - Скопје

ФИНАНСИРАЊЕ НА РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНИЈА /домашно штедење или странски инвестиции/

Последниве години македонската економија мина низ длабоки и коренити транзициони промени. И покрај видливиот прогрес на планот на финансиската стабилизација и создавањето на пазарна економија за краток период, сликата на економските индикатори на развојот на Република Македонија во последните 15 години е сива. Нејзините главни елементи се високи стапки на опаѓање на општествениот производ, а особено на индустриското производство, перманентно надолан тренд на стандардот на населението, негативно салдо во стокната размена со странство и дефицит во платниот биланс, и двоцифрена стапка на невработеност. Мрачната слика на економскиот развој на Македонија ја комплетираат и показателите за вкупните инвестиции во основни средства кои во 1993 и 1994 година остварија негативни стапки на растеж *8,5%, односно 5,9%, за во 1995 година да покажат благо покачување од 5,1%. Во првите 6 месеци од оваа година тие бележат позабавена динамика во однос на истиот период минатата година за 12%.

Македонското стопанство најверојатно ќе забележи позитивен растеж дури оваа година. Со оваа не сакам да ги девалвирам резултатите што досега ги постигна стабилизационата макроекономска политика. Статистиката во транзиционите економии покажува дека најсилна експанзија имаат земјите кои се покажаа успешни во зауздувањето на високата инфлација. Само за илустрација: во минатата година Полска, Словачка и Романија остварија раст од 7%, а други земји од 5% или повеќе.

Имајќи го предвид преполувањето на општествениот производ во Македонија по жител (од 1.500 долари во 1989 година на 680 долари во 1995 година), високата стапка на невработеност и фактот дека поголемиот дел од основните фондови во Македонија е застарен, Македонија ќе треба да се развива со просечна годишна стапка меѓу 4 и 5% за да се доближи до развиените земји, а тоа би значело издвојување 20% од бруто домашниот производ во инвестиции. Остварувањето на оваа цел ќе зависи во, голема мера, од успешното заокружување на започнатите структурни и институционални реформи.

Под претпоставка, структурните и институционални реформи да бидат доследно спроведени, а имајќи го предвид огромниот пад на производството, тие ќе генерираат висока побарувачка за инвестиции. Нивното финансирање може да биде на два начина: преку зголемување на домашните заштеди и со привлекување на повисоки странски инвестиции.

Иако не постои директна зависност помеѓу штедењето и инвестициите, истражувањата покажуваат дека земјите кои располагаат со големи штедни износи имаат и високи стапки на инвестиции. Џефри Сакс предлага неколку чекори за зголемување на сегашните нивоа на заштеди во економиите во транзиција. Прво, зголемување на јавните заштеди преку прифаќање на буџетската реформа (односно урамнотежување на буџетот според материјалните можности на македонското стопанство), а во исто време спроведување и на даночна реформа, со цел да се оневозможи евазијата и економските дисторзии и да се прошири наплатата на даноците. Второ, неопходна е и реформа на скапите државни пензиски програми во правец на систем на самофинансирачки индивидуални штедни сметки, со што ќе се отстранат големиот финансиски товар на државата, а ќе се зголемат приватните заштеди.

Зголемувањето на домашните заштеди во Македонија нема да претставува лесна задача, со оглед на

преполовената стапка на домашно штедење, која во 1994 година изнесуваше 12,4% од општествениот производ спрема стапката од 24,1% во 1990 година. Од друга страна, поради загубената доверба во деловното банкарство, создадената финансиска акумулација е надвор од каналите на банкарскиот систем. За премостување на овие проблеми, Владата во наредните години ќе треба да подготви и донесе програма за решавање на проблемот на "замрзнатите" девизни заштеди, со што ќе се врати довербата во финансиските институции и ќе порасне штедењето во домашна валута, но под претпоставка и понатаму да се одржува макроекономска стабилност.

Со оглед на традицијата на штедење што ја има македонското население, Македонија може да смета на пораст на домашното штедење. Но за постигнување на почетни и реални резултати, особено во првите најчувствителни години на реформата, ќе биде неопходно учеството на странските инвестиции. Привлекувањето на поголеми странски инвестиции во наредниот период ќе биде полесно, со оглед на релаксирањето на односите кои произлегоа од позитивниот пристап на меѓународните финансиски институции и странски банки кон економските движења во земјата. Во следните 4 до 5 години ќе доминира приливот на странски кредитни линии, а поради малиот пазар Македонија тешко може да смета на странски директни инвестиции. Со цел да се привлечат мултинационалните инвеститори, треба да се продолжи процесот на склучување на спогодби за слободна трговија со земјите во регионот по теркот на оние кои Македонија веќе ги склучи со Словенија и Југославија, и кои ја прават извозна платформа за мултинационалните компании.

Излегувањето на Републиката од зоната на висок ризик, само по себе не значи ништо, доколку успешно не се заокружат започнатите реформи, посебно процесот на приватизацијата, денационализацијата, реструктурирање на стопанството и санација на банкарскиот систем. Со

цел да ги стимулира странските инвеститори, Македонија ќе треба да го интегрира својот финансиски систем во меѓународните финансиски пазари преку воведување на конвертибилност на тековните трансакции, а на долг рок и конвертибилност на движењата на капитал.

* * *

М-р Љерка Тот - Наумова, ОХИС - Скопје

ПРОЦЕСОТ НА ФОРМИРАЊЕ НА КАПИТАЛОТ ЗА РАЗВОЈ НА ПРЕТПРИЈАТИЈАТА ВО УСЛОВИ НА ТРАНЗИЦИЈА

Повеќегодишниот процес на дезинвестирање во Република Македонија, особено во сферата на производството, укажува на некои витални прашања:

1. Како да се активира "мртвиот" економски развој на претпријатијата?
2. На кој начин да се забрза оформувањето и функционирањето на пазарот на пари и пазарот на капитал?
3. Можности на доаѓање до свеж капитал и поефикасно управување со капиталот?

Тоа е отворен процес на преобразба на реалните текови во доминантно-финансиските текови - вистинска финансиска револуција која веќе доминира во развиените пазарни системи. Со оглед на ограничувачките фактори на подрачјето на пари, треба да се истакне дека стопанството остана без парични средства за тековно работење.

Пазарот на пари е ограничен преку делувањето на следните фактори:

- предимензионирањето на кредитната зависност на стопанството од банките, и
- изразито високата цена на парите на тој пазар.

Пазарот на пари во тие услови не може да биде регулатор на понудата и побарувачката, а каматата станала неефикасен механизам на економската калкулација и нерационален алокатор на паричните средства. Во секое стопанство, во кое постои структурна аси-

метрија помеѓу формираната акумулација и инвестициите на економските субјекти, мора да постои одредена форма на финансиски пазар¹, односно пазар на пари и пазар на капитал. Неговото формирање треба да обезбеди "проширена репродукција" на вложните средства (труд и капитал) во развојната ориентација на стопанството. Истовремено овој пазар треба да обезбеди поголема мобилност на акумулацијата, поголем прилив на финансиските средства и порационална употреба во производствениот процес.

Притоа, неоспорен е фактот на историските фази кои се јавуваат во развојот на речиси секоја земја:

- прва фаза - развој на пазарот на стоки и услуги;
- втора фаза - развој на финансискиот пазар; и
- трета фаза - развој на финансискиот пазар во меѓународни финансиски пазари.

Фазата на развојот во која се наоѓаме, најмногу одговара на фазата во која се вложуваат напори за развојот на финансискиот пазар, иако постојат очигледни слабости и во функционирањето на пазарот на стоки и услуги. Неразвиеноста на финансискиот пазар, во периодот на транзиција, во која се наоѓа нашата земја, наметнува поголемо ангажирање на државата во мобилизација и пласман на финансиските средства.

Почетните чекори за создавање правна рамка поврзана со пазарот на капитал со позитивна законска регулатива, во Македонија, се направени, но постои незаокруженост во значајните сегменти. Што се случува во претпријатијата? Егалиторниот синдром на социјалистичкото стопанство исчезнува. Недоволно искористени капацитети, техничко - технолошка застареност, недостатокот на иновациски процеси, неадекватно вреднување на факторите на производството, финансиска

неликвидност, каматни удари, неадекватно ниво на акумулација, намален обем на инвестициите.

Претпријатијата немаат јасна ориентација за прашањата на економската политика. Во основа се ориентираат за динамизирање на производството, оживување на инвестиционата активност со сопствени решенија и истражувања, производните искуства, техничките и природните потенцијали ги приспособуваат и користат за ревитализација на постојните производни и технолошки линии, преку намалување на фондот на плати.

Покренувањето на инвестициониот циклус, како економски императив, во условите на транзиција, непосредно е врзан за длабоката реформа во монетарниот, кредитниот, финансискиот систем, како и системот на распределбата. Сите наведени сегменти треба да се стават во функција на јакнење на финансиската консолидација, во секторот на стопанството - претпријатијата. Досега, главно со институционалните промени, се настојувало да заживее стопанската активност и некаков "инвестиционен циклус". Тоа е невозможно без решавањето на материјално-финансиската база на претпријатијата, а тоа е, имено онаа "алка што недостасува".

Напорите за создавање на нови предизвици-котирање на нови парадигми - воведувањето на нови елементи на пазарната економија. Првите почетни чекори на акционерството, со доминација на приватносопственичките односи. Приливот на свеж капитал се одвива паралелно со титуларот на сопственоста врз капиталот, со процесот на сопственичката трансформација преку емисија на акции (хартии од вредност), се обединува акумулацијата и нејзината мобилност. Сопственоста претставува нова концепција за управување со капиталот, извор на интензивна економска мотивација, пазарен критериум за алокација на расположивите финансиски ресурси и нивно насочување во профитабилни инвестиции.

Расположивите извори за финансирање се минимални. Во инвестициониот потенцијал на основните фондови може да се вклучат: амортизација, неискористени

¹ Место на кое се среќаваат понудата и побарувачката на финансиските средства, прибирање на капитал потребен за финансирање на работењето и развојот

капацитети и опрема, механизам на цени со адекватно вреднување на факторите на производството и др. Во формирањето на понудата на финансискиот пазар најзначајни институции се: банките, штедилниците и небанкарските финансиски посредници.

Поради релативно високата задолженост на Република Македонија во странство, користењето на странските финансиски извори е ограничено. Во дијалогот на можните форми на финансирање, во зависност од нивните извори, кај претпријатијата се експонира, како највисок вид на економска соработка со странство - заедничкото вложување, што овозможува да се користи директниот трансфер на напредна технологија, менаџерско искуство, искуство на реномирани странски фирми, know how, управувачки и организациони целини и вклучување во меѓународните односи.

Како конкретен пример во последните неколку години, за голема рационализација на финансиските средства, користењето на внатрешните резерви, е хемискиот гигант ОХИС - Скопје. Инвестиционата активност во најпрофитабилните производи, енергетиката и екологијата. Следење на светските трендови - модернизација, проширувања и ревитализација на дел од постојните капацитети. Инвестициите од десетици милиони марки обезбедени со концентрација на сопствените средства со скратување таму каде што е и најболно во личниот стандард и насочување на капиталот таму каде што најбргу ќе може да се оплоди и врати. Поради високата цена на капиталот ОХИС се одлучи да работи без позајмици, со што ги избегна каматните удари.

Во тек се инвестиции од нови дванаесет милиони германски марки. Меѓу нив, значајно е да се напомене, изградба на фабрика на лекови, финансирана од сопствените средства и користење на странски капитал, согласно потпишаниот договор за заедничко вложување. Тоа ќе значи користење на лиценци рецептури, обезбедување на сировини како и пласман на готовите

производи, едноставно речено влегување на странски капитал врз основа на заеднички интерес.

Парите се "заеднички именител" на сите деловни активности. Без дополнителни вложувања, нови реални квалитетни инвестиции и реструктурирање на претпријатијата, нема излегување од кризата. Тоа е одамна познато во економските теории. Следејќи го примерот на ОХИС, инвестициите се темел на развитокот - стратешка одлука која овозможува да се опстане.

Затоа, процесот на формирање на капиталот за развој на претпријатијата во услови на транзиција, развојот на пазарот на капитал, не е краткорочен потфат, туку подолгорочна цел на стратегијата на финансискиот развој. Можеби затоа добро е да се потсетиме на една мудрост: *"Не претерувај, за промени е потребно и трпение!"*

* * *

СТРАНСКИТЕ ИНВЕСТИЦИИ И ЕКОНОМСКИОТ И ПОЛИТИЧКИ РИЗИК

Основно прашање пред кое се наоѓа сега Македонија е како, во услови на катастрофална економска стратегија, која е применувана во периодот по Втората светска војна, и катастрофална "транзиција", која се одвива сега, да се изнајде модел кој ќе повлече напред? Македонија, разбирливо, во рамките на поранешната СФРЈ, и поранешниот Советски сојуз, применуваа најапсурдни економски стратегии кои се сведуваа на крајно консеквентна примена на познатата концепција на Ленин за приоритет на тешката индустрија, односно мега-проектите. Познато е дека Македонија е мошне сиромашна со енергетски ресурси, а сепак форсираше изградба на енергетско-интензивни капацитети, немаше капитал но и покрај тоа градеше високо капитално интензивни капацитети. За жал оваа "стратегија" се уште се применува во Македонија. Во Македонија е во тек една крајно неуспешна, катастрофална "транзиција", која води кон воспоставување на најлошиот вид на капитализам - латино-американскиот: неколку промили супер богати, неколку проценти богати, а остатокот пауперизирана "раја". Таквиот модел не отвара перспективи за економски просперитет, ниту пат кон Европа, бидејќи за таков капитализам нема место во високо социјализираната матрица на Европската Унија.

Во поглед на инвестиционите потенцијали Македонија, се наоѓа во мошне тешка состојба. Во услови на "транзицијата", која се одвива без било каква контрола, извезен е огромен "општествен" капитал кој е префрлен на приватни сметки во странските банки, вложен како

акционерски капитал во разни странски фирми или пак за отворање на приватни фирми во странство. Тешко дека било кој орган во државата може да утврди, а за жал нема ниту расположение ниту подготвеност за тоа, колкав капитал е извезен во странство. Каде отиде обртниот капитал на оние претпријатија кои извезуваа стоки, но извозот не го наплатуваа.

Странскиот капитал не оди во земји со висок политички ризик, но уште помалку оди во земји со висок економски ризик. Државата во која не постои конзистентен економски и банкарски систем и во која не функционира правната држава не може да смета на прилив на било каков странски капитал, а посебно на директни инвестиции. Како поинаку да се разбере инсистирањето на Сорос и другите странски кредитори кои инсистираат на гаранции од страна на македонската држава (парламентот), што не е случај со земјите во кои постои пазарно стопанство и правна држава. Треба, исто така, да се има предвид дека земјите со висок политички и економски ризик не можат да привлечат странски капитал без позначајни даночни олеснувања. На пример, Полска ги ослободува странските инвеститори од било каков данок во првите три години од ефектуирањето на објектите што се изградени со странски капитал на нејзина територија. Треба да се има предвид и тоа, дека развиените западни земји ги третираат поскомунистичките земји како пазари, а не како партнери.

Македонија нема стратегија во поглед на странските задолжувања. Бара, поточно "пита" кредити на сите страни, без оглед на нивната цена. Република Словенија, пак, има консеквентен став повеќе да не се задолжува во странство. Македонија зема странски кредити за репрограмирање на старите долгови, но, исто така, и кредити за развој на стопанството. Досега е ефектуиран незначителен дел од доделените кредити за стопански развој, бидејќи државата, поточно политичко-државниот врв, настојува целосно да го контролира нивното користење, а со цел за себе да обезбеди што

поголем профит. Наместо да се користат за поттикнување на приватната иницијатива, односно малото претприемаштво, како што е случај со земјите кои спроведуваат успешна транзиција (Полска, Чешка, Словачка, Унгарија, Словенија), странските кредити се насочуваат исклучително во инфраструктурната област (изградба, односно модернизација на ПТТ, железница, патишта итн.), но и за "уредување" на државната управа (кабинети, ентериери, набавка на скапоцени слики и сл., набавка на скап возен парк итн.). Инфраструктурните објекти се значајни, но тие во услови на постојните состојби во државата во никој случај не смеат да се прогласат за приоритетни објекти.

Во поглед на најавената Економска стратегија, се создаваат илузии и нереални очекувања. Зачудува тоа што при "утврдувањето" на старо-новата економска стратегија не е извршен било каков критички осврт на досегашната економска стратегија. Обидот во изготвувањето на економската стратегија да се вклучат странски фактори, очекувајќи дека тие ќе предложат решенија кои ќе бидат полезни за Македонија, е голема заблуда на македонските политички и државни фактори. Горбачов во 1989 година го испрати познатиот "реформатор" Григориј Јавлински во САД, наивно верувајќи дека Американците ќе го научат како се прави целесходна економска стратегија. На Македонија не и треба економска стратегија која ќе биде во вид на "мегаломанско" интелектуално размислување, туку во вид на краток, кондензиран и јасен пресек на приоритетите, чија реализација ќе се отстапи на приватните претприемачи, а во рамки на адекватно приспособениот економски и банкарски систем. Политичките фактори во Македонија треба да сфатат дека државата е најлош инвеститор. Тоа, впрочем, го потврди и распаѓањето на социјализмот.

* * *

*М-р Татјана Петковска-Мирчевска, Економски институт
- Скопје*

ТРОШОЦИ И ЕФЕКТИ ОД ИНВЕСТИРАЊЕТО ВО МАРКЕТИНГ- ИСТРАЖУВАЊЕТО НА НОВИ ПРОИЗВОДИ

Развојот на новите производи претставува основен двигател на економскиот развој, пред сè со стратегиско значење како за земјата, така и за претпријатието кое е носител на овој процес. Но, за жал, во наши услови, отсуството на идеи, финансиски средства и пазари, како и застарената технологија на производство претставуваат основни услови за отежнат развој на нови производи од аспект на земјата или гранката - за сметка на воведување нови производи од аспект на претпријатието и неговата производна програма. Од овој аспект, за успешноста на овој вид нови производи во најголем степен влијаат информациите, кои стануваат значителен трошковен инпут на цената на чинење на производот.

Ако се земе предвид дека развојот и воведувањето на новите производи, од аспект на претпријатието, директно зависи од состојбата на пазарот, тогаш особено значајно станува влијанието на информациите кои се добиваат со постапката на маркетинг истражувањето. Тие овозможуваат да се антиципираат пазарните критериуми и да се редуцира функцијата на селективноста на пазарот, и на тој начин овозможуваат ex ante регулација на сите пазарни процеси.

Во зависност од степенот на иновацијата е и односот помеѓу развојните и маркетиншките трошоци - како инпут во цената на новиот производ. Развојните трошоци по правило се повисоки од маркетиншките трошоци. Маркетиншките трошоци се содржани во развојните

трошоци. Во наши услови, постои мал степен на усовршеност на новите производи и се воведуваат пред се производи кои се прототипови или модифицирани постојни производи. Од друга страна, маркетинг истражувањето, како најтехничка страна на маркетингот воопшто, е мошне скапа активност, чија вредност е зависна од антиципираната важност на информациите кои се обично помалку дефинитивни, поради тоа што секогаш се предмет на натамошна интерпретација.

Тргувајќи од фактот дека, основната маркетинг стратегија што се применува во повеќето наши претпријатија е индуцирана од местото на пазарот и конкуренцијата на тој пазар, за претпријатието е особено значајно да ги следи маркетиншките трошоци кои се потребни да се развие и примени маркетинг стратегијата.

Една од основните активности на претпријатието кое воведува нов производ на пазарот е предвидувањето и евалуацијата на трошоците и ефектите од маркетинг-истражувањето. Додека евалуацијата на ефектите од маркетинг-истражувањето е задача на маркетинг-контролата, системот на предвидување на трошоците и ефектите од маркетинг истражувањето се спроведува за оценување на делотворноста и успешноста на претпријатието.

Кога се развива концепцијата на производот и маркетинг-стратегијата, менаџментот треба да ги испита плановите на продажба, од една, и трошоците и профитите од маркетинг-истражувањето, од друга страна, со што ќе се утврди дали во целост или делумно постојат услови за исполнување на предвидените цели. Значи, менаџментот треба да реализира две основни задачи, и тоа:

- 1) да ја процени продажбата, како финансиски ефект од маркетинг истражувањето (директен ефект);
- 2) да се проценат трошоците и ефектите од маркетинг истражувањето, односно маркетинг-функциите (индиректен ефект);

-производ,

-цена,

-дистрибуција и

-промоција (продажна сила, економска пропаганда, промоција и публицитет).

Менаџментот треба да оцени, дали продажбата ќе биде доволно висока за претпријатието да оствари задоволителен профит. За таа цел, се испитува развојот на продажбата на слични производи, и се проценува мислењето на пазарот, при што се проценува минималната и максималната продажба и големината на ризикот од продажбата. При проценката, треба да се земе предвид:

-видот на производите (дали се купува еднократно, двократно или повеќекратно);

-супститутивната продажба; и

-повторувањето на продажбата.

Кога се испитува продажбата според видот на производите и циклусите на купување (продажба), за предвидување се користи методата на животен циклус. Според оваа метода, кај производите што се купуваат еднократно, на почетокот продажбата расте, достигнува максимум, а потоа опаѓа, поради намалувањето на потенцијалните купувачи. Производите што се купуваат ретко потпаѓаат на циклусите на замена од физичко трошење или застареност на стилот или модата. Предвидувањето на продажбата за оваа категорија бара проценка на продажбата по прв пат или супститутивна продажба. Кај производите од широка потрошувачка се предвидува дека бројот на купувачите на почетокот расте, а потоа опаѓа. Повторната купувачка се повторува и, конечно, продажбата опаѓа на ниво на еднократна купувачка, со што производот не е веќе нов на пазарот.

Предвидувањето на супститутивната продажба се однесува на периодот од траењето на дистрибуцијата на производот. Нискиот степен на дистрибуцијата покажува кога започнува првата супститутивна продажба, при што се истражуваат повеќе фактори, меѓу кои економската состојба на купувачот, паричните текови и алтернативи

на производите, цените и условите на финансирањето и продажниот напор. Од друга страна, новиот производ што се купува често, има ниска единечна вредност и се купува веднаш по неговото појавување на пазарот. Притоа, треба да се испита дали размерот на повторната купувачка расте или опаѓа, односно во кој процент се повторува купувачката во секој поединечен вид на повторување на купувачката.

Проценката на трошоците и ефектите од маркетинг-истражувањето опфаќа проценка на секој од елементите на маркетинг-миксот - поединечно и кумулативно - како трошок на истражување на маркетингот. Секоја алтернатива на маркетинг-миксот на новите производи треба да ги задоволи потребите на пазарот, од една, и економските критериуми на претпријатието, од друга страна. Така, на пример, секоја алтернатива на каналите на дистрибуцијата ќе резултира со различни износи на продажбата и трошоците. Менаџментот треба да оцени, дали поголемата продажба ќе биде резултат на одредена концепција на посредници кои учествуваат и го креираат каналот, или тоа ќе биде резултат исклучиво на продажната сила и нејзините способности. Поради тоа, треба да се испитаат трошоците на продажбата на различни количини производи преку секој поединечен канал, но и можностите за контрола на менаџментот во секој канал поединечно. Значи, креирањето на каналот на дистрибуцијата и неговото управување бара определување на целите и ограничувањата во каналот, идентификација на главните алтернативи (бројот и видот на посредници). Секоја алтернатива мора да се вреднува според економските критериуми и критериумите на контрола и приспособливост.

Истражувањето на цените и утврдувањето на нивната висина, претставува еден од елементите на истражувањето на маркетингот. Цената претставува единствен елемент на маркетинг-миксот која остварува приход, додека другите елементи се трошоци на маркетингот. Повеќето претпријатија не пристапуваат соодветно

кон оваа проблематика, од повеќе причини, меѓу кои: трошковната ориентираност на цените, нејзината непроменливост во определени услови, независноста од другите елементи на маркетинг-миксот и друго. Исто така, во повеќето претпријатија цената ја определува генералниот менаџмент, наместо продажниот или маркетинг-секторот. Всушност, политиката на цените треба да претставува проблематика со која ќе се занимава менаџментот, а се состои од креирање на почетна цена, нејзина модификација според условите на пазарот и реакцијата на промената на цената. Без оглед на побарувачката на пазарот и условите што владеат, во практиката политиката на цените се креира најчесто врз проценката на трошоците за производство што наедно го определуваат најниското ниво на цената. Претпријатието, во таа смисла, ќе настојува да ја определи цената што ги покрива трошоците на производството, дистрибуцијата и продажбата на определен производ, вклучувајќи го задоволителниот профит за својот напор и ризик.

Сепак, една од најтешките работи во маркетингот е донесувањето на одлука за тоа, колку да се потроши на промоцијата како најважен елемент на маркетинг-миксот во пласманот на новите производи на пазарот. Притоа, треба да се земе предвид дека за менаџментот е од големо значење, да се утврдат трошоците и ефектите на промоцијата - кумулативно но и поединечно, со истражување на секој нејзин елемент поединечно.

Во суштина, постапката на утврдување и коригирање на трошоците и ефектите на маркетингот е постапка која се спроведува за да се утврди оптималниот однос помеѓу нив, односно максимирање на ефектите за сметка на минимизирање на трошоците. Не е потребно да се потенцира дека поради својата комплексност ова пресметување треба да се спроведува континуирано и систематски, при што се корегира почетната состојба на трошоците и ефектите, се следат состојбите на пазарот, опкружувањето и во претпријатието. Неопходен услов за откривање на таквите промени е перманентното истра-

жување на маркетингот, кое опфаќа испитување на сите фактори кои делуваат на условите за пласман, односно во опкружувањето, на пазарот, на носителите на потребите и претпријатието. Резултатите од маркетинг-истражувањето сугерираат на ускладување на сите елементи на маркетингот во оптимална комбинација која има за резултат максимирање на профитот и негово одржување во подолг временски период.

* * *

*Д-р Митко Камчевски, Министерство за наука на
Република Македонија*

ИНВЕСТИРАЊЕТО ВО НАУЧНО-ИСТРАЖУВАЧКАТА ДЕЈНОСТ, ИНВЕСТИРАЊЕ ВО ФУНКЦИЈА НА РАЗВОЈОТ

Научноистражувачката дејност претставува најзначаен развоен фактор во општеството. Причина за ваквото мислење е нејзината присутност во сите сегменти на општественото живеење, односно во сите сектори, дејности и дисциплини. Еволутивниот развој на повеќе научни дисциплини, резултира со појава на нови и најнови техничко-технолошки иновации, информатички технологии, алтернативни извори на енергија и сл. Имајќи ги предвид спомнатите и други новини, што светскиот научноистражувачки потенцијал катадневно му ги подарува на современиот свет, се чини не ќе има потреба од големи и посеопфатни анализи за да се дојде до констатацијата дека, за сегашниот степен на развиток човештвото најмногу од сè треба да и благодари токму на науката. Но, тоа подразбира и обврска и посебен третман на оваа дејност од страна на општеството.

Инвестирањето во научниот потенцијал и понатаму се оценува како најоправдано и најзначајно издвојување на државата. Ова, затоа што станува збор за инвестиција која повеќекратно се враќа на општеството. Имено, кон средината на веков, повеќе теоретичари вршеле пресметка за оправданоста од вложувањата во човечкиот фактор, меѓу кои се Солоу, Браун, Струмилин, Шулц и др. Тие во своите пресметки дошле до сознанија дека техничкиот прогрес учествува до 60% во создавањето на општествениот производ во индустриски високо развиените општества, потоа дека секој долар вложен

во образованието, просечно за сите видови училишта, учествува со 17% во добивката на САД, дека вложувањата во образованието се исплаќаат преку работа на кадрите од само една и пол година и сл. Таквите пресметки, доколку сега би се вршеле, на постојниот степен на развој на материјалните фактори и останатите нематеријални фактори на стопанисување, без сомнение ќе се одликуваат со значителен пораст на коефициентот со кој се мери придонесот на науката врз општественото производство.

Во макроекономската теорија и практика, науката се наоѓа меѓу првите фактори на развојот на општеството. Оттаму, инвестирањето во развојот е незамисливо да се набљудува без опфат на инвестирањето во истражувачко-развојната дејност, т.е. во науката. Сите развиени општествени системи, своите постигнувања ги должат пред сè на водењето на политиката на интензивни вложувања во научноистражувачка дејност. Тие порано, па и денес, зафаќаат до 3%, и повеќе, од општествениот производ за оваа дејност. Според овој показател за издвојувањата за научноистражувачка дејност, се одредува развојот на оваа дејност, и развојот на општествата. Па така, тие се наоѓаат во три фази од развојот и тоа: малку развиени земји, со издвојувања до 1% од општествениот производ (во оваа група спаѓаат земјите во развој); земји со брз степен на развој, кои зафаќаат до 2% од општествениот производ; и земји со многу брз степен на развој и развој на науката, со издвојувања до 3% и повеќе од општествениот производ.

Во пазарно ориентираните стопанства, научните институции во добар дел од научните дисциплини сè повеќе се ориентирани својот капитал да го остваруваат на пазарот. Меѓутоа, не треба да се сфати дека во тие стопанства е намалено издвојувањето на државата за истражување и развој, во апсолутен износ. Доколку, во релативен износ, се евидентира одредено намалено учество на државата во издвојувањата за истражување и развој, тоа треба да се сфати и прифати како последица

на порастот на учеството на другите извори (разните фондации, средствата добиени од примената на научните сознанија во стопанството и општествените дејности, од донаторство и од други приходи).

Денес, високо развиените општества сè поизострено го поставуваат прашањето за поактивно вклучување на научниот потенцијал во функција на развојот. Оттаму и потребата за утврдување: која и каква развојна политика ќе обезбеди поголема мотивираност на научниците, како тие да остваруваат подобри резултати. Потоа, треба да се одговорат на прашањата: на кој начин, и до каде може да се оди во скратувањето на времето за двојно зголемување на бројот на научните кадри, како да се спречи одливот на мозоци, како да се унапреди меѓународната научна соработка, како да се обезбеди адекватен модел на финансирање на научноистражувачката дејност и сл.

Сфаќајќи ја улогата на науката во развојот на општеството, државите кои располагаат со одреден оптимум на научен потенцијал, најчесто се определуваат за водење активна научна политика преку: обука на научен подмладок низ истражувања, зголемување на бројот на истражувачите со вработување, преземање мерки за подобрување на условите за работа на истражувачите, инвестирање во набавка на солидна опрема, работа на големи програми, ангажираност на истражувачите во насока на зголемување на ефикасноста на базичните истражувања и др. Научноистражувачката дејност секогаш е таа која ја пресретнува и навестува иднината, со нејзиното активно вклучување во изработката и изведбата на многуте видови развојни програми, за чија реализација се применуваат повеќе софистицирани мерки. Само за илустрација, тие програми се носители на повеќе мултидимензионални долгорочни проекти во изведба на меѓународни организации како што се CERN во Женева, ESFR во Гренобл и др., а од мултинационалните истражувачки програми тоа се EUREKA и KOST проектите. Овие програми мобилизи-

раат истражувачи од повеќе држави, од повеќе регионални научни асоцијации, а средствата за нив се обезбедуваат од повеќе фондации. Интересот за нивната реализација е разбирлив, бидејќи примената на научните сознанија носи огромен капитал на државата.

Наша определба во развојот на науката, треба да биде следењето на овие системи во повеќе сегменти од функциите на научноистражувачката дејност, повеќе актуелизирајќи ги притоа апликативните научноистражувачки програми.

Финансирањето на научноистражувачката дејност кај нас, треба да се остварува од државната каса - од буџетот (особено за јавните научни институти), од другите јавни фондови, од приватните фирми, од организациите и фондиците, од странските фондови, од фондовите на Европската унија и од други извори. Следејќи ги искуствата на високо развиените земји и на оние кои забрзано се доближуваат до нив, државата ќе мора што поскоро да се определи за интензивни вложувања во научноистражувачката дејност, не исклучувајќи ја и можноста за задолжување преку странски кредити. За да се дојде до нешто такво, неопходна е претходна поширока подготовка, како и обезбедување на одредени претпоставки од програмски, организационен, кадровски и друг аспект. Треба да се истакне дека, не е едноставно донесувањето на една таква одлука. Меѓутоа, ако се има предвид фактот дека научноистражувачката дејност, беше, е, и понатаму останува дејност со третман на најисплатлива долгорочна инвестиција, се чини дека е тоа и единственото решение.

* * *

Проф. д-р Никола Ацковски, Факултет за туризам и угостителство - Охрид

НЕПОВОЛНАТА СОСТОЈБА НА ИЗВОРИТЕ ЗА ФИНАНСИРАЊЕ НА РАЗВОЈОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Општо земено, за финансирање на развојот во една земја постојат повеќе извори, но за позначителни се сметаат следните:

1. Сопствените средства на домашните претпријатија;
2. Буџетските средства на државата;
3. Средствата на населението;
4. Кредитите од домашните деловни финансиски институции;
5. Кредитите од меѓународните финансиски институции; и
6. Вложените средства од странските приватни претпријатија

Во понатамошното излагање ќе направиме кус осврт на состојбата на напред наведените извори за финансирање на развојот на нашата Република.

1. Сопствени средства на домашните претпријатија

Сопствените средства на домашните претпријатија, општо земено, се мошне скромни т.е. незадоволителни. Ова, поради тоа што најголемиот дел од претпријатијата непосредно по осамостојувањето на нашата Република се најде во мошне неповолна економска положба поради затворањето на поранешните југословенски простори, најнапред како резултат на војната што се водеше на тие подрачја, потоа поради меѓународните санкции против СР Југославија како подрачје со кое

македонските стопанственици пред војната имаа најразвиени економски односи, и најпосле, поради ембаргото од страна на Република Грција.

Веднаш потоа состојбата на македонското стопанство значително се влоши и поради превисоката задолженост на стопанските субјекти, како кај финансиските институции така и кај нефинансиските претпријатија. Ваквата состојба е присутна во досегашниот период, а така ќе биде и во блиска иднина.

Од досегашното излагање произлегува констатацијата дека, во блиска иднина сопствените средства на претпријатијата не ќе бидат во состојба да претставуваат некој позначителен извор за финансирање, како на сопствениот поединечен развој така и на развојот на македонското стопанство во целост.

2. Буџетски средства на Република Македонија

Во поразвиените земји, буџетските средства на државата претставуваат значителен извор за финансирање на инфраструктурата и супраструктурата на една земја во целост што, од своја страна, пак, создава мошне значителни погодности за побрз развој на стопанството.

Меѓутоа, буџетските средства на Републиката за финансирање на инфраструктурата и супраструктурата се мошне скромни. Ова поради тоа што значителен дел од овие средства е наменет за давање социјална помош на релативно голем број луѓе кои не се во можност да си обезбедат сопствена егзистенција (релативно голем број отпуштени работници кои немаат услови за вработување).

3. Средства на населението

Како што е познато, поради релативно големата инфлација во поранешна СФР Југославија па, според тоа, и во поранешна Македонија постоеше мошне големо обезвреднување на домашната парична единица (дена-

рот) и како резултат на тоа реалните парични средства што домашното население во вид на краткорочни и особено на долгорочни кредити ги земаше од деловните општествени финансиски институции ги враќаше во соодветен номинален но значително намален реален износ. На тој начин, не можејќи да се враќаат релативно високите девизни средства вложени од страна на населението, се донесе закон за нивно привремено блокирање.

Подоцна се јавија и некои приватни финансиски институции (најчесто штедилници) кои, нудејќи значително повисоки каматни стапки од тие на општеството, успеаа да привлечат значителен износ од преостанатите девизни средства на населението што се чуваа по домовите. Набргу по нивното прибавување, тие беа вложени во приватните релативно ситни претпријатија, односно беа давани на одделни физички лица со релативно високи каматни стапки. Притоа, како гаранција за нивно обезбедување служеше главно недвижен или подвижен имот (се разбира во значително поголема противвредност).

Меѓутоа, покасно како резултат на недоволно успешните зделки тие должници не можеа да ги враќаат земените финансиски средства, а од друга страна, пак, не можејќи да се продаваат недвижните и подвижните имоти кои беа примени во залог, тие финансиски институции не беа во состојба да ги враќаат ни каматите ниту, пак, главнината на индивидуалните девизни штедачи. На тој начин, девизните штедачи повторно беа излагани.

Токму поради тоа, во блиска иднина не се очекува повторно да се прибираат други девизни средства на населението од страна на финансиските институции па, според тоа, и овој извор на средства за финансирање на стопанскиот развој на нашата Република нема да биде користен релативно подолго време.

4. Кредити од домашни финансиски институции

Поаѓајќи од фактот дека деловните финансиски институции не можат да обезбедат депозитни краткорочни и особено долгорочни средства, ниту од приватните претпријатија кои со такви средства речиси не располагаат ниту, пак, од населението кое ја изгубило довербата кон институциите, сосема е реална констатацијата дека тие не ќе бидат во состојба да даваат кредити за развој на стопанството.

Можеби единствен извор за финансирање на стопанскиот развој ќе бидат средствата од примарната емисија на Народната банка на Македонија. Меѓутоа, и износот на тие средства ќе биде мошне скромн, па според тоа и незадоволителен.

5. Кредити од меѓународни финансиски институции

Поаѓајќи од фактот што Република Македонија е значително задолжена земја, и средствата од меѓународните финансиски институции, доколку и бидат одобрени, ќе служат главно за репрограмирање на веќе добиените, но сè уште невратени кредити. Тоа всушност значи дека и по овој основ не може да се очекува некој позначителен износ на свеж капитал.

6. Вложување на средства од странски приватни фирми

Познавајќи ја релативно добро економската и политичката ситуација во нашата земја, странските приватни претпријатија сè уште Република Македонија ја сметаат за земја со релативно висок ризик за вложување на сопствен капитал, било за отворање на нови фирми било за заедничко вложување во некои наши постојни стопански организации. Поаѓајќи од ваквата ситуација, и овој извор на средства за финансирање на

стопанскиот развој во нашата земја може да се смета речиси за пресушен.

Од досегашното изложување може да се констатира дека речиси сите позначителни извори за финансирање на развојот во нашата Република во периодот од нејзиното осамостојување до денес имаат неповолна состојба.

Со цел да се активираат напред наведените извори на средства за финансирање на развојот на Република Македонија, во иднина ќе биде потребно главно да се формираат и развиваат такви менаџерски тимови, како на државно ниво така и на ниво на финансиски институции и стопански организации, кои ќе бидат способни да ги отстранат сите пречки кои во досегашниот период придонесувале за нивно незадоволително активирање.

* * *

МОЖНИ ИНТЕРВЕНЦИИ ВО СТОПАНСКИОТ И ОПШТСТВЕНИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Има сериозна потреба од изготвување на комплексен проект за хармонизација на финансискиот систем на земјата. Со него ќе се идентификуваат субјектите во финансискиот систем, изворите и корисниците на информациите, циркулацијата на средствата, потребата од определени статистички истражувања и корисниците на тие податоци, ќе се придонесе за негово усогласување со сличните системи во развиените земји. Ваков проект, како тригодишен-изготвува Република Словенија. Оправдано е како модел да се земе Кралството Данска, како земја со слична територијална големина и ориентираност кон земјоделско производство и со доста напреден и усогласен стопански и општествен систем.

Не би требало така лесно да се гаснат функциите на Заводот за платен промет. Заводот, со својата традиција и финансиска дисциплина, со своите функции и разгранета мрежа и информациона основа, треба повторно и тоа поинтензивно, да се стави во функција на контролата на стопанските и нестопанските субјекти. Предностите од постоењето на ваква служба се гледаат при споредбата на нашиот финансиски систем со финансиските системи на другите земји.

Предлагам на Заводот да му се додадат две функции:

а) прибирање и обработка на податоците од данокот на додадената вредност – ВАТ, и тоа како замена на данокот на промет на производи и услуги ; и

б) купување и продажба на акции и други хартии од помала вредност.

Тоа би било слично како Ower-the-counter берза. На овој начин и ситните сопственици на акции би можеле полесно да вршат продажба и купување на вакви документи. Функцијата под а) не ја елиминира потребата од постоење на информациона систем за даночната администрација, каде што за секој даночен обврзник би се прибирале и би се чувале сите податоци, што, пак, би било во функција на даночната инспекција. Може да се разработи и идејата за дневно плаќање на данокот на промет - со плаќањето на фактурата да се плати и данокот, како што сега е при увозот и подигањето на плати и други примања на населението. Ова го овозможува функционирањето на Заводот. Функциите на Трезор и сега се извршуваат за голем број корисници на Буџетот на Републиката во рамките на Службата за општи и заеднички работи во Владата на Република Македонија. Овие функции треба само да се прошират за останатите корисници на Буџетот и евентуално да се пренесат во Министерството за финансии. И системот на сметки во Заводот треба да се измени, така што секој субјект ќе има посебна сметка за амортизација и акумулација, а исто така, наместо една жиро-сметка за тековно работење ќе има повеќе вакви сметки. Така ќе биде можно во секој момент да се има "мини периодична пресметка" за секој субјект.

Со сите средства треба да се окрупнува банкарскиот систем во Републиката.

Како приоритет, Републиката треба да изготви сопствен модел за потребната количина на пари во прометот. Притоа, треба интензивно да се користи американскиот модел. Заради регулација на сезонската флукуација на потребната количина на пари во прометот оправдано е да се формира Земјоделска банка, чиј основачки капитал би бил од примарната емисија и чија функција би била порамнување на парите во прометот

кои се зависни од циклусите во земјоделското производство.

Треба да се дефинираат приоритетни правци на технолошкиот развој на Републиката, како основа за поттикнувачки мерки при инвестирањето. Тие правци треба да бидат предмет на постојано преиспитување.

Како приоритет треба да биде воспоставувањето на материјални, а не само финансиски, биланси за што е можно поголем број на производи и услуги и номенклатура на производи и услуги. Со добри и ажурни материјални биланси може подобро да се согледа кои производи и во кои количини се произведуваат дома и колку производители има, кој произведува и во кои количини се увезуваат, од што произлегува индикацијата, што од тоа може да се произведува дома. Тоа е од особена важност за потенцијалните домашни претприемачи и евентуалните инвеститори од странство. Сега, приватните претприемачи не знаат во која област да ја насочат својата инвестициона и, воопшто, деловна активност. Инаку, има земји кои во својата номенклатура на производи и услуги имаат и над 1.000.000 ставки.

Оправдано е да се воведат временска заштита на новото домашно производство, на пример во период од две години од започнувањето на производство кое дотогаш не постоело во земјата. На овој начин се внесува определена сигурност кај претприемачите, а се елиминираат негативните ефекти од долгорочната заштита.

Малите претпријатија во современиот свет немаат перспектива како главни носители на развојот. Оттаму, не смее да се дозволи веќе окрупнетите фирми и системи по секоја цена да се развиваат на помали. Напротив, со сите средства треба да се поттикнуваат окрупнувањата на претпријатијата.

Контролата на квалитетот и стандардизацијата на производите и услугите треба да има свое високо место во општеството. Заради тоа, би требало да се прифатат стандардите на Европската Унија и само да се приспособуваат на домашните услови - во поглед на јазикот и определени специфичности на нашата земја.

Во многу развиени земји вложувањата во развојот на нови технологии и производи се врши преку националната армија, во името на производство на средства и опрема за вооружување, односно на средства потребни за армијата. Овој начин на поттикнување треба поинтензивно да се примени и кај нас.

За да се разбие "творечката летаргија" во Републиката, треба да се воспостави систем на систематска промоција на нови идеи, производи и услуги на домашното стопанство. Исто така, во средствата за јавно информирање би требало да се устројат рубрики "нови идеи".

Доста мали фирми имаат производство кое може да биде атрактивно за пазарот, но немаат средства за нивно презентирање и развој до ниво на производство, односно презентирањето го поскапува производството. Во таа насока, би требало да се предвиди фонд од кој ќе се учествува во рекламирањето на производи и услуги на претпријатија од помалку развиените краишта, односно за производи и услуги на претпријатија кои започнуваат со својата работа. Ова се однесува, како за во Републиката, така и за странство.

Малите и средни претпријатија треба да го елиминираат, колку што е можно повеќе, увозот на производи со мали серии и да им служат на големите претпријатија како дополна на нивното производство при помали серии и специфични производи и услуги. Треба, колку што е можно, поголем дел од средствата остварени по основ на приватизацијата да се насочуваат во воспоставувањето и развојот на малите и средните претпријатија.

Опремувањето на образованието со опрема и помагала треба да биде стратегиска определба. Исто така, освен англискиот јазик, треба да се донесе стратгиска определба за странски јазици.

Сериозен проблем за вкупниот развој е и немањето на стручно оспособени новинари и публицисти за сите домени од животот и за новите термини и технологии.

Во Републиката се чувствува потреба од формирање на национален научен институт, со акцент на истражувањата во техничките дисциплини какви што се, на пример, институтот "Јожеф Штефан" во Словенија, "Михајло Пупин" во Србија итн. Со него барем во помал број на области може да се создаде критична маса на истражувачи. Ваков институт е особено потребен заради изработка на интердисциплинарни и инвестициони проекти.

Би требало да се направи дистинкција помеѓу научната и истражувачката дејност. Ова со цел, истражувачките и творечките потенцијали во Републиката кои немаат високи научни и академски звања, да го најдат своето место и за нив да се поведе доволно грижа, и да се обезбедуваат средства за поттикнување на нивното творештво. Така, со ниедна категорија на општествена грижа не се опфатени конструкционите бироа, лабораториите, проектните бироа, испитните центри итн. Истото се однесува и на творечките потенцијали во приватниот сектор, кои сè повеќе доаѓаат до израз. Сега, за да се користат средства одделени за наука, треба да се има високо научно звање, односно проектот да добие статус на научен. Другите творечки потенцијали не се во можност да претендираат на овие средства.

Неповолно е и тоа што развојот како категорија не е сконцентриран во еден орган на управата. Организациони единици за развој има во повеќе министерства, но ниедна од нив не се занимава со евалуација на развојни проекти и особено со вложување на средства од Буџетот на Републиката за оваа намена. Министерството за развој би требало да ја извршува аналитичката и планската функција за Републиката, а вистинскиот развој, со инвестирање од Буџетот, да се пренесе во друг орган.

Треба на сите начини да се подига нивото на знаења, како на населението, така и на стручните и научните кадри. Во исто време, национална стратегија треба да ни биде кон странство; да се покажуваме како земја со квалификувани и со доволно модерни знаења жители - дека на светот можеме да му понудиме свои, оригинални решенија, кои можат да бидат применливи и во други земји; својата земја да ја нудиме за извршување на експериментни интересни за повеќе други земји и меѓународни организации, под услов овие експерименти да не се на штета на животната средина и националниот дигнитет и економија.

Ако се знае дека стекнатите знаења во современо свет застаруваат за околу пет до шест години, а во меѓувреме треба да се стекнуваат нови (овде најмногу се мисли на знаења од техничките дисциплини), би требало да се разработи систем за верификација на знаењата и искусствата стекнати во текот на работниот век.

Иднината на електрониката е, очигледно во дигиталната електроника. Би требало да се направат напори за нејзина адекватна застапеност и постално намалување на замаглувањето дека, изучувањето на информатиката не е и изучување на дигитална електроника.

Постои некаков план за регионален развој на Републиката. Би било корисно да се предвиди, посилни урбани центри да се развиваат на секои 20 до 30 километри. Тоа е во склад и со новата територијална регионализација на Републиката.

Заради подигање на нивото на техничките знаења на населението, особено во делот на познавањето на уредите и опремата со кои населението секојдневно доаѓа во допир, би било корисно во средствата за јавно информирање, особено преку телевизијата, да се воспостават емисии и рубрики кои на популарен начин ќе ги објаснат принципите на работа на овие технички средства, начините на евентуалните заштеди со истите,

прашања и одговори за истите итн. Исти такви емисии, но во делот на подигање на општите знаења на жената Албанка, би требало да се емитираат на албански, евентуално и на турски јазик.

Местоположбата на нашата Република и кадрите со кои располага, ѝ овозможуваат да стане дистрибуционен и сервисен центар за соседните земји, а пошироко и за овој дел од Медитеранот, особено во делот на технологии со повисок степен на знаења. Исто така, може да биде и производствен центар за странски компании. Еден од условите за извршување на оваа функција е и продолжувањето на постојните железнички линии до границите на Републиката. Средства за нивното продолжување би требало да се обезбедат од средствата што се добиваат со продажба на нафтени деривати.

Треба да се воведат поттикнувачки мерки за зголемено инвестирање, особено за забрзана амортизација на основните средства. Со тоа се подига општото ниво на технолошката опременост на капацитетите и поголема конкурентност. Во оваа област особено треба да се користи искуството на индустриски развиените земји, каде впрочем, сопственоста над средствата е приватна, а државата сепак применува поттикнувачки мерки.

Би требало да се поддржува изградбата на помали преработувачки капацитети во земјоделството.

Би требало да се користи американското искуство во заштитата на фирмите кои имаат тековни проблеми во работењето. Таму е добро познат параграфот бр. 11 (поглавје бр.11), кој на фирмите со проблеми во работата им овозможува времена заштита до нивното заздравување.

Во однос на организацијата на управата, се стекнува впечаток дека во областа на општествените дејности има многу министерства, а речиси целото стопанство е покриено со само два органа - за стопанство и за земјоделство, шумарство и водостопанство.

Дали кај нас ќе се развиваат само општествените дејности, а не и стопанството?

Во врвните приоритети на Републиката треба да биде контролата на natalitetot и тоа со поттикнување на истиот во региони со низок или негативен natalitet и ограничување во региони со неоправдано висок natalitet. Високиот natalitet има особено негативно влијание во неможноста на сите деца да им се пренесе потребното знаење и тоа, како од страна на наставниците, така и од страна на родителите, што води кон развој на криминалитетот и назадување на општеството.

* * *